

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARINI KORUMA AMAÇLI RESMİ VE
SİVİL GİRİŞİMLER

Hazırlayan
Berkan HAMDEMİR

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Yrd. Doç. Dr. M. Nazan ARSLANEL

Tokat / 2009

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARINI KORUMA AMAÇLI RESMİ VE
SİVİL GİRİŞİMLER

Hazırlayan
Berkan HAMDEMİR

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Yrd. Doç. Dr. M. Nazan ARSLANEL

Tokat / 2009

TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARINI KORUMA AMAÇLI RESMİ VE
SİVİL GİRİŞİMLER

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 17.07.2009

Juri Üyeleri (Ünvanı, Adı, Soyadı)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Fehim BAKIRCI

Üye : Yrd. Doç. Dr. M. Nazan ARSLANEL

Üye: Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZKİRAZ

Fehim Bakirci
M. Nazan Arslanel
Ahmet Özkiraz

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 06.07.2009./ tarih ve 22/02..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü ..... Prof. Dr. Yaşar AKÇAY
Enstitü Müdürü

TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARINI KORUMA AMAÇLI RESMİ VE
SİVİL GİRİŞİMLER

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: ...../...../...../

Juri Üyeleri (Ünvanı, Adı, Soyadı)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Fehim BAKIRCI

Üye : Yrd. Doç. Dr. M. Nazan ARSLANEL

Üye: Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZKİRAZ

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun ...../...../...../ tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü .....

Mühür

İmza

T.C
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

...../...../.....

Berkan HAMDEMİR

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamda, her şeyden evvel çalışmam süresince bana karşı her türlü yardıma açık olan, bilgi birikimiyle çalışmama katkıda bulunan, pozitif tavırlarıyla benim rahat ve verimli bir çalışma yürütmemi sağlayan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. M. Nazan ARSLANEL'e; tez konumun belirlenmesi konusu başta olmak üzere bilgi birikimiyle üzerimde emeği olan Doç. Dr. B. Berat ÖZİPEK'e ve yüksek lisans süresince hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan hocalarım Doç. Dr. Yusuf TEKİN ve Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZKİRAZ'a, bugünkü bilgi ve birikimlerimi borçlu olduğum Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi lisans hocalarıma, çalışmam süresince eserlerinden yararlandığım bütün hocalarıma ve yardımlarını esirgemeyen tüm özel ve tüzel kişiler ile resmi kurumlara teşekkürü bir borç bilirim.

Berkan HAMDEMİR

Temmuz / 2009

ÖZET

Tezin iki amacı vardır. Tezin esas (birincil) amacı, Türkiye’de insan haklarını koruma amaçlı oluşturulmuş olan resmi ve sivil girişimlerin neler olduğunu, (bu alandaki yapıyı/şemayı) ortaya koymaktır. Tezin ikincil amacı, Türkiye’de insan haklarını koruma amacıyla oluşturulmuş olan resmi ve sivil girişimlerin bu amaçlarına ulaşmak konusundaki artı ve eksilerini ortaya koymaktır.

Tez, Türkiye’de insan haklarını korumak için kurulmuş olan resmi kurumlar ile sivil insan hakları örgütleri hakkında genel bir bilgi verdiği, bu örgütleri karşılaştırmalı olarak analiz ettiği, bu kurum ve örgütlerin Batı’daki çağdaşlarına göre eksikliklerini ortaya koyduğu, olması gerekenleri tespit etmeye çalıştığı için önemlidir.

Tez, Türkiye’de, insan haklarını koruma amaçlı resmi ve sivil girişimlerin bazılarını ilk defa ele alıp incelediği için bir özgünlük taşımaktadır.

Tez yazılırken, insan hakları ile ilgili kitap, makale, dergi, gazete gibi ikincil kaynaklar ile kanun, tüzük, yönetmelik gibi yasal mevzuat taranmış, tezde inceleme konusu yapılan kurum ve örgütlerin web sitelerindeki bilgi ve raporlara internet üzerinden ulaşılmış, bu kaynaklardan elde edilen bilgiler yorumlanarak kullanılmıştır.

Tez çalışması neticesinde, çeşitli sonuçlar elde edilmiş olmakla birlikte, elde edilen temel sonuçlardan birincisi; Türkiye’de, insan haklarını koruma amaçlı resmi girişimlerin, esas olarak, dış dinamiklerin zorlamasıyla oluşturulduğu, bu nedenle insan hakları mücadelesini içselleştiremediği ve bu durumun da verilen insan hakları mücadelesinin etkinliğini büyük oranda azalttığıdır. Elde edilen ikinci temel sonuçlardan ikincisi; Türkiye’de, insan haklarını koruma amaçlı sivil girişimlerin, esas olarak, 1980 Askeri Darbesi’nin yarattığı insan hakları tahribatına duyulan tepki ve

küreselleşme ile beraber ortamın görece özgürleşmesi neticesinde boy göstermeye başladıkları, pratik amaçlarla kurulan bu örgütlerin, insan hakları konusunda farklı tutumlar sergiledikleri, bu durumun bu örgütlere karşı kamuoyunda olumsuz bir yargı oluşmasına, hatta örgütlerin marjinalleştirilmesine sebep olduğu ancak bu algılamının örgütlerin teoride ve pratikte kat ettikleri yol sayesinde başlangıca göre azalmaya başladığıdır. Üçüncü temel sonuçlardan üçüncüsü de insan hakları eğitiminin insan hakları mücadelesinde çok önemli olduğudur.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Resmi Girişimler, Sivil Girişimler

ABSTRACT

There are two aims of the thesis. Primary aim of this thesis is to introduce the formal and civil attempts in Turkey established for protecting human rights and structure in this area. The secondary aim of thesis is to determine positive and negative qualities for these aim of formal and civil attempts' in Turkey.

Thesis is important because it has to given a general iformation, analyzed formal institutions established for protecting human rights and civil human right organizations comparatively, presented their deficiencies according to modern forms which is in the West and set what can be done.

The thesis is original because it has analysed first time some of formal and civil attempts in Turkey.

While thesis was being written secondary sources like books, journals, magazines, newspapers and regulations like laws, statues and legislations and website of formal and civil attempts have been scanned and information taken from these sources has been used by interpreting.

As well as at the end of thesis some results have been found, these are the first basic result is; the formal attempts oriented to protect human rights couldn't have internalized human rights campaign because these attempts have basically been formed with forcing of foreign dynamics and this situation has diminished efficiency of human rights campaign given substantially. The second basic result is; the civil attempts in Turkey oriented to protect human rights have basically arised because of response directed to destruction that 1980 Military Coup has made and after environment has become free relatively with globalization; these organizations established for practical

purposes have showed different attitudes about human rights and this has caused formation of negative opinion against to those organizations in public and made organizations marginal but this perception has lessened according to starting by the help of path covered in theory and practice. The third basic result is; the human rights education is most important for protecting human rights.

Key Words: Human Rights, Formal Attempts, Civil Attempts

İÇİNDEKİLER

ETİK SÖZLEŞME.....	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
1. GİRİŞ.....	1
2. LİTERATÜR ÖZETİ.....	4
3. AMAÇ ve YÖNTEMİ.....	10
4. İNSAN HAKLARI: KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	11
4.1.İNSAN HAKLARI KAVRAMI.....	11
4.1.1.İnsan.....	11
4.1.2. Hak Kavramı.....	13
4.1.2.1.Anlam.....	13
4.1.2.2. Hak ile Hukuk Arasındaki İlişki.....	13
4.1.2.3. Hak Kavramının Niteliğini Açıklayan Teoriler.....	14
4.1.2.3.1 İrade Teorisi.....	15
4.1.2.3.2. Menfaat Teorisi.....	15
4.1.2.3.3. Karma Teori.....	16
4.1.3. İnsan Hakları Kavramı.....	17
4.2. İNSAN HAKLARININ SINIFLANDIRILMASI.....	20

4.3. İNSAN HAKLARININ TARİHSEL SÜRECİ.....	23
4.3.1. İnsan Haklarının Batı'da Geçirdiği Tarihsel Süreç.....	25
4.3.1.1. Eskiçağ'da, Yunan ve Roma'da İnsan Hakları.....	25
4.3.1.1.1. Eskiçağ'da Devlet Otoritesini Birey Karşısında Güçlendiren Filozoflar.....	26
4.3.1.1.1.1. Sokrates.....	26
4.3.1.1.1.2. Platon.....	27
4.3.1.1.1.3. Aristo (Aristoteles).....	28
4.3.1.1.2. Eski Yunan'da İnsan Haklarına İlk Katkıları Yapan Düşünce Okulları.....	29
4.3.1.1.2.1. Kynikler (Sinik) Okulu.....	29
4.3.1.1.2.2. Epikürcü Okul.....	31
4.3.1.1.2.3. Stoa Okulu.....	31
4.3.1.2. Ortaçağ'da İnsan Hakları.....	33
4.3.1.2.1. Thomas Aquinas.....	34
4.3.1.2.2. Marsilius Patavinus.....	36
4.3.1.3. Yeniçağ'da İnsan Hakları.....	38
4.3.1.3.1. Mutlakıyetçi Doktrin.....	38
4.3.1.3.1.1. Jean Bodin.....	39
4.3.1.3.1.2. Jacques Bénigne Bossuet.....	40
4.3.1.3.2. XVII. ve XVIII. Yüzyılda Doğal Hukuk Doktrini'nin Doğuşu.....	40
4.3.1.3.2.1. John Locke.....	41
4.3.1.3.2.2. Thomas Hobbes.....	43

	ix
4.3.1.3.2.3. <i>Jean Jacques Rousseau</i>	44
4.3.1.3.2.4. <i>Yeniçağ'da İnsan Hakları Doktrinine Katkı Yapan Diğer Önemli Filozoflar: Grotius, Voltaire, Montesquieu, Paine, Jefferson</i>	47
4.3.1.4. <i>Yakınçağ'da İnsan Hakları</i>	48
4.3.1.4.1. <i>İnsan Haklarının Toplum Sözleşmesi Dışında İzahı: Ferdiyetçi Doktrinin Doğuşu</i>	49
4.3.1.4.2. <i>Ferdiyetçi Doktrininin Eleştirisi ve Sosyal Hak Kavramının Doğuşu</i>	51
4.3.1.5. <i>İnsan Hakları Doktrininin Uygulamadaki Yansımaları: İnsan Hakları Beyannameleri</i>	54
4.3.1.5.1. <i>İngiliz Hürriyet Kanunları</i>	54
4.2.1.5.2. <i>Amerikan Haklar Beyannamesi</i>	57
4.2.1.5.3. <i>1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi</i>	59
4.3.1.6. <i>İnsan Haklarının Uluslararası Hukukun Baş Aktörlerinden Biri Haline Gelmesi</i>	60
4.3.1.6.1. <i>İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi</i>	62
4.3.1.6.2. <i>İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi</i>	63
4.3.2. <i>Osmanlı-Türk Toplumunda İnsan Haklarının Gelişim Süreci</i>	65
4.3.2.1. <i>Osmanlı Öncesi Dönemde: İslamiyet Öncesi ve Sonrası Türk Devletlerinde İnsan Haklarının Gelişimi</i>	65
4.3.2.2. <i>Osmanlı'da İnsan Haklarının Gelişimi</i>	69
4.3.2.2.1. <i>Tanzimat Dönemi</i>	71

	x
4.3.2.2.2. Meşrutiyet Dönemi.....	74
4.3.2.3. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde İnsan Hakları.....	77
4.3.2.3.1. Milli Mücadele Dönemi'nde İnsan Hakları.....	77
4.3.2.3.2. 1924 Anayasası Döneminde İnsan Hakları.....	78
4.3.2.3.3. 1961 Anayasası Döneminde İnsan Hakları.....	81
4.3.2.3.4. 1982 Anayasası Döneminde İnsan Hakları.....	84
4.4. İNSAN HAKLARININ KORUNMASI.....	88
4.4.1. İnsan Haklarını Korumanın Gereği.....	88
4.4.2. İnsan Haklarını Korumanın Yolları.....	89
4.4.2.1. İnsan Haklarının Ulusal Düzeyde Korunması	90
4.4.2.2. İnsan Haklarının Uluslararası Düzeyde Korunması.....	92
4.4.2.2.1. Koruma Alanı Açısından.....	93
4.4.2.2.2. Sağlanan Güvence Açısından.....	94
5.TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARINI KORUMA AMAÇLI RESMÎ GİRİŞİMLER..	97
5.1.İNSAN HAKLARINI KORUMA AMAÇLI RESMÎ GİRİŞİMLERİN TÜRKİYE'DEKİ SERÜVENİNE KISA BİR BAKIŞ.....	98
5.1.1. Ana Omurgayı Oluşturan Organlar.....	100
5.1.1.1. Bakanlık.....	100
5.1.1.2. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı (BİHB).....	101
5.1.1.2.1. İnsan Hakları Başkanlığı'nın Kuruluşu, Amacı ve Görevleri.....	102
5.1.1.2.2. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın Çalışmaları.....	103
5.1.1.3. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları.....	106

5.1.1.3.1. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'nın Kuruluşu, Amacı ve Görevleri.....	107
5.1.1.3.2. İnsan Hakları İl ve İlçe Kurulları'nın Çalışma Usulleri.....	112
5.1.1.3.3. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'nın Çalışmaları.....	115
5.1.1.4. İhlal İddiası ile İlgili Yapılan Başvurulara İlişkin Sayısal Veriler.....	118
5.1.2. Ana Omurgaya Eklemlenen Kurumlar.....	128
5.1.2.1.İnsan Hakları Üst Kurulu.....	129
5.1.2.2. İnsan Hakları Danışma Kurulu.....	130
5.1.2.3. İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi.....	134
5.1.2.4. İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyetleri.....	136
5.1.3. Diğer Ulusal İnsan Hakları Kurumları.....	138
5.1.4.. İnsan Hakları Kurumlarına Yönelik Eleştiriler.....	139
6.TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARINI KORUMA AMAÇLI SİVİL GİRİŞİMLER....	146
6.1.TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARINI KORUMA AMAÇLI SİVİL GİRİŞİMLERİN TARİHÇESİNE KISA BİR BAKIŞ.....	147
6.2. İNSAN HAKLARI DERNEĞİ (İHD).....	151
6.2.1. İnsan Hakları Derneği'nin Kuruluşu, Amacı ve Görevleri.....	151
6.2.2. İnsan Hakları Derneği'nin Dış Bağlantıları	153
6.2.3. İnsan Hakları Derneği'nin Çalışmaları.....	154
6.2.4. İnsan Hakları Derneği ve Kürt/Güneydoğu Sorunu.....	158
6.2.5. İnsan Hakları Derneği'ne Yönelik Baskılar ve Derneğin Karşılaştığı Sıkıntılar.....	162

6.2.6. Kuruluşundan Bugüne İnsan Hakları Derneği'ne Hâkim Olan Paradigmalar ve Derneğe Karşı Yöneltilen Eleştiriler.....	164
6.3. İNSAN HAKLARI VE MAZLUMLAR İÇİN DAYANIŞMA DERNEĞİ (MAZLUMDER).....	168
6.3.1. İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği'nin Kuruluşu, Amacı ve Görevleri.....	168
6.3.2. İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği'nin Dış Bağlantıları..	171
6.3.3. İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği'nin Çalışmaları.....	172
6.3.4. İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği, İslami İnsan Hakları Anlayışı ve Başörtüsü Sorunu.....	175
6.3.5. İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği'ne Yönelik Baskılar ve Derneğin Karşılaştığı Sıkıntılar.....	178
6.3.6. İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği'ne Karşı Yöneltilen Eleştiriler.....	181
6.4. TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARINI KORUMA AMAÇLI DİĞER SİVİL GİRİŞİMLER.....	183
6.4.1. Uluslararası Af Örgütü Türkiye Girişimi.....	184
6.4.1.1. Uluslararası Af Örgütü.....	184
6.4.1.2. Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi.....	186
6.4.2. Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV).....	188
6.4.3. İnsan Hakları Gündemi Derneği (İHGD).....	191
6.4.4. Helsinki Yurttaşlar Derneği (HYD).....	193
6.4.5. Barış Derneği.....	195

6.5. TÜRKİYE’DE SİVİL İNSAN HAKLARI ÖRGÜTLERİNİN İNSAN HAKLARI MÜCADELESİNDE YENİ BİR AŞAMA: İNSAN HAKLARI ORTAK PLATFORMU (İHOP).....	196
7. İNSAN HAKLARINI KORUMA AMAÇLI RESMİ VE SİVİL GİRİŞİMLERLE İLGİLİ KISA BİR KARŞILAŞTIRMA	200
8. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	202
9. KAYNAKLAR.....	213
10. ÖZGEÇMİŞ.....	228

TABLOLAR LİSTESİ

5.1. Başvuruların Başvurulan Yere Göre Dağılımı.....	119
5.2. Başvuruların İhlal Edildiği İddia Edilen Hakkın Niteliğine Göre Dağılımı.....	121
5.3. Hak İhlali İddiası ile İlgili Başvuranların Şikayet Edilen Kuruma Göre Dağılımı...	123
5.4. Hak İhlali İddiası İle Başvuranların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı.....	125
5.5. Başvuru Konusu ile İlgili Verilmiş Adlî veya İdarî Karar Olup Olmadığı.....	126
5.6. Yapılan Başvurulardan Adlî ve İdarî Karar Sürecinde olanlar.....	127

KISALTMALAR LİSTESİ

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AGİK : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı

AK : Avrupa Konseyi

ABÖ : Afrika Birliği Örgütü

ADÖ : Amerikan Devletler Örgütü

AÜHFY : Anakara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları

BİHB : Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı

BM : Birleşmiş Milletler

CICC : (Coalition for an International Criminal Court) Uluslararası Ceza Mahkemesi

Koalisyonu

DGM : Devlet Güvenlik Mahkemesi

DTP : Demokratik Toplum Partisi

FIDH : (International Federation of Human Rights) Uluslararası İnsan Hakları

Federasyonu

HADEP : Halkın Demokrasi Partisi

HYD : Helsinki Yurttaşlar Derneği

IRTC : (The International Rehabilitation Council for Torture Victims) Uluslararası

İşkence Mağdurlarını Rehabilitasyon Konseyi

İHAM : İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi

İHAS : İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi

İHD : İnsan Hakları Derneği

İHEB : İnsan Hakları Evrensel Beyannameesi

İHGD : İnsan Hakları Gündemi Derneği

İHOP : İnsan Hakları Ortak Platformu

JİHİDEM : Jandarma Genel Komutanlığı İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Merkezi

KIOS : (The Finnish NGO Foundation for Human Rights) İnsan Hakları için Finli Sivil toplum Örgütleri

LGBTT : Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Travesti ve Transseksüel

MAZLUMDER : İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği

NED : (The National Endowment for Democracy) Ulusal Demokrasi Desteği

NGO : (Non-Governmental Organization) Bakınız :STK

ÖZGEDER : Özgürlüğü'nden Yoksun Gençlerle Dayanışma Derneği

ÖZGÜR-DER : Haklar ve Özgürlükler Derneği

STÖ : Sivil Toplum Örgütü

STRA-MAP : İşkencenin Stratejik Haritalanması

TAYAD : Tutuklu ve Hükümlü Aileleri Yardımlaşma Derneği

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TESK : Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu

TİHV : Türkiye İnsan Hakları Vakfı

TİSK : Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu

TMK : Türk Medeni Kanunu

TCK : Türk Ceza Kanunu

TOBB : Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TZOB : Türkiye Ziraat Odaları Birliği

UAÖ : Uluslararası Af Örgütü

UAÖTŞ : Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi

1. GİRİŞ

En eski uygarlıklardan, günümüz uygarlıklarına değin, insan hakları kavramı, üzerinde çokça konuşulan ve tartışılan güncel bir kavram olmuştur. Günümüzde de popülaritesini devam ettiren ve en genel şekliyle, insanın, sırf insan olması dolayısıyla doğuştan sahip olduğu, vazgeçilmez ve devredilmez hakları ifade etmek için kullanılan insan hakları kavramı, köleliğe karşı mücadeleden, eşitlik ve özgürlük mücadelesine, baskıcı, otoriter rejimlere karşı mücadeleden, dini dogmalara karşı mücadelelere kadar insanlık tarihinde birçok mücadelenin temel dayanağını oluşturmuştur. İnsan hakları mücadelesi, insan onuruna yaraşır bir şekilde yaşamının mücadelesidir.

Bugün insan hakları artık, devlet merkezli, güç odaklı, karışmazlık ve menfaat ilkesinin hâkim olduğu milletlerarası hukuku ve uluslararası sistemi, insan hakları odaklı bir hukuk yönünde dönüştürme misyonunu üstlenmiş durumdadır. Başka bir deyişle insan hakları, milletlerarası/uluslararası/devletlerarası hukukta, devletlerin meşruiyet kıstaslarından birisi haline gelmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra insanlık adına yaşanan acı tecrübelerin etkisi ve geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinde, küreselleşme bağlamında bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sayesinde, insan hakları ihlallerinin artık gizlenememesi başka bir ifadeyle tüm dünya kamuoyunun, dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleşen hak ihlalinden anında haberdar olması, insan haklarına sadakatin uluslararası sistemde öneminin artmasında ve devletlerin bu konuda deyim yerindeyse kendilerine “çeki-düzen” vermesinde etkili olmuştur. Bu “çeki-düzen” verme çabası çerçevesinde devletler, uluslararası baskı ve meşruiyet endişeleri arasında insan haklarını korumaya yönelik çeşitli girişimlerde bulunmaktadır.

İnsan haklarını korumaya yönelik, devlet menşeli girişimler yenidir. İnsan haklarını korumaya yönelik esas girişimler (örgütsüz ve örgütlü) sivil girişimlerdir.

Birey-devlet ilişkisi ekseninde, egemenliğin sınırlarını tayin etmek ve özgürlüklere, devlet tarafından dokunulmayacak bir alan yaratmak mücadelesi olarak da ifade edebileceğimiz insan hakları mücadelesi, geçmişte olduğu gibi günümüz itibarıyla da zorlu bir mücadeledir. Tarih boyunca, iktidarı ele geçirenler, bunun devamı için baskıyı bir yöntem olarak kullanmaktan imtina etmemişler, baskılar ve hak ihlalleri karşısında, temel hak ve özgürlüklerine sahip çıkmak isteyenler ise bu tutum karşısında hep ağır bedeller ödemek zorunda kalmışlardır. Bu durumun gelecekte de böyle olması kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenle insan hakları mücadelesi, zorlu ama bir o kadar da önemli bir mücadeledir. İnsan hakları aktivistleri (savunucuları) bu mücadelenin zorluğuna rağmen, önemini yadsımamış, insan hakları mücadelesinden vazgeçmek bir yana, bu mücadeleyi her geçen gün artırarak devam ettirmişlerdir.

Tezin esas amacı, Türkiye’de insan haklarını koruma amaçlı oluşturulmuş olan resmi ve sivil girişimlerin neler olduğunu (bu konudaki mevcut şemayı) ortaya koymaktır. Bu amaç çerçevesinde, insan hakları açısından en büyük tehdidi oluşturan devletin, insan haklarını koruma çabalarının ne denli samimi ve işlevsel olduğu ile sivil alandaki örgütlenmelerin insan haklarını, ideolojilerden bağımsız olarak ele alıp, evrensel düzeyde bir insan hakları mücadelesi verip veremediklerini, bu örgütler ile ilgili temel bilgileri de ortaya koyarak tartışmaya açmak, tezin ikincil amacıdır.

Tez, Türkiye’de insan haklarını korumak amacıyla kurulmuş olan resmi kuruluşlar (resmi girişimler) ile bu konuda kurulan hükümet dışı örgütleri (sivil girişimleri) kapsamaktadır. Ancak Türkiye’de, insan haklarını koruma amaçlı oluşturulmuş olan resmi ve sivil girişimlerin tamamından bahsetmek tezin hacmini aşacağından, tezde bunların tamamından değil, resmi ve sivil girişimlerin omurgasını oluşturan ana örgütlerden/örgütlenmeden bahsedilmiştir. Bu örgütler, tespit edilirken de

bunların popülaritesi, etkinliği, tartışmalarda odak noktası olması ve farklı ideolojik çizgilere olan yakınlıkları birer kıstas olarak alınmış ve bu kıstaslar çerçevesinde bir seçim yapılmıştır.

Bu çerçevede tezin birinci bölümünde, insan haklarının, kavramsal çerçevesi, sınıflandırılması, kavramın Batı'da ve Türkiye'deki tarihsel süreci ve korunması yöntemlerinden bahsedilmiştir. Tezin: "Türkiye'de İnsan Haklarını Koruma Amaçlı Resmi Girişimler" başlığını taşıyan ikinci bölümünde, insan hakları alanındaki resmi girişimlerden bahsedilmiştir. Bu çerçevede bu resmi girişimlerin ana omurgasını oluşturan insan haklarından sorumlu Bakanlık, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı (BİHB) ve İnsan Hakları İl ve İlçe Kurulları'ndan ve bu ana omurgaya eklenmiş olan İnsan Üst Kurulu, İnsan Hakları Danışma Kurulu, İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi ve İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyetleri incelenmiştir. Tezin: "Türkiye'de İnsan Haklarını Koruma Amaçlı Sivil Girişimler" başlığının taşıyan üçüncü bölümünde ise insan haklarını koruma amaçlı sivil girişimlerden bahsedilmiştir. Bu kısımda da etkinliği ve popülaritesi açısından öne çıkmış olan İnsan Hakları Derneği (İHD) ve İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği (MAZLUMDER) ayrıntılı olarak incelenmiş, bunun dışındaki diğer hükümet dışı insan hakları örgütlerinden ise Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi (UAÖTŞ), Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV), İnsan Hakları Gündemi Derneği (İHGD), Helsinki Yurttaşlar Derneği (HYD) ve Barış Derneği'nden bahsedilmiştir. Sonuç kısmında ise insan haklarını korumak için devlet tarafından oluşturulan yapının, amaca, ne denli hizmet ettiğinden, sivil alandaki girişimlerin bu mücadeleyi ideolojilerden bağımsız, evrensel temelde yürütüp yürütemediğinden özetle her iki alandaki girişimlerin eksikliklerinden bahsedilmiş; olması gerekenler konusunda önerilerde bulunulmuştur.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

İnsan hakları, insan onuruna yaraşır bir hayatın olmazsa olmazı, devletlerin yeni meşruluk kıstaslarından birisidir. İnsan haklarının bugün ulaşılmış olduğu noktaya, ağır bedeller ödenerek varılmıştır ve halen dünyanın birçok yerinde bu bedeller ödenmeye devam etmektedir. Bu çerçevede yapılan çalışmada insan haklarının kabul görmesi kadar, korunmasının da çok önemli olduğu anlaşılmıştır. Başka bir ifadeyle korumadan yoksun bir insan hakları düzeninin fazla bir anlamı yoktur. Yapılan çalışmaya ışık tutan bazı kaynaklar, tarih sıralamasına göre şu şekildedir:

Kapani (1976), insan haklarının kavramsal çerçevesi, Batı'daki ve Türkiye'deki gelişim süreci anlatılmakta, kavramın esas olarak Batı'da şekillendiği üzerinde durulmaktadır.

Yapılan tez çalışmasında da insan hakları kavramsal çerçevesi çizilirken eserin izlediği yol haritası rehber olarak alınmış benzer sonuçlara varılmıştır.

Paine (1985), Bütün insanların hakları açısından özgür ve eşit doğduklarına ve bunun bütün nesiller için böyle olduğuna, devletin ve bütün politik kurumların amacının insanların doğal ve daima geçerli olan bu haklarını muhafaza etmek olduğuna vurgu yapmakta, bahsi geçen hakların: özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskılara direnme hakları olduğunu söylemektedir.

Tez çalışmasında, doğal hukuk anlayışının insan haklarının felsefi temellerinden biri olduğu, ancak bunun insan haklarının yegane felsefi temelini oluşturmadığı, zaman içerisinde doğal hukuk doktrininin eleştirilere maruz kaldığı, ferdiyetçi doktrin ve sosyal hak anlayışlarının da insan haklarının temellendirilmesinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Devletin esas olarak insan haklarını korumakla görevli olduğu konusunda Paine'nin çalışmasıyla aynı sonuçlara varılmış ancak temel insan haklarının Paine'nin

dediği gibi sadece özgürlük, güvenlik, mülkiyet ve baskılara direnme hakkıyla sınırlı olmadığı günümüz itibariyle geniş bir insan hakları yelpazesinin mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Cartı (1996), 1980 sonrası Türkiye’inde insan haklarını korumak için oluşturulmuş resmi ve sivil girişimlerden bahsedilen yüksek lisans çalışmasında, Türkiye’deki sivil insan hakları örgütlerinin, pratik amaçlarla kurulduklarını, insan haklarına çifte standartlı yaklaştıklarını ve kavrama politik bir anlam yüklediklerini öne sürmekte, İHD’nin sosyalist görüşleri haiz üye profiline sahip olmasını bir handikap olarak değerlendirirken benzer eleştiriyi MAZLUMDER’in üye profili konusunda yapmamaktadır. Ayrıca çalışmada, MAZLUMDER’in, diğer sivil insan hakları örgütlerinden farklı olarak, insan hakları girişiminin taşıması gereken ahlaki standartlar konusunda diğerlerine nazaran bir sorunu bulunmadığıdır.

Tez çalışmasında, Türkiye’deki sivil insan hakları örgütlerinin pratik amaçlarla kurulduğu, insan hakları konusunda çifte standartçı tutumlarından kurtulmak konusunda çaba sarf ettikleri ancak bu alışkanlıklarından hâlâ kurtulamadıkları ve insan hakları kavramını politize ettikleri ile ilgili olarak benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Benzer mağduriyetleri yaşayanların bir araya gelip bir mücadele başlatmaları sosyolojik açıdan normal olduğu, tezde bunu bir handikap olarak vurgulamanın çok doğru olmayacağı, handikap olanın (normal olmayanın) bunların mücadeleyi verirken mağdurlar arasında herhangi bir ayırım yapmaları olduğu sonucuna varılmış; eğer bir handikap nitelmesi yapılacaksa aynı fikir örgüsünden insanların yer aldığı MAZLUMDER’i bundan ayrı tutmanın mantığının doğru olmayacağı sonucuna varılmıştır. Tezde, MAZLUMDER’in, diğer sivil insan hakları örgütlerinden farklı olarak, insan hakları girişiminin taşıması gereken ahlaki standartlar konusunda diğerlerine nazaran bir sorunu bulunmadığı

konusundaki tespite de MAZLUMDER içerisinde eşcinseller konusunda yaşanan tartışmalar nedeniyle katılmak mümkün olmamıştır.

Galtung (1999), İnsan hakları kavramı, ABD. ve Fransa'nın damgasını taşıyan, Batılı bir kavramdır. Ancak bu hakların Batılı olmaları, evrensel olmayacakları anlamına da gelmez. Yine de bu hakların evrenselliğinin ölçütü tanım itibariyle, "Batılı = Evrensel" denklemini oluşturmaz. Bu hakların evrenselliğinin ölçütü, onların "kabul edilebilirliği" olmalıdır. Bu kabul edilebilirlik, sadece Batılı eğitim almış olan ve elit konumdaki kişilerden değil; halktan da olmalıdır. Ayrıca bireyleri, Batı'nın cenderesinden kurtaracak nitelikte öteki kültürler ve yapılarla da uyumlu olması gerekmektedir. Ancak hakların kaynağını sadece uygarlıklarda/kültürlerde aramanın bir eksiklik olmaması için hakların aynı zamanda insani olmalarına da dikkat etmek gerektiği fikrine vurgu yapılmaktadır.

Tez çalışmasında, insan haklarının orijini ve evrenselliği konusunda Galtung ile aynı sonuçlara varılmıştır.

Çeçen (2000), insan haklarının, demokrasi, devlet, ekonomi, kültür, hukuk ve politika ile ilişkili boyutlarının ortaya konulduğu eserde, hukuki güvencenin insan hakları için önemli olmasına rağmen tek başına yeterli olmayacağına, önemli olanın, insan haklarının toplumsal tabanda içselleştirilmiş olmasına vurgu yapılmakta ve emperyalist devletlerin insan haklarını araçsallaştırması tehlikesine de dikkat çekilmektedir.

Tez çalışmasında da insan haklarının emperyalist devletlerce asıl amacı gizlemek için araçsallaştırıldığı, bu duruma karşı uyanık olunması gerektiği, ancak bunun insan hakları mücadelesindeki azmi kırmak bir yana dursun, bu azmi daha da artırması gerektiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca, insan haklarının korunması konusunda

en kalıcı ve etkin yolun insan hakları bilinci oluşmuş bir toplum yaratmak olduğu da yapılan tez çalışmasında, Çeçen ile beraber varılan ortak kanıdır.

Gemalmaz (2003), Antik Yunan'dan günümüze değin Batı'da insan haklarının gelişim evreleri, insan haklarının temellendirilişi, insan hakları belgelerinin ortaya çıkışı ve insan haklarının korumaya yönelik kurumsallaşma çabalarının üzerinde durulmuştur.

İnsan hakları konusunda genel ve temel bilgilerin verildiği eserden insan hakları kavramsal çerçevesi başlığı altında yararlanılmış, özellikle insan haklarının teorik ve pratik düzeyde Batı'da geçirdiği tarihsel süreç konusunda yazarla aynı sonuçlara varılmıştır.

Kaboğlu (2003), Özgürlükler hukuku, bir yandan evrensel ve mutlak kabul edilen insan haklarına güvence sağlarken; öte yandan da bunları kategorileştirir ve hukuk düzeninin gerektirdiği kayıtlamaları yapar. İnsan onuru kavramı da özgürlüğün temeli ve eşitliğin ölçütü olarak özgürlük ve eşitlik arasındaki diyalektiği kurar. Özgürlükler hukuku, eşitlik ve özgürlüğü mutlak kavramlar olarak değerlendirmenin yerine mutlak değer ve ölçüt olarak "insan onuru" kavramını esas alır. Bu bağlamda özgürlükler hukukunun genel kuramının ancak insan onuru temelinde inşa edilebileceğine vurgu yapılmaktadır.

Tez çalışmasında da insan hakları ve insan onuruna yaraşır bir şekilde yaşamının arasındaki bağa vurgu yapılmış, insan hak ve özgürlüklerinin, insan onuruna yaraşır bir şekilde yaşamının olmazsa olmazı olduğu sonucuna varılmıştır.

İHD (2006), İnsan Hakları Derneği'nin, kuruluşundan 2006 yılına değin 20 yıllık İHD serüveninin yer aldığı eserde, özellikle İHD'nin, kuruluş felsefesi, faaliyetleri ve

karşılaştığı sıkıntılar ile Türkiye’de insan haklarını savunmanın zorluklarına yer verilmektedir.

Tez çalışması kapsamında yapılan çalışmalarda da eserde belirtildiği üzere İHD’nin başlangıçta sol kesimin yaşadığı mağduriyetleri gidermek gibi pratik amaçlarla kurulduğu ve faaliyetlerini karşılaştığı baskılara rağmen özveri içinde gerçekleştirdiği konusunda ortak sonucuna varılmış, ancak zaman içerisinde teorik anlamda da içeriğini doldurma çabalarına rağmen, insan hakları mücadelesini ideolojilerden ve siyasi partilerden bağımsız olarak yürütme konusunda henüz yeterli düzeye ulaşamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kahraman (2007), Türkiye’de insan haklarının tarihi gelişimi ile birlikte Devletin insan hakları konusunda imzaladığı uluslar arası anlaşmalar ve insan haklarını korumak için oluşturduğu resmi kurumlar hakkında bilgi verilmiş, bunların yetersiz olduğu vurgulanarak “Paris Prensipleri”nde belirtildiği üzere bağımsız nitelikleri haiz bir ulusal insan hakları kurumu kurulması gerektiği vurgusu yapılmıştır.

Tez çalışmasında, Türkiye’de kurulmuş insan hakları kurumları ile ilgili bilgiler konusunda eserden yararlanılmış, insan hakları kurumlarının Batılı devletlerle ortak bir insan hakları standartları yakalanması konusunda Paris Prensipleri doğrultusunda dizayn edilmesi, bu kurumlardaki sivil inisiyatifin ağır basması için bazı kurumlardaki sivil üye sayılarının artırılması ve bütün kurumlara sivil üye seçiminde kamu kesiminin belirleyiciliğini ortadan kaldıracak usullerin benimsenmesi konusunda ortak kanaata ulaşılmıştır.

Çaylak (2009), Sivil toplumun felsefi temelleriyle birlikte, Türkiye’de sivil toplumun gelişiminden ve Türkiye’deki İHD, MAZLUMDER, Liberal Düşünce Topluluğu ve Atatürkçü Düşünce Derneği gibi sivil toplum kuruluşlarından

bahsedilmiş; çalışmada, bu sivil toplum örgütlerinden bazılarının, belli ideolojik kesimlere hitap ettiği vurgusu yapılmıştır.

İHD ve MAZLUMDER ile ilgili tespitler konusunda özellikle bu sivil toplum örgütlerinin ideolojilerle olan göbek bağlarını koparamadıkları, belli kesimlerin insan haklarını diğerlerine göre üstün ve öncelikli gördükleri tespitleriyle benzer tespitlere ulaşılmış ancak MAZLUMDER'in diğerlerine göre daha objektif ve evrensel bir insan hakları mücadelesi yürüttüğü konusundaki tespitlerle aynı sonuçlara ulaşılamamıştır. Tezde, MAZLUMDER'in de diğerleriyle benzer eleştirilere maruz kaldığı ve farklı bir anlayışı tam olarak yakalayamadığı sonucuna varılmıştır.

3. AMAÇ ve YÖNTEM

Tez'in esas (birincil) amacı, Türkiye'de insan haklarını koruma amaçlı oluşturulmuş olan resmi ve sivil girişimlerin neler olduğunu, (bu alandaki yapıyı/şemayı) ortaya koymaktır. Bu çerçevede tezin ikincil amacı, Türkiye'de insan haklarını koruma amacıyla oluşturulmuş olan resmi ve sivil girişimlerin bu amaçlarına ulaşmak konusundaki artı ve eksilerini ortaya koymaktır.

Tez yazılırken, insan hakları ile ilgili kitap, makale, dergi, gazete gibi ikincil kaynaklar ile kanun, tüzük, yönetmelik gibi yasal mevzuat taranmış, inceleme konusu yapılan kurumların web sitelerine girilmiş, bu kaynaklardan elde edilen bilgiler yorumlanarak kullanılmıştır.

Kitap, dergi ve makalelere genellikle yayınevlerinden satın alınmış, satışı olmayanlara ise kütüphanelerden ulaşılmıştır. Yabancı kaynakların bir kısmına bir e-book sitesi olan "google book"tan ulaşılmış makalelerin bir kısmına da veri tabanlarından ulaşılmıştır.

Uluslararası anlaşma, kanun, tüzük, yönetmelik gibi yasal mevzuata basılı kitaplardan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin web sitesinden ulaşılmıştır.

İnsan hakları ile ilgili resmi kurumlar ve sivil örgütler ile ilgili bilgilere ve raporlara ise bu kurumların web sitelerinde periyodik olarak yayınladıkları raporlardan, makalelerden ve yayınları bizzat kendilerinden istenmek suretiyle yayınlarından ulaşılmıştır.

4. İNSAN HAKLARI: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

4.1.İNSAN HAKLARI KAVRAMI

İnsan hakları kavramının ne anlama geldiğini daha iyi anlamak için kavramı oluşturan “insan” ve “hak” kavramlarını tanımlamak faydalı olacaktır. Ancak insan hakları kavramını ve bu kavramın unsurlarını açıklamaya geçmeden evvel şunu peşinen belirtmek gerekir ki; sosyal bilimlerde, birçok kavramın sınırlarını net bir şekilde çizmek ve herkesçe kabul görebilecek bir tanım ortaya koyabilmek güçlüğü, insan hakları kavramı için de geçerlidir. İnsan hakları kavramının, özellikle de hak kavramının soyut ve üzerinde ittifak edilmemiş bir kavram olması bu güçlüğün temel nedenidir. Ancak kavramsal bir bütünlük sağlamak ve çalışmayı müphemlikten kurtarmak için böyle bir ameliyenin içerisine girmek de elzemdir.

4.1.1.İnsan

“İnsan” kavramıyla ilgili olarak, kavramın bütün unsurlarını içeren bir tanımlama yapmak oldukça güçtür. Bununla beraber insan kavramının temel unsurları göz önünde bulundurularak çeşitli tanımlamalar yapılabilir. Sözcüğün en jenerik anlamıyla, insanî varlık demek olan insan (Mourgeon, 6), sözlükte iki eli ve ayağı bulunan, söz ile anlaşabilen ve düşünme yeteneğine sahip olan en gelişmiş canlı; mecaz ve sıfat anlamıyla, huy ve ahlak yönünden üstün nitelikli olan kimse olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr). Kavramın sözlük anlamı, normal/sağlıklı bir insanda bulunması gereken çeşitli özellikler dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bu da yetersiz bir tanımlamaya yol açmaktadır. İnsanı sadece sözlük anlamıyla kavramaya çalışırsak konuşamayan, eli ve kolu olmayan, kısaca bedensel ve/veya zihinsel özü bulunan insanları, bu tanımın içinde oturtacak bir yer bulamayız. Yani insanı sadece fizyolojisine indirgeyen antropolojik bir yaklaşımı benimsemek, doğru bir tutum

değildir. Bu nedenle insanı, bedeni varlığıyla beliren somut bir varlık olarak algılamamın yanı sıra onu, bilinç anlamında, soyut bir varlık olarak da düşünmek de gerekir (Mourgeon, 6-7).

Olaya, hak açısından baktığımızda ise insan, hakkın öznesidir. Hukukta, kişi denildiğinde bir hakkın öznesi olan insan kastedilir. Acaba insan bir hakkın öznesi olma niteliğini ne zaman kazanıp ne zaman kaybetmektedir. Başka bir deyişle insan, yaşadığı süre içerisinde mi bir hakkın öznesidir, yoksa doğmadan önce ya da öldükten sonra (post mortem) da bir hakkın öznesi olma niteliğini sürdürmekte midir? Gerek ana rahmine düştüğü andan itibaren insanı hak öznesi kabul eden yasal düzenlemeler,¹ gerekse kabirlerin korunmasına yönelik hükümler içeren ceza normları², insanların doğumdan önce ve ölümden sonra da bazı haklara sahip olduğunu göstermektedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki gebeliğin gönüllü olarak sona erdirilmesine ilişkin yasal düzenlemelerin varlığı³ doğumdan önceki hakları anlamsız kılan yasal düzenlemeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yasal düzenlemelere meşruluk sağlamak için de doğumdan önceki hakların, kural olarak sağ doğmak koşulu ile bir hukuki korumadan yararlanabileceği kabul edilmektedir.⁴ Ancak ölümden sonraki haklar açısından hukuki koruma tamdır.

İnsan, Jaques Martin'in belirttiği üzere;

“İnsan, bir kişi, bir bütün, kendisinin ve kendi eylemlerinin bir efendisi olması dolayısıyla haklara sahiptir ve sonuç olarak insan basitçe bir amaca yönelik bir araç değildir; fakat bir amaçtır. İnsan saygı gösterilme hakkına sahiptir, hakların konusudur,

¹ “Çocuk hak ehliyetini, sağ doğmak koşuluyla, ana rahmine düştüğü andan başlayarak elde” (Türk Medeni Kanunu (TMK), m. 28/.2)

² “... mezarlara, bunların üzerindeki yapılara, mezarlıklardaki tesislere, mezarlıkların korunmasına yönelik olarak yapılan yapılara yıkmak, bozmak veya kırmak suretiyle zarar veren kişi, bir yıldan dört yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.” (Türk Ceza Kanunu (TCK), m. 153, f.1)

³ Lüksemburg, Belçika ve İrlanda dışındaki bütün Avrupa Birliği ülkelerinde az veya çok sınırlı olmakla birlikte belirli şartlar altında kürtaja izin veren kanunlar yürürlüktedir.

⁴ Medeni Kanun madde 28: “Kişilik, çocuğun sağ olarak tamamıyla doğduğu anda başlar ve ölümlle sona erer.

Çocuk hak ehliyetini, sağ doğmak koşuluyla, ana rahmine düştüğü andan başlayarak elde eder.”

haklara sahiptir. Bunlar, insanın insan olması yüksek gerçeği dolayısıyla insana borçlu olunan şeylerdir” (aktaran, Cranston, 1999:314)

4.1.2. Hak Kavramı

4.1.2.1. Anlam

“Hak” kavramı, sözlükte adalet, adaletin veya hukukun gerektirdiği veya birisine sağladığı menfaat, dava veya iddiada gerçeğe uygunluk, verilmiş bir emeğe karşılık olarak maddi ya da manevi yetki, pay, doğru, gerçek ve tanrı manalarına gelmektedir (www.tdk.gov.tr). Hak, hukukta, “hukuki güvence altına alınmış ve yararlanılması ferdin iradesine bırakılmış menfaat” olarak tanımlanmaktadır. Aslında bir kimsenin bir konuda hakkı olduğundan bahsederken, kişinin bir şeye yetkili olduğunu ve o şeyi meşru olarak talep edebileceğini kastetmiş oluruz. Yani bir hakkın varlığından bahsedebilmek için ilk olarak, hakkın sahibine, o konuda (hakkı kullanıp kullanmama konusunda) bir “takdir yetkisi” vermesi gereklidir. İkinci olarak, her hak, sahibine karşı taraftan olumlu ya da olumsuz bir edimde bulunma konusunda “talep hakkı” içermelidir (Coşkun, 2006:105-107). Belki hakkın bir unsuru olmamakla beraber ya da yetki unsuru içerisinde mütalaa edilmek üzere, ayrılmaz bir parçası olarak, her hak sahibinin, hakkın tanınmasını ve hakka saygı gösterilmesini istemek hakkı vardır.

4.1.2.2. Hak ile Hukuk Arasındaki İlişki

Toplumsal ilişkileri düzenleyen ve toplum halinde yaşayan bireylerin uyması gerektiği kuralları, başka bir deyişle objektif düzeni belirleyen “hukuk” kavramının, hak kavramı ile arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. O kadar ki hukuk kelimesi, hak kelimesinin çoğuludur ve birçok yabancı ülke hukuk literatüründe hak ile hukuk kavramlarını ifade etmek üzere aynı kelimeler kullanılmaktadır. Örneğin, Fransızcada “le droit”, İtalyancada “dritto” ve Almancada “das Recht” hem hak hem de hukuk kavramlarını ifade etmek üzere kullanılmaktadırlar (Pulaşlı, 1998: 37). Bu ülkelerde

kullanılan kavramın, hakkı mı yoksa hukuku mu ifade ettiğini belirtmek üzere, hukuku ifade etmek için “objektif”, hakkı ifade etmek için ise “subjektif” kelimeleri, sıfat olarak, hak kelimesinin önüne eklenmektedirler (Oğuzman ve Barlas, 2000: 93).

Toplu halde yaşama gereği, hak ve hukuk kavramlarının önemini artıran en temel etken olmuştur. Aslında, insanların oluşturduğu bir “toplum” gerçekliği mevcut olmasa idi, hukuk kavramına da gerek kalmayacaktı. İnsanlardan başka, bir arada yaşayan başka bir canlı türü olan hayvan topluluklarında bile uyulması gereken kurallar vardır. Ancak burada, insan topluluklarındakine benzer bir hukuk bilinci söz konusu olmadığı için sürü içersinde güçlü olana boyun eğilmesi ve güçsüz olana herhangi bir hak tanınmaması her zaman mümkündür. Oysaki; sadece kaba güce dayanmayan, güçsüzün de hakkı olabileceğinin kabul edildiği topluluklar da var olabilir. Bu tür topluluklarda, artık bir hukuk bilincinin varlığından bahsedilir. Böylece güçlünün güçsüze herhangi bir hak tanımadığı “sürü düzeni” yerine, güçlünün de uymakla yükümlü olduğu düzenlemelerin belirlendiği bir “kurallar düzeni” yaratılmış olur (Hatemi, 1998:1). İşte; zekâsı, alet kullanma yeteneği, konuşması, ahlak bilinci v.b. temel özellikleri ile insan topluluklarını hayvan topluluklarından ayıran özellik de bu hukuk bilinci ve bu kabuldür. Böylece hukukun ortaya çıkması insanın kendi hakları dışında başkalarının da haklarının var olabileceğini kabul ile başlar. Bu açıdan bakıldığında toplumsal sözleşme varsayımı da aslında hakkın değil hukukun doğumunu göstermektedir (Hatemi, 1998: 85).

4.1.2.3. Hak Kavramının Niteliğini Açıklayan Teoriler

Hak kavramı, çetin tartışmalara rağmen bugün bile üzerinde ittifak edilmiş, tek ve değişmez bir tanıma kavuşmuş değildir. Bu da hakkı tanımlarken, değişik kıstas ve

değerlerden hareket edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de hakkın mahiyetini açıklamak üzere temelde üç grup teorinin geliştirildiğini görmekteyiz.⁵

4.1.2.3.1 İrade Teorisi

Bu teorinin temel özelliği hakkın niteliğini kişinin iradesine dayandırmasıdır. En kuvvetli savunucusu olarak ünlü alman hukukçu Windscheid'in gösterildiği bu teoriye göre, eğer bir kimse başkalarını kendi iradesi doğrultusunda harekete zorlayabiliyorsa o kimse, o konuda hak sahibidir (Oğuzman ve Barlas, 2000:94). İrade kuramının bir diğer önemli savunucusu yine bir Alman hukukçu olan Savigny'dir. Ona göre hakkı meydana getiren yegâne güç iradedir. Hak, kişiye ait irade gücünün belirmesinden başka bir şey değildir (Aktaran, Emimi, 2004: 206, Güriz, 1992:131'den alıntı) Doğal hukuk ve 19. yüzyıl felsefesinin etkilerinin hâkim olduğu bu görüşe göre, hak, hukuk düzeninin fertlere tanıdığı bir yetki, bir erktir. Kişi, bu yetkisini kullanarak kendi serbest iradesi doğrultusunda yeni hukuki durumlar yaratırken başkalarını da birtakım hareketlere zorlamaktadır. Hak, hukuk düzenin kişilere başkalarını harekete geçirmesi/davranışa zorlaması şeklinde tanımlanmış olduğu bir irade kudreti veya hakimiyetidir (Pulaşlı, 1998: 38).

Bu görüş, hakkın sadece dış görünüşünü öne çıkarması buna karşılık muhtevasını dikkate almamış olması dolayısıyla doktrinde eleştirilmiştir.

4.1.2.3.2. Menfaat Teorisi

XIX. Asrın önemli hukukçularından biri olan Alman pozitivist hukukçu Jhering, irade teorisini, hakkın niteliğini yeterince açıklamadığından bahisle eleştirerek hakkın özünün ve amacının menfaat olduğunu ileri sürmüştür (Aktaran, Emimi, 2004: 207, Velidedeoğlu,1945:179'dan alıntı). Menfaat kavramı ile sadece para ile ölçülebilen

⁵ Hak ile ilgili teoriler konusunda ayrıntılı bilgi için: Tekinay, S. S. (1987), Medeni Hukuka Giriş Dersleri, Filiz Kitabevi, İstanbul, Fendoğlu, Hukuk Tarihimizde Temel Haklar, s. 31. Emimi, Hak Kavramı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2004, Sayı:12, 206 vd.'na bakabilirsiniz.

maddi menfaatler değil hürriyet gibi manevi menfaatler de kastedilmektedir. Bilindiği üzere kişilerin menfaatleri sayısız denecek kadar çoktur. Bunların tamamının hukuk tarafından korunması da söz konusu değildir. Jhering'e göre, bir menfaatin hak sayılabilmesi için hukuk düzenince korunması gerekmektedir (Aktaran, Emni, 2004:207, Velidedeoğlu,1945:179'dan alıntı). Başka bir deyişle her menfaat hak değildir. Bunlardan sadece pozitif hukuk tarafından güvence altına alınmış olanları haklardır.

Bu görüş, sadece menfaati dikkate alıp iradeye yer vermediği ve hangi menfaatlerin hukukça güvence altına alınarak teknik anlamda hak statüsüne kavuşturulacağı konusundaki belirsizliği nedeniyle eleştirilmiştir.

4.1.2.3.3. Karma Teori

Kama teori, irade ve menfaat teorilerinin hakkın niteliğini açıklamada tek başlarına yetersiz kalmalarından dolayı, bu iki teorinin birleştirilmesinden oluşan teoridir. Alman hukukçu Jellinek özellikle hem meslektaşı hem de vatandaşı olan Jhering'in menfaat teorisini eleştirerek subjektif hakkın söz konusu olmadığı durumlarda da hukukça korunan menfaatlerin var olduğunu söylemektedir (Aktaran, Emni, 2004:208, Güriz, 1992:134'ten alıntı). Ona göre, subjektif hak, irade ve menfaat birbirinin tamamlayıcısıdır. İrade ve menfaat kavramlarını sentezleyen Jellinek, hakkı, "insana irade kuvveti tanımak suretiyle korunan menfaat" olarak tanımlamaktadır (Aktaran, Emni, 2004:208, Ansay, 1958:108'den alıntı). Bugün hakkı tanımlamada öğretilerde karma teorinin hâkim olduğunu söyleyebiliriz (Oğuzman ve Barlas, 2000:95). Velidedeoğlu, karma teoriden yola çıkarak hakkı, hukuken himaye edilen (korunan) ve bu korumadan faydalanılması (istifade edilmesi) sahibinin iradesine bırakılmış olan

menfaatler olarak tanımlamaktadır (Velidedeoğlu, 1945: 179, aktaran, Emimi, 2004:208).

Yukarıda bahsedilen temel üç teori dışında, Austin'in geliştirdiği hakkın niteliğini hak ve ödev kavramlarıyla açıkladığı "analitik görüş", Zitelmann'ın hakkın kanun koyucunun iradesi tarafından tayin edilmesini savunduğu "beyan teorisi" ve yine Zitelmann'ın ileri sürdüğü, hakkın objektif gerçekliğini ifade etmediği savına dayanan "tasarım teorisi", hak kavramının niteliğini açıklamak üzere ortaya atılan diğer teorilerdir (Fendoğlu, 1994:31, Güriz, 1987:136'dan alıntı).

Hak kavramının niteliğini izah etmek üzere ortaya atılan teorilerin yanı sıra hak kavramını reddeden görüşlerin varlığı da mevcuttur. Bu görüşlerden en çok bilinenleri J. Bentham ve Duguit'inkidir. Bentham'a göre, hak ve ödevler hukuk tarafından yaratılmış varsayımsal nitelikli kavramlardır. Hak, ödevden doğan bir varsayımdan başka bir şey değildir. (Aktaran, Fendoğlu, 1994:32 Güriz, 1987:138'den alıntı). Duguit ise hakkı, bireyin toplum içerisinde yerine getirmekle yükümlü olduğu ödevleri yapmak için sahip olduğu hareket ve imkân serbestisi olarak ifade etmekte ve bu anlamda sübjektif hakkın hayal ürününden başka bir şey olmadığını söylemektedir (Aktaran, Türközer, 2005:198-209). Bentham ve Duguit dışında H. Kelsen, Bentham'ın amprist yaklaşımını benimseyen Amerikan Realizmi, bundan başka İskandinav Realizmi, özellikle bu okulun temsilcilerinden Alf Ross, hak kavramını reddeden diğer düşünürlerdir ⁶ (Fendoğlu, 1994: 32).

4.1.3. İnsan Hakları Kavramı

"İnsan hakları (human rights, droits de l'homme)" kavramı, oldukça yeni bir kavramdır. Kavramın kullanılmasını teşvik eden, Birleşmiş Milletler (BM) deki görevi

⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için: Emimi, Hak Kavramı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2004, Sayı:12, 210 vd.'na bakılabilir.

esnasında insan hakları kavramının dünyanın bazı bölgelerinde kadın haklarını (rights of women) kapsar şekilde kullanılmadığını fark eden Elanor Roosevelt'tir (Cranston, 1999:311).

İnsan hakları kavramı, kişileri, devlet aygıtının baskısına karşı korumak amacıyla modern çağda sürekli vurgu yapılan politik bir kavramdır. Aydınlanma sonrası kültürler üstü yanına vurgu yapılan ve evrensel ölçekte aktüel bir sorun olan insan hakları kavramı aynı zamanda popüler bir kavramdır. Kavramın popüler olması, birçok kişi tarafından gelişigüzel kullanılmasına ve sıradanlaşmasına, bu nedenle de bağlayıcılığını yitirmesine sebep olmaktadır. Kavramın bu gelişigüzel kullanımı, aynı zamanda, insan hakları kavramının anlamını tam olarak karşılamayan başka kavramların da insan hakları kavramıyla eş anlamlıymış gibi kullanılmasına da yol açmaktadır.

İnsanın insan olması hasebiyle doğuştan sahip olduğu, devredilemez, evrensel nitelikte olan insan hakları, insanın kendi özel durumu sebebiyle kanundan ya da sözleşmeden doğan “insanın hakları”ndan farklı bir şeydir. İnsanların konumları itibarıyla özel hukuktan, kamu hukukundan⁷, sözleşmeden, haksız fiilden veya sebepsiz zenginleşmeden kaynaklanan birçok hakları olabilir. Bu tür haklar, sadece o kişinin sahip olduğu ve kendisine talep ve dava hakkı veren haklardır.

İnsan hakları kavramıyla yakın anlamlı olan “kamu hürriyetleri” (libertés publiques), insan haklarının pozitif hukuka girmiş kısmını ifade etmektedir. Bir diğer ifadeyle, insan haklarının, devlet tarafından anayasa ve yasalar aracılığıyla güvence altına alınmış kısmıdır. Bunlara kamu hürriyetleri denmesinin nedeni, bu hakların

---

⁷ Özel hukuktan veya kamu hukukundan kaynaklanan bir kısım hakların insan haklarıyla örtüşmesi söz konusu olabilir. Mesela sosyal ekonomik haklar gibi. Ancak, özel hukuktan veya kamu hukukundan kaynaklanan birçok hak, insan hakkı değildir.

sadece belli kişi, sınıf veya zümreye değil; istisnasız olarak herkese (kamu'ya) tanınmış olması ve kamu hukukunun bir kolunu teşkil etmesindedir. (Kapani, 1976:14).

Pozitif hukuka girmiş insan haklarına tanınan güvence, anayasal düzeyde ise bu haklara, aynı zamanda “anayasal haklar (droits constitutionnels)” da denilmektedir (Gözler, 2004:47).

Özellikle Alman Hukuk terminolojisinde yerleşmiş bir terim olan “temel hak ve hürriyetler” (droits et libertés fondamentaux, die grund-recht) kavramı, kamu hürriyetleri kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır (Kapani, 1976:14).

“Kişi hak ve hürriyetleri (libertés individuelles)” ya da “bireysel hak ve hürriyetler” insan haklarından, sadece fertlerin yararlanabileceği, başka bir ifadeyle hak öznesi sadece insan olan hakları ifade etmek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla ferdi haklar veya ferdi hürriyetler denildiği zaman “grup hakları” dışarıda bırakılmakta, sadece 18. yüzyılın ferdiyetçi doktrininin ürünü olan klasik ve negatif haklar (medeni ve siyasal haklar) kastedilmektedir (Kapani, 1976:14).

“Vatandaş hakları (citizen rights)” terimi de gerek pozitif hukukta, gerekse doktrinde bazen kişi hak ve hürriyetleri terimiyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Oysa vatandaş hakları, kişi hak ve hürriyetlerinin, ülkede yaşayan herkese değil de sadece o ülke vatandaşlarının kullanımına açık olan kısmını ifade etmek üzere kullanılmaktadır⁸ (Kapani, 1976:13).

Yukarıda bahsettiğimiz kavramlar daha çok birey devlet ilişkisi bağlamında sınırı belirleyen ve ihlali durumunda kendisine pozitif hukukça koruma sağlanan hakları ifade etme sürecinde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bahse konu kavramların, insan haklarını ifade etmede eksik kalacağı açıktır. Oysa insan hakları kavramı, yukarıda

---

⁸ Bu haklara örnek olarak siyasal hakları gösterebiliriz. Ayrıca belirtmek gerekir ki, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı gibi birçok kişi hak ve hürriyetlerinin, vatandaş haklarıyla örtüşmesi mümkündür.

bahsedilen kavramların hepsinden daha kapsamlıdır. Bu kavram, bütün insanların sahip olması gereken ideal bir haklar listesini, olandan ziyade olması gerekeni ifade etmektedir (Kapani, 1976: 14).

Söylenilenler ışığında insan haklarını, tüm insanların din, dil, ırk, mezhep, siyâsi düşünce, cinsiyet, sınıf gibi nedenlerle hiçbir fark gözetmeksizin, eşit olarak, sırf insan olmaları sebebiyle (başka hiçbir şarta bağlı olmadan), yaşamsal fonksiyon gösterdikleri andan itibaren, yararlanma hakkına sahip oldukları, insan onuruna yakışır bir şekilde yaşamının gereği olan ve başkalarına negatif veya pozitif bazı yükümlülükler yükleyen, devredilemez ve vazgeçilemez, evrensel⁹ nitelikte haklar olarak tanımlayabiliriz.

“İnsan haklarına hayat için değil; onurlu bir hayat için ihtiyaç duyulur”. İnsan haklarına hayatımızı sağlıklı bir şekilde sürdürmek için değil onurlu bir şekilde sürdürmek için ihtiyaç duyarız. İnsan haklarının gerçekleştirildiği bir hayat, insanları daha mutlu eder ve yaşadıkları hayattan zevk almalarını sağlar.” (Donnelly, 2002: 14).

4.2. İNSAN HAKLARININ SINIFLANDIRILMASI

Her ne kadar insan hakları kavramı çeşitli sınıflandırmalara/ayrımara tabi tutulsa da aslında insan hakları bir bütündür. Kişi, insan haklarının tümüne sahip olmak şartıyla özgür olabilir. Buna “hakların monizmi”¹⁰ denmektedir (Gözler, 2004: 101).

⁹ 20. Yüzyılın başlarında bazı Amerikalı kültür antropologları sivil toplum kuruluşları, insan haklarının hiçbir fark gözetmeksizin bütün insanlara verili haklar olarak algılanmasına (insan haklarının evrenselliğine) karşı ciddi eleştiriler yöneltmişlerdir. Lévi-Strauss, 1951 yılında UNESCO için kaleme aldığı raporunda : “ ‘soyut manada insanlığın eşitliği’ düşüncesinin ırksal ve kültürel farkları dikkate almamasını entelektüel bir hayal kırıklığı olarak nitelemekte ve ‘ halkların kültürel farklılığını’ ” öne alan görüşlere vurgu yapmaktaydı. Strauss, rapornun özünde, bütün dünyada geçerli olacak bir insan hakları anlayışını savunmanın kültürel emperyalizmi savunmak olduğunu vurgulamaktaydı. İnsan hakları esas olarak bireyleşmenin yaşandığı üretilen değerlerdir. Bundan dolayı bu değerleri Batı’lı olmayan toplumlara aktarmak zordur. Bu zorlukta ısrar etmek ise bir kültür emperyalizmidir. İnsan haklarının evrenselliğine karşı görüşler ileri süren kültür antropologlarının görüşleri konusunda ayrıntılı bilgiye: Doğan, İ. (2006), Parçalayan Küreselleşme, Yetkin Yayınları, Ankara, s.220-224’ten ulaşılabilir.

¹⁰ Temel hak ve hürriyetlerin tamamı birbirine bağlıdır. Biri diğeri ile tamamlanmadıkça tam bir özgürlükten bahsetmek güç olur. Negatif statü hakları olmadan kişinin özgür olması mümkün değildir. Ancak aç, evsiz, sağlık güvencesi olmayan, temel insani ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksun olan bir insan için de negatif statü haklarının fazla bir anlamı olmaz. Aynı şekilde aktif statü haklarından faydalanamayan bir insanın devlet yönetimine katılmadığı için temel hak ve özgürlüklerini despot

Ancak doktrinde yine de insan hakları ile ilgili olarak çeşitli sınıflandırmalar yapılmaktadır. Bunlardan en çok kabul gören ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 1961 ve 1982 anayasalarına hâkim olan sınıflandırma, Jellinek'in yaptığı sınıflandırmadır. Bu sınıflandırmaya göre temel hak ve hürriyetler: negatif statü hakları, pozitif statü hakları ve aktif statü hakları olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır (Gözler, 2004: 100).

Negatif statü hakları, kişinin devlet tarafından dokunulamayacak, özel alanını çizen haklardır. Devletin, burada negatif bir tutum takınması ve müdahale etmemesi esastır. Örneğin kişi güvenliği, düşünce ve ifade hürriyeti, konut dokunulmazlığı, din özgürlüğü gibi haklar negatif statü haklarındandır (Kapani, 1976: 6). Bu tür haklar esasen, bireyin hür olduğu ve devletten önce de bu haklara sahip olduğu fikrine dayandığı ve böylece bireyi devlete karşı koruduğu için bu haklara, “koruyucu haklar” da denilmektedir (Gözübüyük, 1995: 148). Bu haklar, aynı zamanda, kişisel “haklar” olarak da bilinmektedir (Gözler, 2004: 100).

Hakkın gerçekleşmesi için devletin, olumlu bir davranışta bulunması gerekiyorsa bu tür haklara, pozitif statü hakları denilmektedir. Burada birey, haktan istifade edebilmek için devletten olumlu bir davranış beklemektedir. Örneğin; sosyal güvenlik hakkı, çalışma hakkı, konut hakkı, eğitim hakkı gibi haklar bu türden haklardır (Kapani, 1976: 6). Bu haklar, sosyal devlet anlayışının bir tezahürü olduğu için bu tür haklara sosyal haklar da denilmektedir (Gözler, 2004: 101). Pozitif statü hakları, kişiye, devletten, bir şey talep etme hakkı verdiği için bu haklar aynı zamanda “isteme hakları” olarak da isimlendirilmektedirler (Gözübüyük, 1995: 149).

İktidarlar karşısında kaybetme riskiyle karşı karşıya kalır. Görüldüğü üzere hürriyet çeşitli yönleriyle bir bütündür. Biri olmadan diğerinin tam anlamıyla gerçekleşmesi zordur. İşte buna hürriyetin bütünlüğü ya da monizm'i denmektedir. Kapani, M. (1976). Kamu Hürriyetleri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları (AÜHFY), Ankara, s.7.

Aktif statü hakları ise esas olarak, kişinin devlet yönetimine çeşitli yollarla katılmasını sağlayan haklardır (Kapani, 1976: 6). Devlet yönetimine katılmayı sağladığı için bu haklara “katılma hakları” da denilmektedir (Gözübüyük, 1995 150). Seçme ve seçilme hakkı, siyasi faaliyette bulunma hakkı, dilekçe hakkı, kamu hizmetine girme hakkı bu haklardandır. Bu haklar aynı zamanda “siyasi haklar” olarak da bilinmektedirler (Gözler, 2004: 101).

İnsan haklarının sınıflandırılmasıyla ilgili olarak yapılan diğer önemli bir sınıflandırma ise insan haklarının tarihsel süreçte ortaya çıkış zamanına ve sırasına göre yapılan sınıflandırmadır. Bu sınıflandırmaya göre insan hakları: birinci kuşak haklar, ikinci kuşak haklar ve üçüncü kuşak haklar olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Gözler, 2004: 101).

Birinci kuşak haklar, tarihsel süreçte, kendisinden ilk kez bahsedilen insan haklarıdır (Gözler, 2004: 101, Kaboğlu, 1989: 25-26 ‘dan alıntı). Bu haklar, medeni ve siyasal hakları içermektedir. Birinci kuşak haklar, yukarıda bahsi geçen negatif statü hakları ve aktif statü haklarının karşımıdır da denilebilir.

İkinci kuşak haklar, tarihsel süreç açısından, birinci kuşak haklardan sonra ortaya çıkan haklardır. Sanayi devriminin etkisiyle Avrupa’da, 1848 devrimlerinden sonraki anayasalarda bahsi geçmeye başlayan ancak esas olarak I. Dünya Savaşı’ndan sonraki anayasalarla yürürlük kazanan ve II. Dünya Savaşı’ndan sonra yapılan anayasaların temel hak ve özgürlüklerle ilgili bölümlerinin, vazgeçilmez bir parçası haline gelen haklardır. Bu haklar daha çok sosyal ve ekonomik içerikli olduğundan bunlara; “sosyal, ekonomik ve kültürel haklar” da denilmektedir. Bu hakların kapsamı yukarıda bahsi geçen pozitif statü hakları ile örtüşmektedir.

Üçüncü kuşak haklar ise küreselleşme sürecinde, dünyada yaşanan uluslararası eşitsizlikçi ve çatışmacı ortama bir tepki olarak doğmuş haklardır. Örneğin; çevre hakkı, barış hakkı, insanlığın ortak mirasına sahip olma hakkı, gelişme hakkı bu haklardandır. Bu haklar, devlet sınırlarını aşan bir insanlık dayanışması felsefesine dayandığı için bu haklara, “dayanışma hakları” da denilmektedir (Erdoğan, 1999: 181).

Geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinden itibaren özellikle 1990’lı yıllardan sonra alt kimlikler, etnik haklar ve dinsel kimlikler dördüncü kuşak hak talepleri olarak gündeme gelmektedir (Çeçen, 2000: 3).

Bunların dışında insan haklarıyla ilgili daha pek çok sınıflandırma yapılmaktadır. Örneğin hak ve hürriyetler, kullanılış biçimlerine göre, bireysel özgürlükler ve kolektif özgürlükler; konularına göre, kişinin fizik özgürlükleri, düşünce özgürlükleri ve kolektif özgürlükler gibi tasniflere de tabi tutulmaktadır (Gözler, 2004: 101) Ancak günümüzde insan hakları literatüründe en çok kullanılan tasnifin, negatif haklar ve pozitif haklar tasnifi olduğu görülmektedir.

İnsan haklarını, esas olarak “medeni ve siyasal haklar ve özgürlükler” ile “ekonomik, sosyal ve kültürel” haklar olarak ikiye ayıran ve bunun yaşadığı dönemdeki insan haklarını ifade etmek için yeterli olduğunu söyleyen Paul Seighart (1984: 125) insan haklarının dinamik bir süreci oluşturduğunu, sürekli bir ilerleme içerisinde olan insan haklarına, yeni haklar eklenebileceğini ve ileride yeni insan hakları kategorilerinin ortaya çıkabileceğini belirtmektedir. Seighart’ın, bu düşüncesinin, bugün için olduğu kadar yarın için de geçerli olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

4.3. İNSAN HAKLARININ TARİHSEL SÜRECİ

İnsan hakları tarihini, birey-devlet ekseninde, egemenlik ve özgürlüklerin sınır çatışması temelinde ele almak gerekmektedir. İnsan hakları tarihinden bahsederken,

belki de en çok özgürlüklerin, iktidarla olan mücadele tarihinden bahsetmiş oluruz. Bu tarihsel süreçte, köleliğe karşı mücadeleden, dinsel dogmalara karşı mücadeleye, bireysel hak ve özgürlük mücadelesinden, ekonomik ve sosyal hak mücadelesine, oradan kültürel haklar ve dayanışma hakları mücadelesine kadar birçok mücadele verilmiştir (Anar, 1999: 17). İnsan hakları tarihine bakıldığı zaman genel olarak, insanlığın sürekli ilerlediği, insan gereksinimlerinin artması ve değişmesine bağlı olarak insan hakları taleplerinin çeşitlenerek çoğaldığı, insan hakları kavramının dinamik ve sürekli bir süreci ifade ettiği, hak kazanımının geri dönülmez bir süreci oluşturduğu ve insan hakları tekerleğinin daima ileriye döndüğü görülmektedir (Anar, 2000: 24). Ancak tarihsel gelişim aşamaları, insan haklarının birikimci özelliğinden dolayı genel olarak böyle bir tablo çizse de insan hakları tarihinin tam anlamıyla çizgisel/ilerlemeci olduğunu söylemek oldukça zordur. Çünkü Mourgeon'un dediği gibi;

“...yükseliş ve inişleri, zafer ve yenilgi anları, hak kazanımlarının kesin görüldüğü durumlardan uzun süreli yok olma safhalarına kadar uzanan uzun dönemler ... kısacası, bir tarih varsa da, ilerlemeler ve geri çekilmeler arasındaki tekrarların ardına dönüp gelmelerin, karşıtlıkların ve kopuşların birbirine karışması...”
(Mourgeon , 22)

şeklinde cereyan eden kaotik görünümlü bir tarih mevcuttur. Bu nedenle insan hakları tarihini incelerken, bu tarihin inişli çıkışlı bir seyir izlediğini, zafer anları kadar, dönem dönem yenilgi anlarının da olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir.

Bu başlık altında, insan hakları tarihinin zafer anlarını, dönüm noktası diyebileceğimiz önemli halk hareketlerinin gerçekleştiği, insan hakları bildirgelerinin yayınlandığı dönemler incelenecektir. Aksi halde, insan haklarının saldırılara maruz kaldığı, ihlallerin yoğunlaştığı, yenilgi anlarından bahsetmek tezin hacmini aşmamıza sebep olacaktır.

İnsan haklarının, Batı orijinli olduğu göz önünde bulundurulduğunda, insan haklarının, literatüre ve insan hakları belgelerine yansıyan yüzünün de büyük oranda

Batı'da şekillenen yüzü olduğu gerçekliği, kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. İnsan hakları kavramı, Batı'daki değişim ve dönüşüm süreciyle beraber şekillendiği için kavramın tarihsel süreci izah edilirken esas olarak Batı'daki gelişim sürecinden bahsedilecektir. Tarihsel süreçle ilgili kısmın sonunda da Türkiye'nin, bugün insan hakları ile ilgili olarak geldiği noktada nasıl bir mirasın halefi olduğuna kısa ve genel bir bakış yapılacaktır.

4.3.1. İnsan Haklarının Batı'da Geçirdiği Tarihsel Süreç

İnsan hakları kavramının, bugün vardığı noktada, içeriğinin oluşmasında, Batı'nın yani Avrupa ve Avrupa'nın uzantısı olan Amerika'nın tarihî tecrübesi ve siyasal kültürünün etkilerini yadsımak mümkün değildir (Yıldız, 2002:15-16). Hatta birinci ve ikinci kuşak insan haklarının, tamamen Batı'lı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak bu hakların Batı'lı olmaları, evrensel olmalarına engel olmadığı gibi; evrensel olmaları için de Batı'lı olmaları şart değildir. Yani "Batı'lı = Evrensel" gibi bir denklem kurmak zorunlu değildir. Önemli olan bu hakların, farklı kültür ve toplumsal yapılarla uyumlu ve kişiler tarafından kabul edilebilir olmasıdır (Galtung, 1999: 7). Olması gereken bu olmakla beraber, insan hakları kavramını billurlaştırmanın, şekillendirenin ve bunun tüm dünyada aynı şekilde anlaşılmasını sağlayanın da Batı olduğu bir gerçektir.

4.3.1.1. Eskiçağ'da, Yunan ve Roma'da İnsan Hakları

Eski Yunan'da, modern felsefenin yazılı ve sistemli olarak ele alınması ve bu durumun, bilimin de başlangıcı sayılması, Eski Yunan'ın, Batı'nın düşünce tarihinde önemli bir yer işgal etmesine sebep olmuştur (Bakewell, 1963:69-89 aktaran, Gemalmaz, 2003: 3). Bunun yanı sıra Eski Yunan uygarlığında, değişik aşamalarda (dönemlerde) birbirinden etkilenmekle beraber, yekpare bir düşünce akımından ziyade

farklı düşüncelerin boy gösterdiği de bilinmektedir. Eski Yunan uygarlığının, temel özelliklerinden birisi olan bu durum, kendisini, o dönemki insan hakları doktrininde de göstermiştir. Bir yanda devlet otoritesini birey karşısında yücelten düşünürlerin, öbür yanda eşitlik ve doğal hukuk kavramlarına vurgu yapan düşünce okulların varlığı, bu durumun en büyük kanıtıdır.

Eskiçağ'da, bugünkü manada bir insan hakları doktrininden bahsetmek her ne kadar mümkün olmasa da insan hakları doktrininin tohumlarının atılmaya başladığı ilk dönem olması açısından önemlidir.

4.3.1.1.1.Eskiçağ'da Devlet Otoritesini Birey Karşısında Güçlendiren Filozoflar

Eskiçağ'da, devletin otoritesini birey karşısında güçlendirme amacını güden düşünce dalgasının en önemli ve yetkin temsilcileri Sokrates, Platon ve Aristo'dur.

4.3.1.1.1.1. Sokrates

Sokrates'in, aydınlanmacı bir kimliğe sahip olma ve doğa felsefeleriyle ilgilenmenin boş bir uğraş olduğu konusundaki fikirleri, Sofist düşünce ile benzer olmasına rağmen, Sokrates aslında hayatını Sofist düşünce ile mücadeleye adanmış bir düşünürdür (Coşkun, 2006: 39-40). O, Sofistlerin, para karşılığı ders vermesine yani yaşam biçimine, mutlak bilginin olmadığı yönündeki fikirlerine¹¹ ve en önemlisi insanı başlı başına bir amaç ve devleti de insan tarafından icat edilen ve insana hizmet etmekle görevli yapay bir araç sayan fikirlerine katılmamıştır (Coşkun, 2006: 40-41). Sokrates'in fikirlerinin özü esas olarak bireyi, polis karşısında tamamen savunmasız bırakan, "Polis" in bütün yaptıklarını onaylayan ve insan haklarına yönelik herhangi bir olumlu yaklaşım içermeyen fikirlerden ibarettir. Onun tüm hayatı boyunca değer verdiği ve uğruna mücadele ettiği siyasal değer: Polis'tir (Coşkun, 2006: 42).

---

¹¹ Sokrates, bilginin göreceli olmadığını, bireylerin üstünde bir normun bulunduğunu söylemektedir.

4.3.1.1.1.2. Platon

Eski Yunan'ın fikir alanının en büyük iki filozofundan biri olarak kabul edilen Plâton (Eflâtun) felsefesinde, insana sırf insan olarak değer veren, devlet iktidarını insan haklarıyla sınırlayan bir düşünceye rastlamak mümkün değildir. Birçok konuda ilgi çekici fikirleri olmasına rağmen, bu filozofun felsefesinin özü esas olarak “hürriyetin antitezinden” ibarettir (Kapani, 1976: 17).

Platon (2005), “Devlet” isimli eserinde, demokrasinin insanlara sağlayacağı aşırı özgürlük ortamında, bireylerin keyfi davranacaklarını ileri sürmekte ve bu durumun toplum düzenini bozacağı görüşünü savunmaktadır. Bu nedenle demokrasi, Platon'da, ideal bir yönetim tarzı olmaktan ziyade, oligarşi ve aristokrasi gibi eleştirilmesi gereken, tehlikeli bir yönetim tarzı olarak algılanmaktadır.¹² Platon'un idealize ettiği devlet, toplum hayatının bütün yönlerine müdahale eden, koyu kolektivist bir anlayış ile bireye serbest hareket alanı bırakmayan, kadın ve aile konusundaki radikal görüşleriyle totaliter bir sistem yaratma konusunda hemen her şeyi bünyesinde barındıran, “monolitik” bir devlettir (Kapani, 1976:18). Filozofun “Yasalar” isimli eserinde, kölelerin eğitilmeleri ve hizmetleri esnasında onlara efendileri tarafından aşırı ve keyfi şiddet uygulanmaması gerektiği yönünde hümanist bir öğüt mevcut olsa da (Platon, 1988: 259) “Devlet Adamı” (Statesman) isimli eserinde bu öğütlerini anlamsız kılacak şu düşünceleri yer almaktadır: “Köleler ev içinde bulundurulan hayvanlar statüsünde sayılır ve köle sınıfı, boyunduruğa koşulmuş ve pislik içinde debelenen hayvanlar gibidir.” (Aktaran, Gemalmaz, 2003:5). Filozofun, ortaya konulan bu düşüncelerinin içinde insan haklarına dair (kölelere aşırı ve keyfi müdahalenin olmaması gerektiği yönündeki öğüt hariç tutulursa) olumlu bir düşüncenin mevcut olmadığı ortadadır.

¹² Demokrasi eleştirisi için bakınız: Macpererson, C.B. (1984), Demokrasinin Gerçek Dünyası, Çev. Levent Köker, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara

4.3.1.1.1.3. Aristo (Aristoteles)

Eski Yunan'ın fikir alanının diğer büyük filozofu olan Aristo'nun felsefesinde de tıpkı Platon'unkinde olduğu gibi insana sırf insan olarak değer veren, devlet iktidarını insan haklarıyla sınırlayan bir düşünceye rastlamak mümkün değildir. Birçok konuda ilgi çekici fikirleri olmasına rağmen, bu filozofun felsefesinin de özü esas olarak "hürriyetin antitezinden" ibarettir

Aristoteles, Politika isimli eserinde, Monarşi, Aristokrasi ve Cumhuriyet'in, doğru olan yönetim tarzları olduğunu ve yöneticilerin toplum yararını gözetmemeleri durumunda, bu yönetim tarzlarında yozlaşmanın başlayacağını, demokrasinin de Cumhuriyet'in bozulmuş bir formu olarak, bu yozlaşma neticesinde ortaya çıkan rejimler arasında, en çok sakınılması gereken rejim olduğunu ileri sürmektedir.¹³ Demokrasi ve insan hakları arasındaki sıkı bağın önemini yadsıyan Aristoteles, İnsan hakları mücadelesi tarihinde, bu sürecin önemli bir boyutunu oluşturan "cinsiyet ayrımcı anlayış"ın da karşısında yer almamıştır. Ona göre, "Erkek doğası itibariyle üstündür ve kadın aşağı ve tabidir ve erkek yönetir/buyruk verir ve kadın ise yönetilir: bu ilke, hatta bu zorunluluk, tüm insanoğlunu kapsar." (Aktaran, Gemalmaz, 2003:6). Görüldüğü üzere, Aristoteles'in, siyasal kurgusunda kadın-erkek arasındaki ilişki, eşitsizlik üzerine inşa edilmiştir. Filozof, kölelik kurumunu da olması gereken doğal bir kurum olarak görmektedir. Ona göre, barbar halklar, bir bütün olarak tüm fertleriyle köledirler ve bunlardan doğanlar da köledir. Doğumla beraber bu özelliği yüklenenlerin özgür efendilerine tabi olmaları ve onlar tarafından yönetilmeleri, doğal ve adildir. Köle, insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri ve aile yaşamlarını düzenlemeleri için

¹³ Aristoteles, doğru olan hükümet biçimlerinin neler olduğunu tespit etmenin tek başına yetmeyeceğini, ayrıca belli bir toplumu ele alarak o toplum için en uygun ve yararlı yönetim biçimini de ayrıca saptamak gerektiğini savunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Gemalmaz, M.S. (2003), Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, Beta Basım A.Ş., İstanbul.

gerekli bulunan ve üzerinde sahiplik/mülkiyet tesis edilen yaşayan bir maldır. “Kölelerin kullanılması da, evcil hayvanlarınkinden hiç ayrılmaz; biz her ikisinden de bedensel gereksinimlerimizin giderilmesinde yararlanıyoruz...Köleler ve hayvanlar özgür varlıklar değildir ve mutluluktan pay alamazlar.” (Aktaran, Gemalmaz, 2003:7) . Böylece Aristoteles’in siyasal kuramında da insan haklarına yer olmadığı açıkça görülmektedir.

4.3.1.1.2. Eski Yunan’da İnsan Haklarına İlk Katkıları Yapan Düşünce Okulları

Eski Yunan uygarlığında, yekpare bir düşünce akımından ziyade farklı düşüncelerin boy gösterdiğinin yukarıda söylemiştik. İşte Eski Yunan uygarlığının bu özelliğinin bir yansıması olarak, devlet otoritesini bireysel özgürlükler karşısında yücelten düşünürlerin aksine, her ne kadar insanlar arasında bazı ayrımlar yapsalar da (bilge-bilge olmayan, erdemli-erdemli olmayan gibi) eşitliğe, dünya vatandaşlığına (kozmpolise) ve doğal hukuka vurgu yapan, düşünce okulları da bu dönemde boy göstermişler ve insan hakları doktrinine ilk katkıları sunmuşlardır. Bu düşünce okullarından en önemlileri: Kynikler (Sinik) Okulu, Epikürcü Okul ve Stoa Okulu’dur.

4.3.1.1.2.1. Kynikler (Sinik) Okulu

Kynikler (Sinikler) Okulu, Sokratesçi dört okuldan biridir.¹⁴ Bunlar Sokrates’in eşitlikçi yönlerini benimseyip geliştirmeye çalışanların, eşitsizlikçi kent devleti toplumuna karşı tepki duyanların kurduğu bir okuldur (Şenel, 1982: 172). Okulun kurucusu M.Ö. 444-368 yılları arasında yaşamış olan Antisthenes’tir. Ağırlıklı görüşe göre okulun ismi “kyon” kelimesinden türemedir. Kyon, Yunanca’da, köpek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla “kynik” de köpek gibi olan köpeksi anlamında kullanılmaktadır. Bunlar hiçbir nezaket kuralına, geleneğe, saygı göstermedikleri, partal

¹⁴ Diğer Sokratesçi okullar; Megara Okulu, Elis-Eretria Okulu ve Kyrene Okulu’dur.

ve yoksul bir hayat sürdükleri ve bütün uygarlık değerlerine saldırdıkları için aristokratlarca, bu isimle adlandırılmışlar ve bir süre sonra kendileri de bu ismi benimsemişlerdir.

Kynikçi düşüncenin dayandığı ana kavram, “erdem” (areté) dir. Kynikler, erdem deyince, insanın, kendisini her türlü istence/gereksinmeye bağımlılıktan kurtarmasını ve kendini, belirlemede mutlak olarak özgür olmasını ifade ederler. Onlara göre erdem, mutlu olmak için biricik araçtır (Gökberk, 1985: 52-54).

Antisthenes’in öğrencisi ve Kynik Okulu’nun en ünlü filozofu olan Diogenes (Sinoplu Diogenes), kent devletinin vatandaşı olan-olmayan, Helen-barbar ayırımına karşı, tüm dünya insanların tek bir toplumun eşit üyeleri olmaları gerektiği yolundaki düşünceleri ile eşitliğe vurgu yaparak “kozmpolis” kavramını, Yunan siyasi düşüncesine katmıştır. O, köleler arasında efendi ve bilgelerin bulunduğunu söyleyerek, efendi-köle ayırımına; servete düşkünlüğün bütün kötülüklerin anası olduğunu ileri sürerek, ekonomik eşitsizliğe; soylu olma savlarını kötülüğün göstermelik süsleri olarak değerlendirip, aristokrat-avam ayırımına karşı olmuş, bu vb. ayrımları yermiştir. Ancak bütün bu eşitlikçi fikirlerine ve tutumlarına rağmen, hocası Antisthenes gibi insanları bilge azlık ve bilge olmayan çokluk gibi ikili bir ayrıma tabi tutmaktan kendini alıkoyamamıştır (Şenel, 1982: 176).

Kynikler’in oluşturmuş olduğu düşünce akımı esas olarak metoikoslar,¹⁵ köleler gibi kimseler tarafından benimsendiği, zamanın aristokratlarından pek ilgi görmeyip küçümsendiği için fazla yayılamamış Yunan düşün hayatını etkiyememiştir. Ancak Kynikler, ortaya koyduğu birçok fikir ile kendisinden etkilenen Stoik felsefeye büyük katkılar yapmıştır (Şenel, 1982: 177).

---

¹⁵ Antik Yuan’da, Yunan ülkesinde yaşayan yabancılara verilen isim.

4.3.1.1.2.2. Epikürcü Okul

Epikürcü okul, Epiküros tarafından M.Ö.306 yılında Atina’da kurulmuştur (Gökberk, 1985: 96). Materyalist bir ahlak felsefesini savunan Epikürosçuluğun temel amacı, insanı mutluluğa götürecektir yolların tespit edilmesidir (İşçi, 2004: 83). İnsanların birlikte yaşamalarını doğru bulmayan Epiküros’a göre toplum ve devlet gibi bireyüstü kurumlar, bireyin mutluluğunu sağlamak için birer araçtan başka bir şey değildir (İşçi, 2004: 85). O, bu fikri doğrultusunda devleti, insanların karşılıklı güven ihtiyacından doğmuş sözleşmeye dayanan bir kurum olarak nitelendirmektedir (İşçi, 2004: 85, Gökberk, 1979: 109’dan alıntı). Bu nitelemenin, insan hakları doktrine sağladığı katkı çok önemlidir.

Epiküros ve Epikürosçular, esas olarak, eşitsizliğin hâkim olduğu sistemlere karşı olmuşlardır. Durum böyle olmakla beraber, Epiküros “haz”zı (hedoné) bireylerin bütün çabalarının yegâne amacı olarak gördüğü için Epikürosçular, bireysel mutluluğun ardından koşmuşlar ve siyasal yaşamın dışında kalmaya çalışmışlardır. Yani demokrasiden yana olmamışlar ve bir yönetim biçimi tercihine zorlandıkları noktada ise daha yüksek güvenlik sağlayacaklarına inandıkları monarşiyi seçmişlerdir (Şenel, 1982: 229).

4.3.1.1.2.3. Stoa Okulu

Hellenistik Çağ’ın en önemli felsefe öğretisi olan Stoa felsefesinin (Stosizm) temellerini atan Kıbrıslı Zenon (336-264) dur. Zenon, okulunu, Atina’da, Stoa Poikile denilen resimlerle süslü, sütunlu bir galeride açtığı için okul ismini buradan yani “direkli galeri” anlamına gelen “Stoa” kelimesinden almıştır (Gökberk, 1985: 102). Stoacı felsefenin, Eski Stoa (M.Ö. 3. yy.), Orta Stoa (M.Ö. 2-1. yy.) ve Yeni Stoa (M.Ö.

1-2. yy.) olmak üzere üç dönemi mevcuttur. Eski ve Orta Stoa Yunan Stoası, Yeni Stoa ise Roma Stoası olarak bilinmektedir (Şenel, 1982: 229).

Stoa felsefesinin temelinde, Herakleitos'un "logos" öğretisi yatmaktadır. Stoacı felsefede logos, tanrısal akıl anlamına gelmektedir. Evreni yöneten de işte bu tanrısal akıldır. Tanrısal akıl doğayı yönettiği için tanrısal akla uygun yaşam, aynı zamanda doğaya uygun bir yaşam olacaktır ve doğaya uygun yaşam da insanı mutluluğa ulaştıracaktır. Onlara göre herkeste evrensel akıldan bir parça vardır (Şenel, 1982: 230). Bu kabul, eşitlikçi bir toplum anlayışını beraberinde getirmeye müsait bir kabuldür. Stoacılar, tüm insanların farklı devletler halinde, farklı yasalara tabi değil, herhangi bir ayırım olmaksızın evrensel bir devletin, evrensel akıla dayanan, evrensel yasalarına tabi olmaları gerektiğini söyleyerek evrensel dünya vatandaşlığı (kozmpolis) düşüncesine vurgu yapmışlardır (Şenel, 1982: 231). Ayrıca stoisizm, bütün insanlar arasında eşitlik ve kardeşlik fikirlerini yaymaya çalışması sebebiyle insan hakları doktrinin en eski felsefi kaynakları arasında yer almaktadır (Kapani, 1976: 19).

Stoacılar da kendinden öncekiler gibi hürriyeti, insanın iç dünyası ile ilgili bir kavram olarak saymışlar ve özgür bireyi, kendi nefsinin ve tutkularının yenebilen kişi olarak tanımlamak suretiyle bunu gerçekleştiren bir kölenin bile özgür olarak kabul edilebileceğini ileri sürmüşlerdir. (Kapani, 1976: 19). Aslında bu durum, özgürlükçü görünen Stoacı düşüncesinin, kölelik kurumunun devamını sağlamaya müsait bir zemin oluşturduğuna da bir karinedir. Bunun yanı sıra, yürürlükteki yasaların, evrensel yasaya mutlaka uygun olacağı fikri ile Roma İmparatorluğu'nun eşitsizlikçi, emperyalist yönetiminin varlığının devamı, yine bu düşünce sistemine dayandırılarak sağlanmıştır. Ayrıca insanlar arasında zengin-yoksul, soylu-soysuz, Helen-barbar farklılıkları için bu ayrımlar kaldırılmalı demek yerine, önemli değil demek şeklinde bir tavır takınmaları,

eşitlikçi söylemleriyle çelişmektedirler (Şenel, 1982: 232). Ama yine de bütün bunlara rağmen stoacı felsefenin, kozmopolis düşüncesine vurgu yapması ve evrensel aklın bir neticesi olarak, evrensel yasalardan bahsetmek suretiyle doğal hukuk (tabii hukuk) düşüncesini ortaya koyması ve bütün insanlar arasında eşitlik ve kardeşlik fikirlerini yaymaya çalışması insan hakları doktrine sunduğu katkı açısından önemlidir.

4.3.1.2. Ortaçağ'da İnsan Hakları

Ortaçağ'da, insan hakları ile ilgili olarak, değişikliklere ve gelişmemelere sebep olan temel iki olay mevcuttur. Bunlar, insanın değer kazanmasına sebep olan "Hıristiyan Felsefesi" ve devletlerin mutlak otoritelerini zayıflatan ve parçalayan "feodalite"dir (Kapani, 1976: 22-23).

Hıristiyanlık, başlangıçta siyasal otorite ile dinsel otoriteyi birbirinden ayırarak, insan vicdanını devlet hegemonyasından kurtarmayı amaçlamıştır. Hıristiyanlık, bunun yanı sıra her insanın, Tanrı'nın bir benzeri olarak yaratıldığını ve bu nedenle önemli olduğunu ileri sürerek, neler olduğu açıkça belirtilmemekle beraber, insanın kişiliğine bağlı bazı haklara sahip olabileceğini ileri sürmüştü ve böylece insanın, devlet karşısında, önemsiz görüldüğü ortaçağ düşüncesinden bir nebze de olsa uzaklaşılmasına sebep olmuştur (Kapani, 1976: 22).

Ortaçağ'a, damgasını vuran diğer önemli olay olan feodalitenin ortaya çıkışı ise devletin mutlak otoritesinin sarsılmasına, daha doğrusu parçalanmasına, sebep olmak sureti ile devletin, mutlak ve sınırsız iktidarının yavaş yavaş silinmesinin fitilini çekmiştir. Bunun yanı sıra feodalite müessesesi, küçük bir zümre (feodal senyörler) için de olsa, bazı sübjektif kamu haklarının gündeme gelmesine ve tanınmasına da sebep olmuştur (Kapani, 1976: 23).

Ortaçağ'da, siyasal iktidarı kayıtlama fikrine en çok hizmet eden düşünürler, Thomas Aquinas (Aquino'lu Thomas) ve Marsilius Patavinus olmuştur (Kapani, 1976: 23). Bu nedenle bu iki filozofun fikirlerinden bahsetmek, Ortaçağ'daki insan hakları doktrininin düzeyini anlamak için önemlidir.

4.3.1.2.1. Thomas Aquinas

Thomas Aquinas (Aquino'lu Thomas, 1224?-1274), dini otoriteler ile laik otoriteler arasındaki üstünlük mücadelesinin, siyasal ve düşünsel hayatın temel belirleyicisi olduğu Ortaçağ'da, Aristoteles gibi tabiatçı bir düşünürün fikirleri ile Hıristiyan düşüncesini bağdaştırmayı başaran önemli bir düşünürdür (Akın,1990: 50). O, yazılarında genel olarak insan doğasından, doğal hukuktan, adaletten, devletin amacından, hükümet çeşitlerinden, iktidarın sınırlarından ve bu sınırın aşılp kötüye kullanılması ihtimalleri ile hoşgörüden bahseder (Aktaran, Tannenbaum ve Schultz, 2007: 144). Ancak onun bütün bu yazdıklarının telos'u, zalim ve keyfi iktidarı önlemektir (Kapani, 1976: 23). Kişilerin ortak yararı için devletin varlığını gerekli gören Thomas Aquinas (Akın,1990: 52), yasaları: Tanrı'nın değişmeyen, üstün aklını ifade eden "ebedi yasa" ki bu en üst ölümsüz yasadır; vahiy yoluyla anlaşılan ve çoğunlukla din ve kilise konularını içeren "ilahi yasa"; Tanrı'nın kendi yüce aklından insana yansıttığı, Tanrı'nın aklının insandaki iz'i olan ve insanlarda iyi ve kötünün ölçütü olan "doğal yasa" ve doğal yasanın uygulanması şeklinde beliren "insan yasa" olmak üzere dört temel gruba ayırmaktadır (Tannenbaum ve Schultz, 2007: 146) . Ona göre, bütün inanlar, iktidarı elinde tutan hükümdarlar dahi, Tanrı'nın iradesi demek olan ilahi kanuna tâbidirler. "Şayet hükümdar, ilahi ve ebedi kanuna ve akıl yolu ile bundan çıkarılan tabii kanuna aykırı beşeri kanunlar yapacak olursa, fertler bunlara boyun eğmeye mecbur değildirler." (Aktaran, Kapani, 1976 23-24) Buradan, Thomas

Aquinas'ın, iktidarı ilk olarak ilâhî yasayla, daha sonra da ebedi ve doğal yasayla sınırlandırmaya çalıştığını ve iktidarı elinde tutanların, bu yasalara aykırı olan düzenlemelerine karşı kişilerin direnme hakkının olduğunu ileri sürdüğü anlaşılmaktadır.

Aristoteles gibi insanın toplumsal bir varlık olduğunu ve ancak kişiliğinin siyasî bir toplulukta gelişebileceğini ileri süren Thomas Aquinas, iktidarın esas olarak Tanrı'dan geldiğini kabul etmekle beraber, iktidarın kullanılışı ve el değiştirilişinin Tanrı dışında olduğunu söylemektedir (Aktaran, Akın, 1990: 57). Yani Thomas Aquinas, Saint Paul'un "Her türlü iktidar Tanrı'dan gelir" sözünü "Bütün iktidarlara Tanrı'dan halk aracılığıyla gelir" şeklinde değiştirmiştir (Kapani, 1976: 24). Böylece, Thomas Aquinas, kişinin kendisini, içinde yaşadığı topluma adanmasını savunan Aristoteles düşüncesiyle, kişinin Tanrı'ya adanması görüşünü savunan Hıristiyan düşüncesini de bağdaştırmıştır (Akın, 1990: 57).

Bir yönetim şekli olarak krallığı savunan Thomas Aquinas, haklı haksız ayrımı yapmadan, bütün iktidarlara Tanrı'ya bağlandığı zaman, haksız iktidarlara karşı gelmenin Tanrı'ya karşı gelmekle aynı manaya gelecek sakıncalı bir durumu doğurabileceğini, bunun doğru olamayacağını, yasalara uygun davranmayan zorba iktidarlara karşı bütün toplumun harekete geçmesinin (ayaklanmasının) doğru olacağını savunmaktadır (Aktaran, Akın, 1990: 58-59).

Thomas Aquinas'ın fikirleri, bugünkü insan hakları ve demokrasi kavramlarının tohumlarını içerisinde barındırmasına rağmen, o, bazı konularda da üstadı Aristoteles'in fikirlerine sadık kalmayı ihmal etmemiştir. Thomas Aquinas, insanların doğarken birbirlerinden farklı olarak doğduklarını, aralarında bir eşitsizlik bulunduğunu, bazılarının yönetmek, bazılarının ise itaat etmek için yaratıldıklarını söyleyerek, kölelik

müessesesini tabii bir müessese olarak kabul etmiştir. O, kilisenin vicdanlar üzerindeki mutlak egemenliğini kabul ederek, fikirlerinde vicdan hürriyetine yer vermemiştir. Ortaçağ'ın en liberal düşünürlerinden biri sayılan Thomas Aquinas, doğru yoldan sapanların, dinden aforoz edilmelerini yeterli bulmayarak, kilise tarafından aforoz edilenlerin, dünyevî iktidar tarafından da ölüm cezası ile cezalandırılmaları gerektiğini savunmuştur (Aktaran, Kapani, 1976: 25).

4.3.1.2.2. *Marsilius Patavinus*

Ortaçağ'ın, nedense gereken önemi tam olarak görmeyen ancak 1324 yılında yazdığı "Barışın Savunucusu" (Defensor Pacis) isimli eseriyle yüzyıllar sonra yayılacak olan bazı fikirlerin öncülüğünü yapan, bir diğer önemli düşünürü de Marsilius Patavinus (Padova'lı Marsilius, 1275-1343?) dur (Kapani, 1976: 25-26). Liberal ve radikal fikirleriyle ön plana çıkan Marsilius, yasa koyucuların seçimle işbaşına gelmesi gerektiğini savunmaktadır (Aktaran, Tannenbaum ve Schultz, 2007: 161). Onun bu görüşü, bugünkü temsili demokrasinin ve halk egemenliğinin adeta habercisidir.

Marsilius Patavinus'a göre, Papa'nın iktidar konusunda, kilisenin mutlak üstünlüğü iddiası ve dünyevî iktidarın denetlenme yetkisinin kendisine bahşedildiği yönündeki fikirleri, kutsal kitapların yanlış yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Papa hiçbir zaman bir yöneticiyi atayacak ya da denetleyecek bir otoriteye ve yetkiye sahip değildir (Yönetici halk tarafından seçilir ve iktidarını asla papaya borçlu değildir) (Aktaran, Tannenbaum ve Schultz, 2007: 163). Böylece, kilisenin halk tarafından seçilen devlet yöneticilerine ve diğer devlet işlerine müdahalede bulunma hakkı olmadığını ileri süren Marsilius, din ve devleti birbirinden ayırmanın ilk adımlarını atarken, diğer yandan da kilisenin devlete tabi olması gerektiği fikrini ve Papa'nın iktidarını sorgulamıştır. Onun bu görüşleri, daha sonra kilise-devlet çatışması sorununu

çözmeye çalışan Jean Bodin gibi birçok düşünürü ilham kaynağı olmuştur (Tannenbaum ve Schultz, 2007: 164).

Marsilius Patavinus'un fikirlerinden belki de en çok dikkat çeken, vicdan hürriyeti ile ilgili olanıdır. O, zamanının hoşgörü anlayışının çok üstüne çıkan bir yaklaşımla, "din adamlarının insanlara ancak doğru yolu gösterebileceklerini fakat hiç kimseyi zor kullanarak bu yola sevk edemeyeceklerini, esasen zorla iman aşılamanın mümkün olmadığını söylemek suretiyle açıkça vicdan hürriyetini savunmuştur" (Aktaran, Kapani, 1976: 26). Ancak o, dönemini aşan bu radikal fikirleriyle çelişecek şekilde, kutsal kitapların anlamına karar verme yetkisinin, yasa koyucuda olduğunu ve bu nedenle aforoz yetkisinin de din adamlarına değil, yasa koyucuya ait olduğunu, yöneticinin ve yasa koyucunun doğal hukukla sınırlanamayacağını savunarak, yasa koyucuya herhangi bir denetime tabi olmayan mutlak bir dünyevî iktidar bahsetme çabasında görünmektedir (Tannenbaum ve Schultz, 2007: 161-163).

Toplumsal yapıda feodal niteliğin, düşün hayatında Hıristiyan düşüncesinin egemen olduğu Ortaçağ Batı toplumunda, yukarıda bahsi geçen düşünürlerin insan hakları, demokrasi ve halk egemenliğini savunan aydınlanmacı fikirleri ile beraber birey-devlet ilişkisinde Eskiçağ'a kıyasla bir yumuşama söz konusu olmuş olsa da bu olumlu gelişme, Hıristiyanlığın devlet tarafından resmi din olarak kabul edilmesi ile sona ermiştir. "Hıristiyanlık ile devlet birbirinden ayrı oldukları sürece, fert, siyasal iktidarın baskısı karşısında dini otoriteye sığınabilmek imkânına sahip bulunuyordu. Fakat bu iki iktidar birleştikten yani dini dogmalar zamanla devletin kanunu haline geldikten sonra, fert için sığınacak bir yer kalmamıştır." (Kapani, 1976: 27-Janet, 1924: 483'ten alıntı). Bunun yanı sıra feodal toplumsal yapının senyörlerden başka kimseye (özellikle serflere) herhangi bir hak ve hürriyet tanımadığı bir toplumsal yapı söz

konusudur. Ortaçağ Batı toplumunda, özetle devlet (hükümdar ve derebeyi) ile kilise baskısı altında ezilen insanlar için hak ve hürriyetlerinden bahsetmek mümkün değildir (Kapani, 1976: 28).

4.3.1.3. Yeniçağ'da İnsan Hakları

Ortaçağdan çok farklı bir görünüm arz eden Yeniçağ'ın düşünce yapısı, "Aydınlanma Felsefesi" olarak ifade edilmektedir. Bireyi ön plana çıkaran bu felsefenin temelinde, pozitivist ve bireyci bir anlayış mevcuttur. Bu anlayış çerçevesinde, kilisenin toplum üzerindeki etkisi kırılmaya çalışılmıştır. XVI. yüzyılda ortaya çıkan Reform hareketleriyle beraber hız kazanan Rönesans süreci ve artan kentli nüfus ile bu nüfus içerisindeki burjuvazinin, var olan değerleri kırma isteği, kilisenin siyasal, kültürel ve sosyal hayat üzerindeki etkilerinin kırılmasında önemli roller oynamışlardır.

Kilisenin, toplum üzerindeki etkisinin azalmaya başlamasıyla bireyin daha özgür olmaya başladığı eşitlik, özgürlük ve kardeşlik sloganlarının ön plana çıktığı Yeniçağ'ın ilk dönemlerinde, mutlakıyetçi bir doktrin hâkim iken, ilerleyen zamanlarda doğal hukuk anlayışına dayalı, özgürlük söylemlerinin yükseldiği, insan haklarının gelişmesine ve bu söylemin yayılmasına önemli katkılarda bulunan yeni bir doktrin, düşünsel hayata hâkim olmuştur.

İnsan hakları adına, Yeniçağ'da değinilmesi gereken bir diğer önemli nokta, bu çağda, insan haklarıyla ilgili olarak, büyük yankılar uyandıran ve günümüzde bile etkisini devam ettiren, temel hak özgürlükler ile ilgili birçok bildirgenin yayınlanmış olmasıdır.

4.3.1.3.1. Mutlakıyetçi Doktrin

Ortaçağ'da, krallar ve feodal senyörler arasındaki mücadele, kralların lehine sonuçlanmış ve Avrupa'daki feodal yapı son bulmuştur. Bu da Kara Avrupa'sında,

özellikle de Fransa'da mutlak monarşilerin hâkim olduğu merkeziyetçi bir iktidar yapılanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde hâkim olan doktrin, kralların iktidarını doğrudan doğruya Tanrı'dan aldıklarını savunmakta ve bu iktidara konulabilecek herhangi bir dünyevi sınır tanımamaktadır. Durum böyle olmakla beraber, doktrinin mimarları, bu iktidarı tamamen de başıboş bırakmak istememişler ve hükümdarlar, Tanrı'nın iradesine karşı gelmek ve Tanrı'yı inkâr etmek günahını işlemek istemiyorlarsa, iktidarlar, Tanrı'nın ilahi kanunlarına saygı göstermelidirler diyerek, iktidarın ilahî yasalarla sınırlaması gerektiğini savunmuşlardır (Kapani, 1976: 29, Akbay, 1951: 178'den alıntı). Bu dönemin, mutlakiyeçi fikirleriyle en çok öne çıkan iki filozofu, Jean Bodin ve Jacques Bengine Bossuet'tir.

4.3.1.3.1.1. *Jean Bodin*

Mutlakiyetçi doktrinin babası sayılan Jean Bodin (1530-1596), egemenliği salt, bölünmez ve sürekli bir güç saymaktadır. Ona göre, egemenliğin belirtisi, yönetilenlere danışmadan yasama yetkisini kullanmak, kimsenin rızasını almaya gerek olmaksızın yurttaşların hukukunu belirlemektir. Yurttaşların, krallarına karşı herhangi bir hak arama yetkisi yoktur, olsa olsa belirli görevleri söz konusu olabilir. Kralın özgürlüğü sınırsızdır. Kral, kendi yaptığı yasalarla bile bağlı değildir. Bütün toplum, kralın koyduğu yasalara itaat etmeye mecburdur, kralın kendisi ise sadece Tanrı'nın buyruklarını dinlemeye mecburdur. Kral ancak Tanrı'ya karşı sorumludur ve sadece Tanrı'nın buyruklarına boyun eğer. Yine çağının dünya görüşünün etkisinde kalan Bodin, doğal hukukun, pozitif hukuktan üstün olduğunu da kabul eder ve doğal hukukun krala, anlaşmalara bağlı kalma ve özel mülkiyete saygı gösterme yükümlülüğünü yüklediğini söyler (Aktaran, Akın, 1990: 92-96). Ancak bunun dışında doğal hukuktan ne anladığını da tam olarak açıklamaz (Akın, 1990: 97)

4.3.1.3.1.2. Jacques Bénigne Bossuet

Jacques Bénigne Bossuet (1627-1704) de Bodin gibi kralın sınırsız iktidarını savunan mutlakiyetçi bir düşündürdür. O, “Kutsal Kitaba göre Politika” adlı kitabında, Tanrı’nın, insanlar arasında barışı ve birliği sağlayacak bir iktidarın kurulmasını istediğini ve bu nedenle insanların bu iktidarın yönetimine tartışmasız boyun eğmeleri gerektiğini söylemektedir. Ona göre, gücünü Tanrı’dan alan ve Tanrı’nın sözcüsü olan kral, kutsaldır ve buyruklarına uymak herkes için zorunludur.

Bossuet da yaşadığı dönemin doğal hukuk doktrininden etkilenmiş ve bu nedenle o da kral tarafından çıkarılacak yasaların hak duygusuna ve doğal hukuka uygun olması gerektiğini savunmuştur (Aktaran, Akın, 1990: 118-120)

Bütün bunlardan, kralın mutlak ve sınırsız iktidarına karşı bir sınırlamanın var olduğu izlenimi doğsa da bu sınırlamanın kaynağının yeryüzünde değil, gökyüzünde olduğu ortadadır. Gerek Bodin gerekse Bossuet, her ne kadar kralın iktidarının, Tanrı’nın ve doğanın yasasıyla sınırlandırıldığını/sınırlanması gerektiğini belirtse de bu yasalara aykırı yasalar ve işlemler yapan kralı, yeryüzünde sorgulayabilecek herhangi bir mekanizma ya da öngörmemektedirler. Böyle bir sınırsız iktidar anlayışı karşısında, iktidarın insan haklarıyla kayıtlanması gibi bir insan hakları doktrininden de bahsetmek tabi ki mümkün değildir.

4.3.1.3.2. XVII. ve XVIII. Yüzyılda Doğal Hukuk Doktrini’nin Doğuşu

XVII. yüzyıla gelinceye değin, şüphesiz ki insanın haysiyet ve değerini belirten bazı görüşler ortaya atılmıştır. Ancak insanın sırf insan olması dolayısı ile doğuştan bazı devredilmez ve vazgeçilmez hak ve hürriyetlere sahip olduğu ve bu hak ve hürriyetlerin, devlet iktidarının sınırlarını belirlemede yegâne araç olduğu fikri (tabii hukuk/doğal hukuk doktrini), sistemli bir şekilde bu dönemde ortaya konmaya başlanmıştır. Daha

önceki dönemlerde, siyasî iktidara sınır koymak için ilahî yasalarla beraber başvuru tabii hukuk (doğal hukuk), bu dönemde, kişi hakları ve hürriyetleri teorisinin kaynağı olmuştur. Yalnız bu, Ortaçağ ve mutlakiyet devrinin anlamlandırdığı, dinsel kaynaklı tabii hukuk değil, laikleştirilmiş tabii hukuktur (Kapani, 1976: 30).

XVII. ve XVIII. yüzyılda, insan hakları doktrinde yaşanan büyük gelişmenin omurgasını, tabii hukuk doktrinin daha önceki dönemlerden farklı ve sistemli bir şekilde işlenmesinin yanı sıra, tabii hukuktan ilham alan, kişi hakları doktrini ile Fransız İhtilali'nden sonra gelişen ferdiyetçi doktrin oluşturmuştur.

Bu dönemde, devleti “toplum sözleşmesi” ile temellendiren ve tabii hukuka atıfta bulunan filozoflar mevcuttur. Ancak bunlardan, John Locke, Thomas Hobbes ve Jean Jacques Rousseau muhakkak fikirlerinden bahsedilmesi gereken isimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.3.1.3.2.1. John Locke

John Locke'un (1632-1704) siyasal felsefesinin temelini, doğal hukuktan kaynaklanan haklarla donatılmış birey ve bu bireyin haklarını korumakla yükümlü devlet oluşturmaktadır. Locke'a göre, en başta insanların eşitlik ve özgürlük içinde yaşadıkları bir doğa durumu mevcuttur. Doğa durumu, insanın doğa yasası sınırları dâhilinde kimseden izin almaksızın ya da kimsenin rızasına muhtaç olmaksızın malvarlığı ve kişilik hakları üzerinde serbest tasarruf hakkına sahip bulunduğu, eylemlerini istediği gibi düzenlediği yetkin bir özgürlük durumudur. Bu durumda, hiç kimsenin gücü ve yetkisi bir diğerinden fazla olmadığı için bu durum aynı zamanda bir eşitlik durumudur (Locke, 2004: 5). Ona göre, doğa durumunda yaşayan herkes, doğa yasasını ihlal edebilir. Böyle bir ihlal karşısında, doğa durumunda yaşayan herkes, düzenin bozulmaması için doğa yasasını çiğneyenleri cezalandırma hakkına sahiptir

(Locke, 2004: 8). Ancak insanların kendi davalarında, kin ve intikam duygularından uzak, ölçülülük ilkesine uygun bir ceza vermeleri, gerçeklikten uzak bir temenni olabilir. İşte Locke, doğal yasanın ihlali halinde, mağdur ya da doğa durumunun diğer bireyleri dışında, yargılamayı yapacak üstün ve tarafsız bir gücün olmaması durumunu “savaş durumu” olarak nitelendirmektedir (Locke, 2004: 17). İnsanlar, Locke’un savaş durumu dediği bu kaos halinden kurtulmak adına, aralarındaki ihtilafları giderecek, suçluları cezalandıracak bir otoritenin kurulması yönünde, kendi istek ve iradeleriyle bir sözleşme yaparlar. Böylece insanlar, kendi rızalarıyla doğal yaşamdan siyasal topluma geçmiş olurlar. Bu rıza, çoğunluk tarafından belirlenen iktidarın, gerek kuruluş aşamasında, gerekse devamı esnasında, meşruluğunun yegâne ölçütüdür. (Coşkun, 2006: 82). İnsanlar, rızayla oluşturdukları bu üstün otoriteyi yani devleti kurarken, tek tek sahip oldukları cezalandırma hakkını, bu üstün otoriteye devretmişlerdir (Kapani, 1976: 32). Bunun karşılığında, devlete, kendilerini böyle bir otoriteye tabi kılmanın amacı doğrultusunda yaşam, özgürlük ve servetlerinin korunması yükümlülüğünü yüklemişlerdir (Locke, 2004:104). Eğer devlet, keyfi ve baskıcı bir yönetim sergileyip, amacından saparsa, meşruiyetini yitirir ve böyle bir durumda halkın iktidara itaat etme mecburiyeti ortadan kalkar. Nasıl ki devlet, başkasının hakkına tecavüz eden herhangi birine karşı güç kullanılabilir ise bireylerin hakkına tecavüz eden iktidara karşı da bireyler direnebilir (Locke, 2004: 167-169).

İnsanların, hayatlarını idame ettirmede ve bütün tercihlerinde, baskıcı ve keyfi iktidar müdahalesi olmaksızın, diğer bireylerle eşit ve özgür bir zeminde olması gerektiğini söyleyerek, özgürlüğü, düşüncesinin baş kavramı yapan Locke’un siyasal felsefesi özetlemek gerekirse:

“Devlet, insanlar tarafından, tabii hukuktan kaynaklanan ve devletten önce varolan insan hak ve özgürlüklerini güvence altına almak amacıyla ve toplum sözleşmesiyle kurulur, meşruiyetinin kaynağı insanların rızası ve insan hak ve özgürlüklerini güvence

altına almak amacıdır. İnsanların rızasını yitiren veya insan hak ve özgürlüklerini güvence altına almak amacından sapan devlet, meşruiyetini yitirir. Meşruiyetini yitiren devlete direnme ve feshedip yenisini kurma hakkı doğar” (Coşkun, 2006: 86).

John Locke’un, devletin sınır ve amacını/fonksiyonunu, insan haklarıyla formüle eden bu düşüncesi ve temel insan hakları olarak dile getirdiği hayat, hürriyet ve mülkiyet hakkı daha sonra insan hakları tarihinde dönüşü olmayan bir çığır açacak olan insan haklarıyla ilgili bildirgelerin ve kanunların ruhunu oluşturmuştur.

4.3.1.3.2.2. *Thomas Hobbes*

Sözleşmeci filozoflardan olan ve devleti “toplum sözleşmesi” ile açıklayan bir diğer filozof da Thomas Hobbes (1588-16799) tur. Ancak Thomas Hobbes’un, sözleşme anlayışının Locke’unkinden farklı olduğunu belirtmek gerekmektedir. O, Locke’un aksine, toplum sözleşmesine sebep olan şeyin, bireyin güvenlik gereksinimi, sürekli savaşın olumsuzluğu, ilerlemenin güçlüğü ve güçlüğünün egemenliği ilkelerinin hâkim olduğu, doğal durumdaki yaşamın çekilmezliğine bağlamaktadır. Ona göre, güvenlik gereksiniminin dayattığı devlete geçiş ve bunun için mutlak eşitlik ve özgürlükten vazgeçme ancak toplum sözleşmesi ya da rızaların birleşmesi ile mümkün olur (Gemalmaz, 2003: 53). Burada dikkat edilmesi gereken şey, sözleşmenin bireyler arasında yapıldığıdır. Egemen güç sözleşmenin taraflarından birisi değildir. Bu nedenle egemen gücün ihlal edebileceği bir sözleşme olmadığı gibi kendisini sınırlayan bir sözleşme de söz konusu değildir. Ancak bu fikirlerinin yanı sıra, egemen bir güce bile olsa, devredilmesini mümkün görmediği yaşama hakkının, korunabilmesi için bireyin direnme hakkı ya da itaatsizlik özgürlüğünün olduğunu söylemesi önemlidir (Gemalmaz: 2003: 54).

Devleti, toplum sözleşmesi ile izah eden bu iki filozofun, gerek doğal durumdaki yaşam, gerek devlete geçitteki gerekçeler, gerekse de sözleşmenin yapılış tarzında farklı olan düşünceleri, sözleşme sonucu meydana gelen toplumsal ve siyasal yapıda da

kendisini göstermektedir. Locke'un toplum sözleşmesi, özgürlükçü bir rejimi işaret etmekte iken; Hobbes'un ki, mutlakıyetçi bir rejim öngörmektedir.

4.3.1.3.2.3. Jean Jacques Rousseau

Jean Jacques Rousseau (1712-1778), fikirlerinden hem özgürlükçü, hem de totaliter zihniyetten herkesin kendisine pay çıkarabileceği bir filozof olarak bilinmektedir. Coşkulu ve akıcı bir anlatımı olmasına rağmen, fikirleri hakkında, mantikî tutarlılıktan uzak, muğlâk, çelişkili ve zıt olduğu yönünde genel bir kanı mevcuttur. Bu durum, düşünürün insan haklarıyla ilgili konulardaki düşüncelerinde de kendisini göstermektedir. Bazı yazarlara göre Rousseau, insan haklarına en büyük katkıyı yapan düşünürlerden biri iken, diğer bazı yazarlara göre ise Rousseau, insan hakları için en büyük potansiyel tehdidi oluşturan otoriter ve totaliter devlet şekillerinin teorisini inşa etmiştir (Coşkun, 2006: 89).

Rousseau'yu insan hakları doktrini açısından olumlayan ve onu hürriyetçi bir filozof olarak kabul edenler, esas olarak, onun, egemenliğin kaynağını halkta görmesi ve iktidarın meşruiyetinin sağlanması yönündeki fikirlerini ön plana çıkarmaktadırlar. Rousseau, insanların doğal yaşamdan çıkıp, toplumsal yaşama geçerken, bu siyasal topluluğu meydana getiren iradenin halk iradesi olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda mutlak siyasal otorite, doğrudan ve devamlı olarak yönetime katılan halkın bizzat kendisidir. Öktem'in deyişiyle, "Aydınlanma Çağı öncesinin "devlet benim" diyen anlayışı karşısında halk egemenliğini savunmak, olumlu ve özgürlükçü bir çabadır" (Aktaran, Coşun, 2006: 89). Bunun da insan hakları doktrini için olumlu bir katkı sağladığı muhakkaktır.

Yönetme erkinin meşruluğu ile ilgili olarak Rousseau'ya göre siyasal topluma geçilirken öyle bir toplum kurulmalı ki ya da başka bir deyişle, toplum sözleşmesi

(contrat social) çerçevesinde bütün iradeler birleşip genel iradeyi oluştururken öyle bir birleşme olmalı ki o birliğin üyelerinin canını, malını bütün olarak güçlü bir şekilde savunup korusun, bütün insanlar, herkesle birleşmekle beraber başkasının boyunduruğu altına girmesin, kendi kendine itaat etsin ve böylece eskisi kadar özgür kalsın. Ona göre bir iktidar ancak böyle meşru olabilir (Rousseau, 2006: 14).

Rousseau'nun, halk egemenliği ve yönetme erkinin meşruluğu konusundaki düşüncelerinin yanı sıra özgürlük konusundaki düşünceleri de büyük önemi haizdir. O, insanın özgürlüğünden vazgeçmesini, insan olma niteliğinden, insanlık haklarından, hatta ödevlerinden vazgeçmek olarak değerlendirmekte ve böyle bir vazgeçmenin insan yaradılışıyla bağdaşamayacağını ileri sürmektedir (Rousseau, 2006: 9).

Rousseau'yu, insan haklarına katkı yapmak bir yana dursun, insan hakları karşıtı bir düşünür olarak görenlerin itirazları ise yukarıda bahsi geçen, insanları özgür kılacağı ileri sürülen birleşmenin formülasyonu noktasında ortaya çıkmaktadır. Toplum sözleşmesi neticesinde kurulan birliği, üyelerinin canını, malını bütün olarak, güçlü bir şekilde savunup koruyan, bütün insanların herkesle birleşmesine rağmen başkasının boyunduruğu altına girmediği, böylece eskisi (doğal durumdaki) kadar özgür kaldığı, bir toplum olarak tanımlayan Rousseau, bunu şöyle formüle etmekteydi:

“ Toplum üyelerinden her biri, bütün haklarıyla birlikte kendini baştan başa topluluğa bağlar; çünkü bir kez, her kişi kendini tümüyle topluma verdiği için, durum herkes için birdir; durum herkes için bir olunca da bunu başkalarının zararına çevirmekte kimsenin bir çıkarı olamaz ... Kısacası, kendini topluma bağlayan kişi aslında hiç kimseye bağlanmamış olur ve kendi üzerinde başkasına tanıdığı hakların aynı elde etmeyen hiçbir üye bulunmadığına göre de herkes hem yitirdiğinin tam karşılığını, hem de elindekini korumak için daha çok güç kazanmış olur” (Rousseau, 2006:14).

Özetle, Rousseau'nun toplum sözleşmesinin özü, herkesin bütün varlığını ve gücünü genel istemin buyruğuna verdiği ve her üyenin, bütünü bölünmez bir parçası olduğu fikrine dayanmaktadır (Rousseau, 2006: 15). Özgürlüğü temel alan bir toplumsal yapılanma modeli öngören Rousseau, bahsi geçen bütünü oluşabilmesi için

her üyenin bütün haklarıyla birlikte kendisini topluma devretmesi gerektiğini ileri sürer. Bu şekilde meydana gelecek birleşme sonucunda, özel benliğin topluluk içinde erimesiyle ortaya kolektif bir benlik, bir ortak kudret çıkar ki bunun adı, “genel iradedir” der (Kapani, 1976: 35). Rousseau’nun toplum sözleşmesindeki genel irade, pratikte, birçok durumda çoğunluğun iradesi olarak belirir. Çoğunluk iradesi dışında kalan, azınlık iradeleri ise yanılmıştır, “genel istem her zaman doğrudur ve kamusal yararlaraya yöneliktir”¹⁶ (Rousseau, 2006: 26) Bu nedenle, bu azınlık iradeleri, çoğunluk iradesine tabi kılınmalıdır. Bu tabi kılınma da esas olarak toplum koşullarını düzenlemek için yapılan yasalara uymakla mümkün olur. Yasalar, bireyin iradesinin de bir parçasını oluşturduğu genel irade tarafından yapıldığı için bireyin yapımına katıldığı ve istemlerini dile getirdiği bu yasalara uymaması düşünülemez (Rousseau, 2006. 35-36). Yani bireyin kendi isteminin, kendi özgürlüğünü kısıtlaması düşünülemez, aksine buna uyması onu daha da özgür kılar. İşte, bu düşünce örgüsü, genel iradeye muhalif olan azınlık iradelerini ki bu genel irade fiiliyatta çoğunluğun iradesi hatta çoğu kez yönetenlerin iradesi şeklinde tezahür eder, genel iradenin kölesi haline getirmektedir. Ayrıca, bireyin genel iradenin bir parçası olması sebebiyle, yapımına katkıda bulunduğu kanunlara uymakla özgürleşebileceğini söylemek, aslında “özgürlük adına özgürlüğün yok edilmesinin yolunu” açmaya da müsaittir¹⁷ (Coşkun, 2006: 92). Bununla beraber Rousseau’nun düşünce örgüsünden, insanların tabiat halinden çıkıp siyasal topluma geçmeleri sonucunda, bütün hak ve özgürlüklerini genel iradeye devredip ve buna mutlak itaate zorlandıkları gibi insan hak ve özgürlükleriyle çelişen bir sonuç ortaya çıktığını iddia edenlere karşı Vedel, Rousseau’nun hukuken eşit

¹⁶ “Ama bundan halkın her zaman aynı doğrulukta olduğu sonucu çıkmaz” (Rousseau, 2006: 26), “Genel irade her zaman doğrudur ama onu yöneten kafa her zaman aydın değildir” (Rousseau, 2006: 36).

¹⁷ Benzer eleştiriler için bakınız. Yayla, A. (1993), Liberal Bakışlar, Siyasal Kitabevi, Ankara, s.108-109, Erdoğan, M. (1993), Liberal Toplum Liberal Siyaset, Siyasal Kitabevi, Ankara, s.9

durumda olan bireylerden müteşekkil bir toplum tasarladığını ve insanlar arasında hak yönünden hiçbir fark olmayan böyle bir toplumda, özgürlüğün de kendiliğinden gerçekleşeceğini, böylece aynı durumda olan insanlar arasında bir menfaat çatışmasının da mantıken söz konusu olamayacağını ileri sürmekte ve bu nedenle azınlık ve çoğunluk farkının da bir öneminin kalmadığı savunmasında bulunmaktadır (Aktaran, Kapani, 1976: 37).

Rousseau'nun, fertlerin özgürlüğünü tesis etmeyi amaçlayan yönetimi dizayn şekli/formülasyonu, amacı bu olmasa bile, belki de eşitlik=özgürlük denkleminin doğrulanmaması nedeniyle, pratikte siyasal iktidarı, kişi haklarıyla sınırlayan insan hakları doktrininden ziyade, kendisinden sonra gelen, başta jacobin despotizmi olmak üzere, birçok otoriter yönetim tarzlarına fikirsel bazda katkıda bulunmuş, ilham kaynağı olmuştur.

4.3.1.3.2.4. Yeniçağ'da İnsan Hakları Doktrinine Katkı Yapan Diğer Önemli Filozoflar: Grotius, Voltaire, Montesquieu, Paine, Jefferson

Yeniçağ'da Loke, Hobbes ve Rousseau dışında insan hakları konusundaki fikirleriyle insan hakları doktrinine katkıda bulunan başka filozoflar da mevcuttur. Ancak tezin hacmi itibariyle bunların tamamından burada bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenle fikirleriyle büyük etkiler yaratan, bazı isimlerden kısaca bahsederek, insan haklarının bu çağdaki gelişimi bahsini kapatmak yerinde olacaktır.

Bu çağda, doğal hukuk anlayışını benimseyen filozoflardan, Hugo Grotius (1583-1645) pozitif hukukun doğaya ve akla uygun olması gerektiğini, doğal hukukun zamana ve yere göre nitelik olarak asla değişmediğini ve Tanrı'nın bile, ona müdahale edemeyeceğini belirterek, doğal hukuk anlayışını akılcılık ile temellendirmeye çalışmıştır (Aktaran, Gemalmaz, 2003: 52).

Hıristiyan dogmalara karşı eleştirileri ve somut bir devlet sistemi önerisinde ziyade, özgürlük ve hoşgörü söylemleriyle ön plana çıkan Voltaire (1694-1778) insan hakları doktrinine katkıda bulunan, bu dönemdeki bir diğer önemli filozoftur (Gemalmaz, 2003: 58).

Doğal yaşam ve toplumsal sözleşme teorisinden ziyade, cumhuriyet, krallık ve zorbalık diye sınıflandırdığı hükümet biçimleri üzerinde duran Montesquieu'nun (1689-1755), zorbalığı önlemek ve özgürlüğü teminat altına almak için öngördüğü kuvvetler ayrılığı (yasama, yürütme ve yargı erklerinin farklı organlar elinde toplanması) ilkesi insan hakları adına hem o dönem hem de günümüz için önemli bir katkı olmuştur. Kuvvetler ayrılığı ilkesi, başta dönemin liberal-burjuva anayasaları olmak üzere, kendinden sonraki birçok anayasada maddeleştirilmiştir (Gemalmaz, 2003: 58).

Yeniçağ'da, insan hakları doktrinine katkı sağlayan diğer önemli bir filozof, Thomas Paine (1737-1809) dir. Ona göre, bütün insanlar hakları açısından özgür ve eşit doğarlar ve bu bütün nesiller için böyledir. Devletin, bütün politik kurumların amacı insanların doğal ve daima geçerli olan bu hakları muhafaza etmektir. Bu haklar, özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskılara direnme haklarıdır¹⁸ (www.canaktan.org).

Thomas Jefferson (1743-1826), insanların doğuştan sahip olduğu, vazgeçilmez ve devredilmez haklara sahip olduğunu söyleyerek insan hakları doktrinine doğal hukuk temelli katkı sağlamıştır (Aktaran, From, 1985:6).

4.3.1.4. *Yeniçağ'da İnsan Hakları*

Halen içinde yaşamakta olduğumuz bu çağ, insan hakları adına çok önemli aşamaların kaydedildiği bir çağ olmuştur. Devletlerin, yasal güvence altına aldıkları insan hakları için bu çağda, yargısal koruma başta olmak üzere, ulusal ve uluslar arası

¹⁸ Thomas Paine'nin insan hakları konusundaki görüşleri için ayrıntılı bilgi için bakınız: Paine, T. (1985), *İnsan Hakları*, Çev. Hüseyin Sarıca, Belge Yayınları İstanbul

düzeyde çeşitli koruma sistemleri geliştirilmiştir. Bu durum, en az insan haklarının tanınması kadar önemlidir.

Ferdiyetçi doktrin, bu çağda ortaya çıkmış, klasik hak ve özgürlüklerin yanı sıra sırasıyla ikinci ve üçüncü kuşak haklar söylemi bu çağda dillendirilmiş ve anayasalara girmiştir.

Yakınçağ'da, insan hakları ve demokrasi artık uluslar arası sistemde devletlerin yeni meşruluk temeli haline gelmiştir.

4.3.1.4.1. İnsan Haklarının Toplum Sözleşmesi Dışında İzahı: Ferdiyetçi Doktrinin Doğuşu

XVII. ve XVIII. yüzyılda, insan hakları doktrininde, yeni bir çığır açan, insanların devletten önce (doğal yaşam halinde) dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez birtakım haklara sahip olduklarını ileri süren tabi hukuk doktrini, XIX. yüzyıldan itibaren eleştirilmeye başlanmıştır. Doktrin, çıkış noktası olarak aldığı, tabiat hali ve toplum sözleşmesi kavramları tarih, sosyoloji ve antropoloji birimlerinin verileriyle doğrulanmadığı gibi bu varsayım, aynı zamanda teorisyenleri tarafından da tarihsel bir olgu olarak nitelendirilmekten ziyade, akli bir hipotez olarak kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra teorinin mantıksal yapısına yönelik şu iki önemli eleştiri yöneltilmekteydi: İlk olarak, insanların bir sözleşme imzalamayı düşünebilmesi için bir arada yaşamaları gerekmektedir. Yani sözleşme toplumun bir ürünüdür, yoksa toplum sözleşmenin değil. İkinci olarak, doğal yaşamda insanlar, toplum halinde yaşamadıkları için (birbirleriyle münasebet halinde olmadıklarından) başkalarına karşı ileri sürebilecekleri bir haktan bahsetmek de mümkün değildir (Kapani, 1976: 38-39) . Zira hak, sosyal ilişkilerden doğan ve başkaları tarafından ihlal edilmesi muhtemel olan ve bu nedenle başkalarına karşı korunması gereken bir menfaattir.

Tabiat hali/doğal yaşam ve toplum sözleşmesi varsayımlarının, rasyonel düşünce tarafından eleştirilmesi üzerine, insan haklarına yeni bir dayanak bulmak gerekmiştir. Bu rolü ise Fransız İhtilali'nden sonra gelişen ve ferdiyetçi doktrin diye adlandırabileceğimiz fikir akımı üstlenmiştir. Bu doktrin, insan haklarını izah için toplum sözleşmesi varsayımının yerine, bizzat insanın kendisini koymuştur. Ferdiyetçi doktrine göre, her türlü hakkın kaynağı insandır. Çünkü irade ve sorumluluk duygusuna sahip, biricik varlık insandır. Bu nedenle insanlar tarafından meydana getirilen devlet gibi yapay/farazi kurumların, kendilerine özgü gerçek varlıkları ve hakları yoktur. Bütün kurumlar ve tabi ki devlet, insanlar için vardır. İnsanların haklarını korumak, onların ortak menfaatlerini temin etmek için oluşturulmuşlardır. Her insanın ortak menfaati ve hakkı da başkalarının hakkına tecavüz etmemek koşulu ve her türlü sorumluluğu kendisine ait olmak üzere, maddi ve manevi varlığını dilediği gibi geliştirebilmesidir. Fertlere tanınan hakların özündeki amaç da bu gelişmeyi sağlamaktır. İşte devlet, insanların bu hak ve özgürlüklerine saygı göstermez ise varlık nedenini inkâr etmiş ve görevini yerine getirmemiş olur (Kapani, 1976: 39-40)

Tabiat hali ve toplum sözleşmesi hipotezlerine göre daha realist olarak adlandırabileceğimiz ferdiyetçi doktrin, insan haklarını, düşünsel bazda gelişmiş, hürriyet bilinci uyanmış insanların, eksikliğini hissettikleri özgürlük ihtiyacından ortaya çıkan ve siyasal iktidara karşı ileri sürülmek suretiyle elde edilen haklar olarak görmektedir. Doktrin, bu bağlamda, insanın maddi ve manevi gelişimi temel amacına yönelik olmak üzere, bir hürriyet düzeninin kurulabilmesi için toplumun belli gelişme devresinde, o toplumu oluşturan fertlerin çoğunluğunun (çoğunlukta olmasalar bile toplum içindeki fikir odaklarının ve yöneticilerin) o hürriyetin gerekliliği konusunda bir inanca sahip olmasını gerekli ve yeterli görmektedir (Kapani, 1976: 136).

4.3.1.4.2. *Ferdiyeci Doktrininin Eleştirisi ve Sosyal Hak Kavramının Doğuşu*

Fransız İhtilali ile billurlaşan ve XVIII. yüzyıl insan hakları doktrinine damgasını vuran ferdiyeci doktrinin esas hedefi, iktidarı sınırlandırmak idi. İktidarın müdahale alanı ne kadar daralırsa, birey o kadar özgür olacak, maddi ve manevi benliğini serbestçe geliştirebilecekti. Bu anlayışın, devlete biçtiği rol, devletin kendisine yasaklanan alanın dışına çıkmayıp, insan hak ve özgürlüklerine müdahale etmediği, pasif ve negatif bir roldü. Bu nedenle, bu anlayışın ortaya koyduğu klasik hürriyetlere, negatif hürriyetler de denilmekteydi. Ancak XVIII. yüzyılda İngiltere’de başlayıp, XIX. yüzyılda Kıta Avrupa’sına geçen sanayi devrimiyle beraber, yeniden şekillenen ekonomik ve sosyal hayatın, insanlara sunduğu yaşam koşulları, ferdiyeci doktrine karşı yeni tepkilerin doğmasına/eleştirilerin yöneltilmesine sebep olmuştur. Yaşam hakkına sahip bir insanın, en basit sağlık imkânlarından yoksun olması, kendisine seyahat hürriyeti tanınan bir insanın, bu hürriyeti aktif olarak kullanabilecek maddi imkâna sahip olmaması, kendisine öğrenme ve fikir hürriyeti tanınan insanın, küçük yaşta çalışmak zorunda kalması ve bu nedenle ne eğitim alabilmesi ne de fikri gelişimini sağlayacak imkânlara ulaşması gibi durumlar, söz konusu eleştirilerin temel noktasını oluşturmaktaydı. Artık klasik hürriyetlerin, pratikte, varlıklı, küçük bir zümre için bir anlam ifade ettiği, büyük halk yığınları için nazarî planda kaldığı ifade edilmeye başlanmıştı. Bu eleştiriler, kendisini belki de en iyi Lacordaire’nin ifadesinde bulmuştur: “Kuvvetli ile zayıf karşı karşıya bulunduğu zaman hürriyet ezici, kanun ise kurtarıcı olur” (Aktaran, Kapani, 1976: 51). İşte bu eleştiriler neticesinde, bütün vatandaşların, sahip oldukları klasik haklardan yararlanabilesi için devletin çeşitli tedbirler alması fikri gündeme gelmiş; böylece, devletin müdahale etmemesini öngören

negatif hakların yanı sıra, devlete, çeşitli görevler yükleyen, pozitif haklar kavramı, insan hakları doktrinine girmeye başlamıştır.

Kıta Avrupası'nda, 1847 yılında yaşanan, ekonomik bunalımın hemen ardından, Avusturya, Almanya, Fransa, İtalya ve İsviçre'de, 1848 Devrimleri diye anılan, devrimler gerçekleşmiş ve bu devrimler neticesinde, yeni anayasalar yapılmıştır. Bu anayasalar esas olarak, klasik hakların (medeni ve siyasal hakların), ekonomik ve sosyal haklarla tamamlanması ve devletin, bu hak ve özgürlüklerin kurumsallaşabilmesi için bir takım görevler üstlenmesi gerektiği yönündeki gelişimin önünü açmıştır (Gemalmaz, 2003: 113). Gerçi, bu tarihten önce, Fransız İhtilali sonrasında yapılan, 1793 tarihli Fransız Anayasası'nın başına eklenen, ikinci İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi'nde de (özellikle 21. ve 23. maddelerinde) bazı ekonomik ve sosyal haklara yer verildiği görülmektedir ve bunların 1848 İhtilalleri'nde rol oynadığı muhakkaktır (Kapani, 1976:53) ama bu konudaki asıl adımın, 1848 İhtilalleri sonrasında yapılan anayasalarla atıldığı bir gerçektir. Klasik hakların bu şekilde genişletilmesi sürecine, henüz kuruluş aşamasında olmakla beraber, Marxçı Sosyalizm'in de önemli katkılarının bulunduğunu unutmamak gerekir (Gemalmaz, 2003: 113).

1848 dönemi anayasalarının çoğu, ya hiç yürürlüğe girmemiş, mesela, Alman Konfederasyonu Anayasası böyledir ya da uzun süre yürürlükte kalamamıştır (Gemalmaz, 2003: 116-117). Bu anayasalar içerisinde, 1789 anlayışından, köklü bir kopuş olmamakla birlikte, sosyal karakteri haiz bir anayasa olarak ayakta kalabilen tek anayasa, 1848 tarihli Fransız Anayasası olmuştur (Gemalmaz, 2003: 118). Bu da o dönem için ekonomik ve sosyal hakların tüm anayasalara girdiğini ve yayıldığını söylemek için yeterli değildir.

Ekonomik ve sosyal hakların, anayasal metinlerin, ayrılmaz bir parçası haline geldiğini söyleyebilmek için esas olarak, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında yapılan anayasaları beklemek gerekmiştir. 1918 yılından itibaren yapılan anayasalar, esasen mevcut olan ancak savaş sonrası olağanüstü şartların daha da sivrilttiği, ekonomik sıkıntıları ve bu sıkıntılardan mütevellit gerçekleri, metinlerine konu etme zorunluluğunu hissetmişlerdir¹⁹. Çalışma hakkı, dinlenme hakkı, toplu sözleşme ve grev hakkı, sosyal güvenlik hakkı, ailenin korunması, sağlık hakkı, öğrenim hakkı gibi birçok ekonomik ve sosyal hak, mevcut zihinsel dönüşümün maddi birer yansıması olarak bu dönemde anayasal metinlere girmiştir (Kapani, 1976: 54-55).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında da yine aynı çizgi devam ettirilmiştir. Sağcı otoriter ve totaliter rejimlerin, demokrasi ve insan haklarını hiçe sayan tutumları karşısında, İkinci Dünya Savaş'ı sonrası yapılan yeni anayasaların çoğu, insan hak ve hürriyetlerine, önemli bir yer ayırmış, herkesin bu hak ve hürriyetlerden eşit olarak yararlanması, tüm insanların insan onuruna yakışır yaşam şartlarına kavuşturulması amacıyla ekonomik ve sosyal haklara yer vermeye devam etmişlerdir (Kapani, 1976: 57).

1925 ve özellikle 1935 Sovyet Anayasaları'na, yukarıdaki izahatların dışında ayrı parantez açmak gerekmektedir. Çünkü bu anayasalarda, bahsedilen ekonomik ve sosyal haklar, kapitalist sistemin hüküm sürdüğü ülke vatandaşlarının devletten talep edip, kopardıkları ekonomik ve sosyal haklardan farklı bir statüdedir. Burada kapitalist sistemde çalışan zayıf kesimlerin korunmasından ziyade, bütün üretim araçlarının devlete ait olduğu ekonomik bir sistemde, işçilere tanınmış haklar ve Marxist devletin ödevleri söz konusudur (Kapani, 1976: 56).

¹⁹ Bu akım çerçevesinde dizayn edilen ilk anayasalar: 1917 tarihli Meksika Birleşik Devletleri Anayasası, 1919 tarihli Alman Cumhuriyeti (Weimar) Anayasası, 1920 tarihli Estonya Anayasası, 1921 tarihli Yugoslavya ve Polonya Anayasaları'dır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kapani, 1976: 55-56

4.3.1.5. İnsan Hakları Doktrininin Uygulamadaki Yansımaları: İnsan Hakları Beyannameleri

İnsan hakları düşünsel alanında yaşanan zihniyet dönüşümü, kendisini doğal olarak patrikte de göstermiştir. Doktrinsel alandaki düşünceler, pratikte/uygulamada, kanunlar, bildirgeler ve sözleşmeler şeklinde belirlemiştir. Bunların başında da İngiliz, Amerikan ve Fransız kanun ve beyannameleri ile Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB) ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İHAS) gelmektedir.

4.3.1.5.1. İngiliz Hürriyet Kanunları

İngiliz hürriyet kanunlarının ilki, 1215 tarihli, Magna Carta Libertatum (Büyük Hürriyet Fermanı) dur. Baronlar ve Kral Yurtsuz John arasında imzalanan ve Papa III. Innocent tarafından da tasdiki aranan (Magna Carta Libertatum, m.1) bu belge, anayasal sürecin ilk önemli basamağıdır. Aslında baronların, sadece sahip oldukları hakları, krala karşı koruma saikiyle, krala, zorla imzalattıkları bu belge, kralın yetkilerini sınırlaması ve kanuna, kralın yetkileri karşısında bir güç kazandırması açısından önemlidir. Bu belge ile keyfi vergilerin önü kapatılmış ve vergilendirmede yasallık ilkesi benimsenmiştir (m. 12). Ayrıca, kiralık arazilerden fazla kira alınmaması yönünde de yasal düzenleme getirilmiştir (m.16). Bu belgenin insan hakları açısından getirdiği diğer önemli düzenlemeler ise, 38. ve 39. maddelerde göze çarpmaktadır. 38. madde: “Hiçbir hâkim her hangi bir kimseyi ilgili olayda doğru ve güvenilir deliller ortaya koymadan dava edemez.” şeklindeki ifadesi ile kişilerin keyfi olarak yargı karşısına çıkarılmasının ve böyle bir tehdit ve baskı altında yaşamasının önünü kesmiştir. 39. madde ise : “Ülkenin ilgili yasalarına uygun olarak verilen bir karar olmadıkça hiçbir özgür kişi tutuklanamaz, hapse atılamaz, mal ve mülkü elinden alınamaz, sürgüne yollanamaz ya

da herhangi bir biçimde kötü muameleye maruz bırakılamaz.” şeklindeki ifadesiyle, yargı kararı olmadan kimsenin canına ve malına dokunulamayacağı yönünde bir güvence sağlamıştır. 38 ve 39. maddeler ile kimsenin doğru ve güvenilir deliller olmadan dava edilemeyeceği ve mahkeme kararı olmaksızın kimsenin canına ve malına dokunulamayacağı yönünde getirilen düzenlemeler, uygulamada insan haklarının yasal güvenceye kavuşturulması ve devletin yetkilerine bir sınır tayin edilmesi adına önemli bir gelişmedir. Ayrıca, belgede, kral, vaat edilen bu hakların, krallık tarafından ihlal edilmesi ve bu ihlalin giderilmemesi durumunda, baronlara, baronların halkı da arkalarına alarak, ihlaller giderilene dek, çeşitli şekillerde başkaldırabileceklerini bir güvence ve hak olarak tanımaktadır (m. 61). Buradan hareketle, artık direnme hakkının bir hak olarak metinlerde tanınmaya başladığını söyleyebiliriz.

İnsan hakları tarihi açısından, İngiltere’de yayınlanan, bir diğer önemli belge, 1689 tarihli Bill of Rights (Haklar Bildirgesi) dir. İngiliz Parlamentosu’nun, Prens William ve Prenses Mary’e kabul ettirdikleri bu belge, temelde iki bölümden oluşmaktadır. Belge, ilk bölümde, İngiliz devletindeki mevcut kötü uygulamalardan bahsettikten sonra, ikinci kısma geçmekte ve insan haklarıyla ilgili önemli hükümleri orada vaaz etmektedir. Bu bildirge ile parlamentonun onayı olmadan, kralın yasaları yürürlükten kaldıramayacağı (Bill of Rights, m. 1), kralın yasalarla bağlı olmak zorunda olduğu (m. 2), vergi koyma yetkisinin artık parlamentoya ait olduğu (m. 4), uyrukların krala rica ve minnet mektubu gönderme hakkının olduğu ve bundan dolayı kimsenin kovuşturulamayacağı ki bu modern insan hakları literatüründe “dilekçe hakkı” anlamına gelmektedir, parlamentoda yapılan konuşmalardan dolayı kimsenin kovuşturulamayacağı (m. 9) ki bu da günümüz pozitif hukukunda halkın seçtiği kişilerde oluşan parlamento üyeleri için “yasama sorumsuzluğu” anlamına gelmektedir,

şeklinde düzenlemeler getirilmiştir/ilkeler kabul edilmiştir. Bildirgede ayrıca açık ve adil yargılanma hakkı ile aşırı para cezaları ve olağan dışı cezalar yasaklanmıştır (m. 10).

Bu iki önemli belgenin/beyannamenin/bildirgenin dışında, iktidarı kanunla çevreleyip, hürriyetin sınırlarını genişletme çabasında olan, İngiliz menşeli diğer önemli belgeler ise Magna Carta Libertatum'a, ek olarak I. Edward ve özellikle III. Edward döneminde çıkarılan ve karlın keyfi vergi koyma yetkisini sınırlayan yasalara atıfta bulunan ve kralı, kanun ile bağlayan 1628 tarihli Petition of Rights (Haklar Dilekçesi) (www.constitution.org), yargılama usulüne ilişkin hükümler içeren, özellikle kişilerin gözaltına alınması, tutuklama ve yargılaması esnasında uyulması gereken yasal sürelere vurgu yaparak, tutuklanan kişinin fazla bekletilmeksizin mümkün olan en kısa sürede hakim karşısına çıkarılmasına ilişkin hükümler vaaz eden 1679 tarihli Habeas Corpus Act (www.constitution.org) ve avam kamarasınca itham edilen bir bakanın lordlar kamarasınca yargılanmasına, kralın talimat vererek mani olamayacağını (Act of Settlement, m.6) ve hakimlerin görev ve yetkilerini suiistimal etmedikleri sürece görevden alınamayacaklarını (m. 7) belirten 1701 tarihli Act of Settlement (Tacı Tevarüs Kanunu) tır (Ridges, 194-195).

Görüldüğü üzere, kralın keyfi vergi toplamasına sınır koyarak, kendi menfaatlerini korumayı amaçlayan lordların başlattığı, iktidarı yasayla sınırlama çabaları, bir çığırın başlangıcı olmuş ve zamanla, çeşitli bildirge/beyanname ve kanunlarla, pratikte, iktidarın yetkisini yasayla sınırlama ve insan hak ve hürriyetlerine, devletçe dokunulamayacak serbest bir alan oluşturma şeklinde belirlemiştir.

4.2.1.5.2. Amerikan Haklar Beyannamesi

XVII ve XVIII. yüzyılda, insan hakları doktrininin yegâne temellendiriliş şekli olan tabii hukuk doktrini, uygulamadaki ilk meyvelerini, 12.06.1776 tarihli “Virginia Haklar Bildirgesi”nde vermiştir. Başta Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi olmak üzere, kendisinden sonra yazılan birçok beyanname için bir model oluşturan bildirgenin birinci maddesi şöyle demektedir:

“Tüm insanlar doğuştan eşit, özgür ve bağımsızdırlar. Herkesin, doğar doğmaz sahip olduğu belli bazı hakları vardır; siyasal bir topluluk kurdukları zaman, hiçbir antlaşmayla gelecek nesilleri bu haklardan yoksun bırakamaz, onları bu haklardan vazgeçmeleri için zorlayamazlar; yaşama ve özgürlük haklarıyla, mülk edinme ve sahip olma, mutluluk ve güvenlik arama ve kazanma da bu haklardandır”

Böylece, Tabii Hukuk Mektebi tarafından savunulan doğal haklar, insanların doğuştan bazı vazgeçilemez ve devredilemez haklara sahip olduğu fikri, uygulamada ilk defa dile getirilmiştir. Bildirgenin diğer maddelerinde, halk egemenliğinden (Virginia Haklar Bildirgesi, m. 2), yönetimin halk için varolduğundan, bu amacından sapması durumunda direnme hakkından (m. 3), kişinin kendisinin ya da seçtiği temsilcinin rızası olmadan vergi ödemeye zorlanamayacağından, mülkünün elinden alınamayacağından (m. 6) ve basın özgürlüğünden (m. 12) bahsedilmektedir. Virginia Haklar Bildirgesi’nin;

“herkes kendisi hakkında yapılan suçlamanın gerekçesini ve niteliğini sormak, suçlamayı yapanlarla, tanıklarla yüzleşmek, kendi lehine olan delilleri göstermek, kendi çevresinden seçilmiş oybirliğiyle karar vermedikçe suçlu sayılmayacağı, tarafsız bir jüri önünde, hızla yargılanmak hakkına sahiptir. Hiç kimse kendi aleyhine delil göstermeye zorlanamaz. Ülkenin bu konuda bir yasası ya da kendisine eşit kişilerin bir kararı olmadıkça kimsenin özgürlüğü elinden alınamaz” (m. 8)

şeklindeki sekizinci maddesinde; kişinin, ne ile suçlandığını bilmesinin bir insan hakkı olduğu, mahkeme kararıyla sabit oluncaya kadar kimsenin suçlu sayılmayacağı, tarafsız ve hızlı yargılanma ve sanığın kendi aleyhine delil göstermeye zorlanamaması gibi bugün, hukukun evrensel prensipleri olarak kabul edilen ilkelere yer verilmiştir.

Bildirgede, ayrıca, kimsenin olağandışı cezalara çarptırılmayacağı da (m. 9) belirtilmiştir.

Amerika menşeli, önemli bir diğer hak bildirgesi, kendilerini Amerika Birleşik Devletleri (ABD) temsilcileri olarak nitelendiren koloni üyelerinin, Birleşik Kolonilerin, Büyük Britanya Krallığına karşı, özgür ve bağımsız devletler olduklarını ilan eden 4.07.1776 tarihli “Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi”dir. Bildirgenin giriş kısmında şöyle demektedir:

“Tüm insanlar eşit yaratılmışlardır; onlar, yaratıcıları tarafından bağışlanmış, belli bazı vazgeçilemez haklara sahiptirler; yaşam, özgürlük ve mutluluğa erişme hakları da bu haklar arasındadır. İnsanlar, bu hakları güvence altına almak için kendi aralarında yönetimler kurarlar; bu yönetimler gerçek güçlerini, yönetilenlerin rızasından alırlar; herhangi bir yönetim biçimi, bu hedeflere ulaşmada köstekleyici olmaya başlarsa, bu yönetimi değiştirmek, yeni bir yönetim kurmak ve bu yeni yönetimin yetkilerini ve dayandığı temelleri, güvenlik ve mutluluklarını sağlayacağına en çok inandıkları bir biçimde düzenlemek ve kurmak, halkın hakkıdır.” (www.ushistory.org).

Bu beyannamede de hakların felsefi temelleri açısından, doğal hukuk doktrininin referans olarak alındığı görülmektedir. Kişilerin doğuştan belli bazı haklara sahip oldukları ve devletin varlık nedeninin de bu hakları korumak olduğu fikrinin, bu bildirgede de bariz bir şekilde ifade edildiği görülmektedir.

Amerikan hak beyannamelerinden, son olarak değinilmesi gereken, 15 Aralık 1791 tarihli “Amerikan Haklar Bildirgesi”dir. Amerikan Anayasa’sının, değişiklik yapılan ilk on maddesini ifade etmek için kullanılan Haklar Bildirgesi’nde, Anayasa kapsamı dışında tutulan hak ve özgürlükler konu edilmektedir (www.voanews.com). Bildirgede, din hürriyeti, ifade ve basın hürriyeti, toplantı hürriyeti, dilekçe hakkı ki bu sayılanlar bildirgenin özünü teşkil etmektedir, yer almaktadır (Amerikan Haklar Bildirgesi, m. 1). Bunların dışında, bildirgenin, insan hakları adına, Amerikan Anayasası’na dâhil ettiği diğer hak ve hürriyetler şunlardır: Kimseye aşırı ve zalimane cezalar verilemez (m. 8), kimseye aynı suçtan dolayı iki defa ceza verilemez (m. 5), kişilere neyle suçlandığı hakkında bilgi vermek ve savunmasını yapabilmesi için bir

dava vekilinin yardımından yaralanması sağlanmak zorunludur (m. 6), yargılamalar kamuya açık, hızlı ve tarafsız olarak yapılmalı ve tabii hâkim ilkesine uyulmalıdır (m. 6).

4.2.1.5.3. 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi

1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nin, haklar beyannameleri arasında en çok öne çıkanı olduğu malumdur. Kronolojik olarak, kendisinden önce de çeşitli hak beyannamelerinin yayınlanması ve kendisinin değindiği haklara, birçok beyannamede çeşitli şekillerde yer verilmesine rağmen, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nin, neden diğerleri arasında ön plana çıktığı sorusuna, Mirkine, Guetzevitch, Aulard ve Barthelemy'nin verdiği ortak cevap; beyannamede kullanılan formüllerinin daha evrensel nitelik taşıması, akıcı ve berrak ifadelerle güçlü bir hitabetinin oluşu, ve o dönemde İngilizce'ye nazaran çok daha yaygın olarak kullanılan Fransızca dilinde kaleme alınmış olmasıdır (Aktaran, Kapani, 1976: 46).

26 Ağustos 1789 tarihinde, ulusal meclis tarafından kabul edilen “Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi”nin giriş bölümünde, toplumların uğradıkları felaketlerin ve kötü yönetimlerin temelinde, insan haklarının unutulmuş olması ya da insan haklarına gerekli önemin verilmemesi, sebep olarak gösterilmekte ve bu nedenle iyi bir anayasada insan haklarına yer verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Toplam 17 maddeden oluşan beyannamede, insanların özgür olarak doğduğu ve herkesin doğuştan eşit haklara sahip olduğu (Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi, m. 1), doğal, devredilmeyen ve zamanaşımına uğramayan bu temel hakların; özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme olduğu ve siyasal toplumun ya da devletin varlık nedeninin, bu hakları korumak olduğu (m. 2) ifade edilmektedir. Beyannamede, özgürlüğün tanımı ise başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmek olarak

verilmekte ve özgürlüklerin sınırlarının ancak yasa ile çizilebileceği belirtilmektedir (m. 4). Eşitlik konusunda ise bütün yurttaşların yasa önünde eşit olduğu ve kamu görevine girmede yetenekleri dışında herhangi bir ayrıma tabi tutulamayacakları (m. 6) yönünde bir hüküm vaaz eden Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nin diğer maddelerinde ise şu temel insan haklarına yer verilmektedir: İnsanlar ancak yasada belirtilen durumlarda ve yine yasanın öngördüğü şekillere uyularak suçlanabilir, yakalanabilir ve tutuklanabilir (m. 7). Bir kimse ancak suçun işlenmesinden önce yürürlükte olan yasaya göre cezalandırılabilir (m. 8). Her insan suçlu olduğuna karar verilinceye kadar masumdur (m. 9). Hiç kimse inanç ve kanaatlerinden dolayı ki bunlara dini inançları da dahil hor görülemez, suçlanamaz (m. 10). İnsanların inanç ve düşüncelerini serbestçe ifade edebilme ve yayma temel bir insan hakkıdır (m. 11). Mülkiyet hakkı, kutsal ve dokunulmaz bir haktır (m. 17). Ayrıca Beynamede bu belirtilen hakların güvence altına alınabilmesi için kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulanması gerektiği (m. 16) ve ulusal egemenlik (m. 3) gibi yönetime ilişkin ilkelere de bahsedilmektedir.

4.3.1.6. İnsan Haklarının Uluslararası Hukukun Baş Aktörlerinden Biri Haline Gelmesi

Her ne kadar insan haklarının evrenselliği fikrine karşı çıkanlar olsa da insan hakları kavramı XX. yüzyılda, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası alana taşınmaya başlanmış ve evrensel manada bir insan hakları rejimi oluşturulmaya çalışılmıştır ve bu süreç halen devam etmektedir.²⁰ Aslında, geleneksel uluslararası

²⁰ XX. Yüzyılın başlarında Amerikalı kültür antropologları ve bilhassa ABD'deki sivil kuruluşlar insan haklarının evrenselliği iddialarına karşı önemli eleştiriler yöneltmişlerdir. Lévi Strauss da 1951 yılında UNESCO için kaleme aldığı raporunda : "Soyut manada 'insanlığın eşitliği' düşüncesinin ırksal ve kültürel farkları dikkate almamasını entelektüel bir hayal kırıklığı olarak nitelemekte, ve 'halkların kültürel farklılığını' öne alan düşüncelere" yer vermiştir. Strauss raporunun satır aralarında, "bütün dünyada geçerli olacak bir insan hakları anlayışını savunmanın kültürel bir emperyalizm olduğunu" öne

sistem, hep devlet merkezli olmuştur. Devletlerin egemenliği ve eşitliği ilkesi üzerine inşa edilen uluslararası sistemde, devletlerin birbirlerinin içişlerine karışması esastır (Dağı, 2004: 1). Menfaate dayalı ilişkilerin ön plana çıktığı bu sistemde, ahlakilik ya da insan hakları adına, bir şeyler bulmak da zordur. Devlet merkezli, güç odaklı, egemenlik, karışmazlık ve menfaat ilkelerinin hâkim olduğu, geleneksel uluslararası sistem anlayışında ve patriğinde, son zamanlarda ciddi bir dönüşüm yaşandığı da görülmektedir (Dağı, 2004: 2). Geleneksel uluslararası sistemin öncüllerinin sarsıldığı bu dönüşüm çerçevesinde yaşanan en önemli olgu, insan haklarının, uluslararası sistemin belirleyicilerinden biri haline gelmiş olmasıdır. İnsan hakları, doğal hukuk teorisinin, devlet birey ilişkisini izah etmesinden uzun bir süre sonra, devletler hukukunun konusu haline gelmiştir. Bunun için esas olarak, II. Dünya Savaşı sonrası beklemek gerekmiştir. II. Dünya Savaşı esnasında, insanlık adına yaşanan yıkım ve acı tecrübeler ile özellikle Almanya ve İtalya'daki, baskıcı, otoriter rejimlerin insan hakları konusundaki tutumu, I. Dünya savaşı ile başlayan, insan haklarını devletler hukuku alanına sokma eğilimine bir ivme kazandırmıştır. Bu bağlamda atılan adımlar arasında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca kabul ve ilan edilen, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (1948) ve İnsan haklarını bölgesel düzeyde korumak için Avrupa Konseyi tarafından hayata geçirilen İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme (İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi) (1950), önemlidir. Bu iki

---

sürmektedir (Aktaran, Doğan, 2006: 221). “İnsan haklarını evrensel değer olarak görme anlayışı ile bu değerleri sadece Batı Uygarlığına (Uygarlığı'na) has normlar olarak gören anlayış çelişen bir yaklaşım olarak daima gündemde olmuşlardır. Kültürel farklılıklara vurgu yapan anlayışın temelinde insan hakları alanında evrensel geçerliliğe sahip normlar oluşturulamayacağı yaklaşımı yatar. Kültürel farklılıklar nedeniyle insan hakları, bireyleşmenin yaşandığı toplumlarda üretilen değerler olarak görülür. Bundan dolayı değerlerin batılı (Batılı) olmayan toplumlara aktarılamayacağı sonucuna varılır. Böyle olunca batılı ülkelerin bu hakları başka bölgelerde yayma çabaları da gerçekte dünyanın diğer bölgelerini sömürgeleştirme çabalarıdır.” (Doğan, 2006: 221, Bretherton, 1998: 256-292'den alıntı). Bu konuda ayrıntılı bilgi için: : Doğan, İ. (2006), Parçalayan Küreselleşme, Yetkin Yayınları, Ankara, s.220-224'e bakılabilir.

uluslararası metin dışında, bu amaçla oluşturulan onlarca uluslararası metin söz konusudur ancak diğerlerine esin kaynağı olması ve bu konuda en çok bilinen ve işlevsel olan metinler olmalarından dolayı bu iki uluslararası metin üzerinde, ayrıca durmak gerekmektedir.

4.3.1.6.1. *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*

II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından, galip devletler, savaş esnasında kurdukları birlik ve dayanışmanın ki bu birlik ve dayanışma bloku, esas olarak alternatif rejimlere karşı oluşturulmuş idi, savaş sonrasında da devamı için 26.06.1945 tarihinde Birleşmiş Milletler Şartı'nı imzalamışlardır. Böylece, insan hakları, ilk kez -devletlerarası azınlıklar ile ilgili yapılan ikili anlaşmaları saymazsak- uluslararası hukuka konu edilmiştir. (Gemalmaz, 2003: 326). Birleşmiş Milletler Şartı, insan hak ve hürriyetlerinden bahsetmekle beraber, haklarının kapsamı ve muhtevası konusunda herhangi bir açıklık getirmemiştir (Gemalmaz, 2003: 327). Bunun gerçekleşmesi, 1946 yılında kurulan, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun hazırladığı ve 10.12.1948 tarihinde, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ilanı ile mümkün olmuştur (Kapani, 1976: 62).

Başlangıç kısmı ve devamındaki otuz maddeden oluşan, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan hak ve özgürlüklerin, başlıca iki kategoride toplandığı görülmektedir. İlk kategoride, (İHEB, 1.ve 21. maddeler arasında) klasik/birinci kuşak haklara yer verilmiştir. Bunlardan bazıları: kişi özgürlüğü, yaşam hakkı (m. 3), köleliğin yasaklanması (m. 4), işkence yasağı (m. 5), hukuk önünde eşitlik (m. 7), adil yargılanma hakkı (m.10), konut dokunulmazlığı, özel yaşam ve haberleşmenin gizliliği (m. 12), din, vicdan ve düşünce özgürlüğü (m. 18), ifade hürriyeti (m. 19) dir. İkinci kategoride (22. ve 27. maddeler arasında) ise ekonomik, sosyal ve kültürel/ikinci kuşak

haklara, sosyal güvenlik hakkı (m. 22), çalışma ve sendikal örgütlenme hakkı (m. 23), eğitim hakkı (m. 26) gibi haklara yer verildiği görülmektedir. Son maddelerde ise beyannamede sözü edilen hakların sınırları (m. 29) ve bir hakkın, beyannamede yer alan diğer bir hakkı, ihlal eder tarzda yorumlanamayacağından (m. 30) bahsedilmektedir.

Beyanname, Aydınlanma geleneğine bağlı, büyük ölçüde doğal haklar yaklaşımıyla uyumlu, eşitlik ve özgürlüğü, evresellik temelinde sunan (Gemalmaz, 2003: 336), birinci ve ikinci kuşak hakların sentezinin yapıldığı ve insan hakları kavramını uluslar arası sistemin belirleyicilerinden biri haline getiren, ilk önemli belgedir. Hukuki açıdan herhangi bir bağlayıcılık ve yaptırım vasfını haiz olmamasına rağmen, beyannamenin önemi, devletlerin beyannamede belirtilen hakları, bir hedef, bir ideal olarak benimsemelerinden ve pratikteki işlevselliğinden kaynaklanmaktadır.

4.3.1.6.2. İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi

İnsan haklarının tanınması ve bu hakların korunması için yapılan sözleşmeler ve oluşturulan organlar bağlamında somut sonuç üreten, üç temel bölgesel sistemin var olduğu görülmektedir. Bunlar Avrupa Konseyi (AK), Amerikan Devletler Örgütü (ADÖ) ve Afrika Birliği Örgütü (ABÖ) dür. Bu örgütler bünyesinde, çeşitli insan hakları sözleşmeleri ve bu sözleşmelerin uygulanır kılınmasına yönelik, çeşitli mekanizmalar mevcuttur. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni ve ismi geçen diğer bölgesel örgütler tarafından oluşturulan, insan hakları sözleşmelerini (Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ve Afrika İnsan ve Halk Hakları Sözleşmesi), diğer uluslar arası insan hakları belgelerinden ayıran temel özellik, düzenlediği haklardan ziyade, bu hakları korumak için getirdiği denetim mekanizmasıdır. İnsan haklarını bölgesel çapta korumaya yönelik bu üç örgüt içerisinde en çok öne çıkanı Avrupa Konseyi'dir.

Avrupa Konseyi, 05.05.1949 tarihinde imzaya açılan, 03.08.1949 yılında yürürlüğe giren ve insan haklarının korunması ve geliştirilmesi fikrini esas alan, Avrupa Konseyi Statüsü metniyle Avrupalı devletlerce kurulmuş, bölgesel bir örgüttür. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) diye anılan, İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması Avrupa Sözleşesi de soğuk savaş döneminde, Batı Avrupa'nın birleştirilmesi fikrinin ve çabasının etkisiyle (Madra, 1981: 7-20, aktaran, Gemalmaz, 2003: 422) AK tarafından 04.11.1950 tarihinde imzaya açılmış, 03.09.1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

11. Protokol ile 1998 yılında değiştirilen ve yeniden düzenlenen, İHAS toplam 59 maddeden oluşmaktadır. Sözleşmeye bakıldığında, sözleşmenin, temelde, esasa ve usule ilişkin hükümlerin yer aldığı iki kategoriden oluştuğu görülmektedir. Esasa ilişkin hükümler içeren ilk kategoride (İHAS, 2 ile 14. maddeler arası) sadece birinci kuşak haklara yer verilmiştir. Yaşam hakkı (m. 2), işkence yasağı (m. 3), kölelik ve zorla çalıştırma yasağı (m. 4), özgürlük ve güvenlik hakkı (m. 5), adil yargılanma hakkı (m. 6), cezaların yasallığı (m. 7), özel hayatın ve aile hayatının korunması (m. 8), düşünce, vicdan ve din özgürlüğü (m. 9), ifade özgürlüğü (m. 10), dernek kurma ve toplantı özgürlüğü (m. 11), evlenme hakkı (m. 12), etkili başvuru hakkı (m. 13), ayrımcılık yasağı (m. 14) bu kategoride yer alan haklardır. İkinci kategoride ise (19 ile 51. maddeler arası) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kuruluş, görev, yetki ve çalışma usullerinin ayrıntılı olarak izah edildiği usule ilişkin hükümler yer almaktadır.

Taraf devletler, sözleşmeyi imzalamakla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yargılama yetkisini kabul etmektedir. Sözleşmeye göre, sözleşmeye taraf devletlerden biri, diğeri aleyhine herhangi bir insan hakkı ihlali gerekçesiyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurabileceği (m. 33) gibi, sözleşmede tanınan hakların, taraf

devletlerden birince ihlal edilmesi durumunda, ihlal eden taraf devlet aleyhine, kişilerin, hükümet dışı kuruluşların ve kişi topluluklarının da mahkemeye kişisel başvuruda bulunabilmeleri (m. 34) mümkündür. Bu konuda, XX. yüzyılın ilk yarısında, bireysel başvuru hakkı tanıyan, Orta Amerika Adalet Mahkemesi'ni²¹ saymazsak, bu girişim, dünya tarihinde, insan haklarının korunmasına yönelik, ilk önemli ve ileri adım olması açısından son derece önemlidir.

4.3.2. Osmanlı-Türk Toplumunda İnsan Haklarının Gelişim Süreci

Türkiye’de, insan haklarının anayasal güvenceye kavuşturulması ile sonuçlanan insan hakları hareketlerinin ilk adımları, XIX. yüzyıldan itibaren, Osmanlı İmparatorluğu’nda atılmaya başlamıştır. İdeolojik tabanında, İslam hukukunun büyük etkisi olan Osmanlı’daki teokratik saltanat yapısının, insan haklarına bakışını anlamak için İslam hukukunun insan hakları konusundaki yaklaşımına da kısaca değinmek yerinde olacaktır.

4.3.2.1. Osmanlı Öncesi Dönemde: İslamiyet Öncesi ve Sonrası Türk Devletlerinde İnsan Haklarının Gelişimi

Türk toplumlarının İslamiyet’le tanışmadan evvel kurmuş oldukları devletlerin teşkilatlanma şekilleri, birbirine çok benzerlik göstermekte, hatta birbirlerinin devamı niteliğini taşımaktadırlar. “Töre” denilen, hükümdar (hakan) ların vazifelerini, devlet içinde yaşayanların hak ve hukukunu düzenleyen, cezai hükümler içeren, yazılı olmayan, yazılı olmamasına rağmen devleti tamamen kuşatan ve sosyal hayatı düzenleyen kurallar bütünü (Saray, 1999: 7) ile hükümdarın aile üyeleri, yüksek rütbeli askerler ve üst düzey bürokratlardan oluşan (Saray, 1999: 14), her bir devlette farkı isimle anılsa da özünde “danışma kurulu” diyebileceğimiz, hükümdara danışmanlık

²¹ Ayrıntılı bilgi için: Gemalmaz, M.S. (2003), Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, Beta Basım A.Ş., İstanbul, s. 263-264’e bakılabilir.

yapan organlar, İslamiyet öncesi Türk devletlerinin, yönetim anlayışının üzerine inşa edildiği temel unsurlarıdır. Bu sistemde, siyasi iktidar, hükümdarda idi. Siyasi iktidarın ki buna “kut” denilmekteydi, hükümdarlara tanrı tarafından verildiği fikri hâkimdi. Göktürk Kitabeleri’nde yer alan: “Tanrı irade ettiği için Kut’um olduğu için Kagan oldum...Tanrı buyurduğu için ben (Bilge) de tahta oturdum.” (Aktaran, Saray, 1999: 8) şeklindeki ifadeler de İslamiyet öncesi Türk devletlerinde, egemenliğin kaynağının ilahi olduğunu açıkça göstermektedir. Egemenliği, Tanrı’dan aldığına inanılan mutlak iktidar sahibi hükümdarın son sözü söylediği bu devlet yapılarında, Batı’lı manada biz insan hakları doktrinine rastlamak mümkün değildir. İşte böyle bir siyasi iktidar anlayışı içerisinde, Türk toplumları, İslam diniyle tanışmıştır.

Bir toplumun, yeni bir dinin etki alanına girmesi, şüphesiz ki o toplumun sosyal hayatında ve devlet kurumlarında etkisini göstermektedir. Bu durum, Türk toplumlarının, İslamiyet’le tanışmalarında da tezahür etmiştir. İslamiyet’le tanışan Türk toplumlarının, gerek sosyal, gerekse siyasi yaşamında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin; töre denilen örfî hukukun yanı sıra şer’î hukuk, toplumsal hayatı düzenleyen kurallar arasında önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır.

İslam dininin, Türk toplumları tarafından benimsenmesinin ardından, bu devletlerde, insan hakları adına nasıl bir dönüşüm yaşandığının yanıtı, aslında, İslam dininin, insan haklarıyla ne derece bütünleştiği sorusuna verilecek cevapla paraleldir. Ancak İslam dini ile insan hakları öğretisinin, bütünleşip bütünleşmediği meselesi, tartışmalıdır, henüz üzerinde ittifak edilmiş bir mesele değildir.²²

İslam dini ile İslam öğretisinin, büyük oranda bütünleştiğini savunanlardan, Khalid M. Ishaque, yaşam hakkı, özgürlük hakkı, adalet ve eşitlik hakkı, meşru olana

²² Bu konudaki tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Gemalmaz, M.S. (2003), Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, Beta Basım A.Ş., İstanbul, s. 177 vd.

itaat ödevi ve gayri meşru olana karşı direnme hakkı, kamusal yaşama katılma hakkı, kişi güvenliği, düşünceyi açıklama hakkı, işkenceden korunma hakkı, şeref ve haysiyetin korunması hakkı, özel yaşamın gizliliği, ekonomik haklar, özellikle mülkiyet hakkı ve adil ücret ve tazminat hakkı olmak üzere, toplam on dört temel hakkın, Kuran'da düzenlendiğini söylemektedir²³ (Aktaran, Gemalmaz, 2003: 178). Değişik sayılarda benzer hakların dökümünü yapan başka yazarlar da vardır²⁴. Yine aynı bağlamda, İslam Konseyi tarafından 1981 yılında, Paris'te ilan edilen, Evrensel İslam İnsan Hakları Bildirisi'nde de Kuran ve hadis kaynaklı, İslam'da, toplam yirmi üç temel insan hakkının varlığından bahsedilmektedirler.

İslam dini ile insan hakları öğretisinin bütünleşmediğini savunanlar, İslam'ın, cinsiyet temelli, ayrımcı ve eşitsizlikçi yanlarına, bu bağlamda özellikle, kadının mirasta erkeğe göre daha az pay almasına, bedensel zararda erkeğe göre daha az tazminat almasına, tanıklık konusunda erkekle eşit tutulmamasına, kadının boşanma hakkına bazı kayıtlamalar konulmasına, Müslüman olmayan biriyle evlenmesinin yasak olmasına ve erkeğe tanınan çok evlilik hakkının kadına tanınmamasına vurgu yapmaktadırlar. Bunun dışında, bir İslam devletinde, Müslüman olanlar ile Müslüman olmayanlar arasında, vatandaşlık hakları bakımından tam bir eşitliğin kabul edilmemesi, İslam dininden çıkmanın, ölüm cezası, malvarlığına el konulması ya da Müslüman eşle olan evliliğinin hükümsüz sayılması türünden yaptırımlarla karşılanması, İslam dininin insan hakları ile bütünleşmediğini savunanların çokça dile getirdikleri diğer konulardır (Gemalmaz, 2003: 185, An-Na'im, 1990: 37-39'dan alıntı). Ayrıca ölüm cezası ve bedensel cezalar ile kölelik kurumunun meşru görülmesi, bu konuda sunulan diğer

²³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Khalid, M. Ishaque, "Human Rights in Islamic Law", The, Review, International Commission of Jurists, June 1974, No.12, s. 31-39.

²⁴ Hatemi, H. (1998), İnsan Hakları Öğretisi, İşaret Yayınları, İstanbul, s. 250-287., Humayun Kabir, "Human Rights: The Islamic Tradition and the Problems of the World Today", UNESCO, Human Rights, Comments and Interpretations, agd., s. 191-194

örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır (Gemalmaz, 2003: 185). Lewis (1993: 77-78), bütün bulardan, İslam'ın, kadın-erkek, müslim-gayrimüslim ve efendi- köle ilişkileri bağlamında eşitsizliği kurumsallaştırdığı sonucuna varmaktadır.

Khadduri, İslam'da insana sırf insan olduğu için değer veren ve doğuştan bir takım haklara sahip olduğu kabulüne dayanan bir insan hakları kavramı ve anlayışından bahsetmenin mümkün olmadığını söylemektedir. Ona göre, İslam toplumu içerisinde yaşayan fertlerin sahip olduğu haklar, onlara ancak tanrı tarafından bağışlanmış imtiyazlardır (Aktaran, Kapani, 1976: 80). Yine benzer şekilde İslam'ın insan hakları söylemi ile bütünleşmediği tezini savunanlar, Tanrı'nın mutlak egemen olduğu bir düzende, kişiye tanınan görece hakların, kişilere yüklenen ödevler gereği olduğunu ve evrensel nitelikte haklar olmadığını ileri sürmektedirler (Gemalmaz, 2003: 188).

Kişinin, kendisini, mutlak surette Tanrı'ya teslim etmesi anlamına gelen İslam'ın, hürriyet konusundaki tutumuna bakıldığında ise hürriyet problemini, birey ve siyasi iktidar olmak üzere iki farklı açıdan ele aldığı görülmektedir (Tunaya, 1969: 409). Kişi açısından; bireyin gerçek mutluluğa ermesi ve gerçek manada hür olması, kendisini Tanrı'ya adanması, ona mutlak boyun eğmesi, Tanrı'ya tam olarak kul olmasıyla mümkündür. Siyasi iktidar açısından ise Peygamber, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir. Peygamberden sonra gelen ve iktidarı elinde bulunduran, Halife ve diğer devlet başkanları da Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olmasa bile, "hükümet etmek", bir tanrı emri olduğu için bunlara itaat etmek önemlidir (Tunaya, 1969: 410). Ancak Tanrı'ya, mutlak itaati emreden, devlet başkanına itaati önemseyen İslamiyet, bununla beraber, bireyleri zulme karşı koruyan ve adaletle hükümet etmeyi emreden bir yapıyı

da haizdir. Halife ya da devlet başkanı, Şeriat'a²⁵ göre hareket etmek zorundadır, zulmedemez. Zulmetmek, Şeriat'a aykırıdır. Şeriat'a göre hareket etmeyen devlet başkanı meşruluğunu yitirir ve bu kişiye karşı direme hakkı (Huruc-u Alessultan) kullanılabilir (Tunaya, 1969: 410).

Türk toplumlarının, iktidar karşısında, anarşiden kaçınmayı, cemaat ve ittihat halinde yaşamayı bir sosyal ödev olarak gören İslam'la tanışmasının ardından, yaşadıkları devletlerde, insan hakları konusunda çok önemli bir dönüşümün yaşanmadığı daha doğrusu, Batı'lı manada bir insan hakları doktrininin gelişmediği görülmektedir. Öyle ki İslam'daki "huruç prensibi" bile, Türk toplumlarındaki güçlü devlet anlayışı karşısında zamanla işlevsiz bir hal almıştır (Tunaya, 1969: 410-411). Özetle Türk devletlerinde, ne İslamiyet'in sosyal ve siyasal yaşamda belirleyici bir unsur olmasından önce ne de bundan sonra, insan hakları, siyasal iktidar ve hürriyet konusunda, Batı'lı manada bir insan hakları anlayış, bir mücadele söz konusu olmamıştır. Bunun için XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'ni beklemek gerekmiştir.

4.3.2.2. Osmanlı'da İnsan Haklarının Gelişimi

İçtihat kapısının kapanmasından sonra, İslam hukukçularının, yaratıcı olmaktan ziyade, nakilci olmaya başladıkları görülmektedir. Şer'i hukukun bu durumu, donuk ve statik yapının uzun bir süre devam etmesine sebep olmuştur. Ancak her ne kadar Şer'i hukukun etkisinde olsa da Osmanlı'da, bir de örfi hukuk vardı. İşte bu örfi hukukun, siyasal iktidar ve insan hakları konusunda yaratıcı hukuk kapısı açması mümkündü (Tunaya, 1969: 411-412). Ancak geçmişten gelen statik durum, uzun bir süre devam etmiş, bahsi edilen konularda, Batı'lı manada adımlar atılması için Fransız devriminden sonrasını, XIX. Yüzyılı, beklemek gerekmiştir. Artık XIX. yüzyıldan itibaren Türk

²⁵ Kur'andaki ayetlere ve Hz. Muhammed'in sözlerine dayanan İslam hukuku kurallarının bütünü. <http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE&Kelime=%c5%9feriat>

siyasal tarihinde, mutlak iktidarın sınırlanması ve insan haklarının güvence altına alınması amacıyla anayasal hareketler görülmeye başlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasal gelişmeler, imparatorluğun gerileme dönemine girmesiyle başlamıştır. Bilindiği üzere, Osmanlı devlet sistemi işleyişi; padişah, ulema ve yeniçeri arasındaki uyuma bağlıydı. Gerileme döneminde bu merkezi kurumlar arasında var olan uyum bozulmuş ve bir yozlaşma sürecine girmiştir (Tanör, 1998: 22). Bu dönemde, Osmanlı devlet sisteminde, kurumlardaki yozlaşmayla başlayan çözümler; ekonomisi tarım ve fetihe dayanan Osmanlı'da, fetih hareketlerinin de durmasıyla kendisini toprak rejiminin (dirlik sistemin) bozulması, vergide iltizam usulünün ortaya çıkması daha doğrusu yanlış uygulanması, üretimin düşmesi, köylü üzerindeki baskı ve yükümlülüklerin artması ve bu kesimin iyice güçsüzleşip yoksullaşması şeklinde göstermiştir. Bütün bunların yanı sıra imparatorluk içindeki ulusal hareketler ve feodal muhalefet de imparatorluğun varlığını tehlikeye düşürmüş bir haldedir (Tanör, 1998: 21,25). Özetle Osmanlı devlet sistemindeki mevcut çözümlerin, devlet-halk ilişkilerine yansımaları, keyfi, baskıcı ve anarşik bir tablo şeklinde belirlemiştir ve mevcut şartlarda anayasal bir rejime geçmek de mümkün görünmemektedir. İslam öncesi Türk devlet töresinden gelen, siyasi iktidarın tek elde toplanması ilkesi, İslam devlet anlayışındaki “devlet başkanına itaat” kuralı ile padişahı ve iktidarını dokunulmaz, denetlenmez ve beşeri takdirin üstünde bir kurum haline getirmiştir (Tanör, 1998: 31).

Osmanlı, bunları yaşarken, Batı'da, feodalite yıkılmaya başlamış, burjuvazi yükselişe geçmiş ve bu durum beraberinde siyasal iktidar mücadelesini doğurmuştur. Bu mücadele, siyasal iktidarın yasayla sınırlanması ve insan haklarının yasal güvenceye kavuşturulmasıyla sonuçlanacak bir sürecin başlangıcı olmuştur. Osmanlı'da ise

sermaye birikimi gerçekleşmediği için bu hareketleri üslenecek, Batı'dakine benzer, bir burjuva sınıfından bahsetmek mümkün değildi. Bunun nedeni, Osmanlı'daki ekonomik ve sosyal yaşamdaki durgunluğun, siyasal ve düşünsel alandaki canlanmayı da köstekliyor olmasıydı. Ekonomik alanın ve maddi üretimin gelişmemesinin sebebinden biri de hukuki anlamda güven ortamının bulunmamasıydı. Can ve mal ve güvenliğinin bulunmadığı bir toplumda sermaye birikiminden bahsetmek de mümkün değildi. İşte 19. yy. Osmanlı yenilikçiliği, devleti ve halkı, içinde bulunulan, bozuk ve sıkıntılı durumdan kurtararak, İmparatorluğu, hem içte hem de dışta eski gücüne kavuşturmak saiki ile iktidarı sınırlamaya ve insan haklarını güvence altına almaya yönelik anayasal hareketler şeklinde başlamış ve bu kısır ortamın ürettiği çelimsizlikleri bünyesinde taşımıştır (Tanör, 1998: 31-32).

4.3.2.2.1. Tanzimat Dönemi

XIX. yüzyılda başlayan, kurtuluşu, Batı tarzı yönetime geçişte gören, anlayışın bir neticesi olarak Osmanlı'da, Batı'yı örnek alan bir modernleşme süreci başlamıştır. İdari, askeri, mali, siyasi vb. birçok alana yayılan modernleşme hareketlerinin yoğunlaştığı bu dönem, Tanzimat Dönemi (1839-1876) olarak adlandırılmaktadır. Tanzimat Dönemi'nde insan hakları adına, Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayun) ve Islahat Fermanı'nın yayınlanması en önemli gelişmelerdir.

Ancak Tanzimat dönemine gelinceye değin Osmanlı'da, Batı'daki gelişmeleri dikkate alan yenilik hareketleri de yok değildir. Bu bağlamda, Batı örnek alınarak yapılan yenilik girişimlerine ilk defa III. Selim döneminde rastlanılmaktadır. III. Selim döneminde başlayan, halkı hedef almaktan ziyade, devlet düzenini koruma amacı güden ve sistemin çürümüşlüğünden dolayı çoğu kez uygulama şansı bile bulamayan idari,

mali ve askeri alandaki yenilik girişimleri,²⁶ II. Mahmut döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde, padişah ile ayanlar arasında imzalanan Sened-i İttifak (1808), merkezi iktidarı bir nebze de olsa sınırlayan ve bu manada mutlak monarşiden, meşruti monarşiye doğru atılan önemli bir adım olmuştur²⁷. II. Mahmut döneminde yapılan diğer yenilik girişimleri, özellikle Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye'nin kurulması (1837) ve yeni yönetim usullerinin sisteme dahil edilmesidir.²⁸ Bu gelişmeler, Berkes'in deyimiyle Tanrı buyruğu ve padişah iradesi dışında insan düşünüşü ile de kurallar konulabileceği idrakinin ilk sinyalleridir (Aktaran, Tanör, 1998: 67). Bu dönemde, II. Mahmut'un; "Tebaamdan Müslümanları camide, Hıristiyanları kilisede, Musevileri de havrada görmek isterim" şeklindeki sözü, Osmanlı'da hem Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u Fethi'nden sonra gayrimüslimlere gösterdiği hoşgörünün devam ettirildiğini göstermesi, hem o dönemdeki hoşgörüyü anlatması hem de Osmanlı'da bundan sonra insan hakları konusunda alınacak olan tavır haber vermesi açısından önemlidir (Çolak, 2007).

III. Selim ve II. Mahmut dönemleri, adeta kendisinde sonraki gelişmeler için bir hazırlık dönemi niteliğini kazanmıştır. Böyle bir hazırlık safhası sonucunda meydana gelen Tanzimat Fermanı, bir sınıflandırılmaya tabi tutulacak olursa esas olarak, yönetim usulleri ve temel hak ve özgürlükler olmak üzere, iki kısımdan oluşmaktadır. Teknik olarak, metnin kendisin böyle bir ayırım yapmamış olmakla beraber, özgürlükler başlığı altında, Tanzimat Fermanı'nda, insan hakları adına önemli düzenlemeler yer almıştır.

---

²⁶ III. Selim döneminde yapılan yenilik girişimleri Nizam-ı Cedit olarak adlandırılmaktadır. Devlet yönetiminde danışma kurumu (Meclis-i Meşveret) un canlandırılmaya çalışılması, ayanların seçimle işbaşına gelmelerinin sağlanması, rüşvet ve usulsüz işlemlerin önüne geçilmeye çalışılması, Nizam-ı Cedit Ordusu'nun kurulması ve ilk defa batılı devletlere temsilci gönderilmesi bu dönemde yapılan önemli reform girişimleridir (Tanör, 1998, 36)

²⁷ Sened-i İttifak ancak beş hafta yürürlükte kalabilmiştir.

²⁸ Sadrazam, liyakat ilkesine göre halk arasından seçilmeye başlanmış, bakanlıklar kurulmuş ve sadrazama, bunlar arasında koordinasyonu sağlama görevi verilerek kabine usulüne geçişin ilk sinyalleri verilmiştir.

Kişi dokunulmazlığı (can ve namus güvenliği) ve mülkiyet hakkı, özellikle müsadere yasağı başta olmak üzere, vergide adalet, askerlik süresinin yasayla belirlenmesi, yargılamanın aleni olması ve yargılama yapılmadan kimseye ceza verilememesi gibi haklar tanıldıktan sonra bu hakların müslim-gayrimüslim ayrımı olmaksızın herkese tanındığı belirtilerek, eşitlik ilkesine de yer verilmiştir. Fermanda ayrıca, kanunları yapanların da o kanunlara uymasının zorunlu olduğu belirtilerek (Gülhane hattı Hümayun metninden), yasaya bağlılık ve saygı ilkesi kabul edilmiş, böylece iktidar kendisini sınırlama niyetini ortaya koymuştur.

Tanzimat Fermanı'nda, görüldüğü üzere, eksik de olsa hem birinci kuşak hakların önemli bir kısmı güvence altına alınmış, hem de iktidar sınırlanmıştır. Ancak burada iktidarın sınırlanması, Batı'daki sürecin aksine tabanın zorlamasıyla değil, padişahın tek taraflı isteği ile kendisini sınırlaması (auto-limitation) şeklinde gerçekleşmiştir (Gözler, 2004: 16, Özçelik, 1976: 55'den alıntı).

Kapani'nin dediği gibi (1976: 90):” Gülhane Hattı Hümayun, sadece birkaç temel hakkı güvence altına almakla yetinip, XVIII. ve XIX yüzyılda, Batı'da cereyan eden, insan hakları doktrininin esintilerini bünyesinde taşımasa ve eksik olsa bile, kişi hakları açısından derli toplu ilk Osmanlı metnidir ve bu açıdan önemlidir. Bu nedenle Türklerin ilk hak beyannamesi olarak görülebilir.” (Gözler, 2004: 16).

Tanzimat döneminin, insan hakları adına ikinci önemli olayı, Islahat Fermanı'nın (1856) ilan edilmesidir. Hedefi, Müslüman tebaa ile Hristiyan tebaa arasında eşitliği sağlamak olan Islahat Fermanı ile bu amaç doğrultusunda gayrimüslimlere, dinsel topluluklarının kendilerini yönetmeleri için cemaat meclisleri oluşturmaları, ibadet yeri ve okul açabilmeleri, Hristiyanların da eyalet meclislerine seçilebilmeleri, bütün okullara, devlet memurluğuna hatta askeri hizmetlere

girebilmeleri, şahitliklerinin eşdeğer sayılması, vergide eşitlik, mülk edinmelerine izin verilmesi, din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili olarak, din değiştirmeye izin verilmesi (böylece İslam dininden çıkanların ölümle cezalandırılmaması) gibi haklar tanınmıştır. Bunun yanı sıra Islahat Ferma'nında, Tanzimat Fermanı'ndaki can ve mal güvenliği ile yargılamanın aleniliği prensibi tekrar edilmekte, işkence ve her türlü cismanî ceza yasaklanmakta ve eğitim özgürlüğü kabul edilmektedir (Islahat Fermanı metninden).

Islahat Fermanı, Sened-i İttifak gibi bir misak (sözleşme) değil, Gülhane Hattı Hümayun gibi bir ferman niteliğindedir. Gülhane Hattı Hümayun'dan daha kapsamlı olan bu ferman ile o dönemde, Batı'lı devletlerin vatandaşlarına tanıdığı birçok hak, Osmanlı tebaasına da tanınmış oluyordu (Gözler, 2004: 18).

4.3.2.2.2. *Meşrutiyet Dönemi*

Nasıl ki III. Selim ve II. Mahmut döneminde yapılan yenilik girişimleri, Tanzimat Dönemi için bir hazırlık aşaması olmuş ise Tanzimat Dönemi de Meşrutiyet Döneminin (1976-1921) mayalanma süreci olmuştur. I. Meşrutiyet, Tanzimat döneminde bir türlü önü alınamayan ekonomik ve sosyal başarısızlıklara, sonu alınamayan iç karışıklık ve dış mücadelelere ve özellikle 1871'den sonra iyice koyulaşan baskıcı rejime karşı yeni bir arayışın neticesidir (Tanör, 1998, 121). Ayrıca içerden aydınlardan gelen muhalefet hareketlerinin, özellikle Genç Osmanlıların, anayasalı bir rejime geçilmesi ve yürütmeyi denetleyecek bir meclisin kurulması yönündeki talepleri, 1830-1848 darbeleriyle Batı'nın, anayasacılıkta ikinci dalga dönemini yaşaması, Kanuni-i Esasi'yi hazırlayan genel sebeplerin yanında, temel iç ve dış dinamiklerdir (Tanör, 1998: 126-131). Bütün bu gelişmeler neticesinde, Kanun-i Esasi, üyeleri padişahça atanan Cemiyet-i Mahsus'a denilen kurul tarafından hazırlanıp 23 Aralık 1876'da ilan edilmiştir (Tanör, 1998: 133).

Türk toplumunun ilk yazılı anayasası olma niteliğini taşıyan Kanun-i Esasî, temel hak ve özgürlükleri, ilk defa klasik esaslara uygun olarak geniş bir liste halinde sıralamasından dolayı, Türk siyasal tarihinde, insan hakları açısından önemli bir dönüm noktasıdır (Kapani, 1976: 97). 8 ile 26. maddeler arasında düzenlenen temel hak ve özgürlüklerden başlıcaları şunlardır: vatandaşlık hakkı (Kanun-i Esasî, m. 8), kişi hürriyeti (m. 9), kişi güvenliği (m. 10), ibadet özgürlüğü (m. 11), basın özgürlüğü (m. 12), dilekçe hakkı (m. 14), eğitim hakkı (m. 15), eşitlik ilkesi (m. 17), eşitlik ilkesinin bir yansıması olarak herkesin devlet memurluğuna girme hakkı (m.19), vergide orantılılık ilkesi (m.20), konut dokunulmazlığı (m. 22), tabii hakim ilkesi (m. 23), müsadere ve angarya yasağı (m. 24), vergilerin yasallığı ilkesi (m. 25), işkence yasağı (m. 26). Ancak, “hükümetin emniyetini ihlal ettikleri bir polis soruşturması sonucu belli olanlar sürgüne yollanır” şeklindeki meşhur 113. madde hükmü karşısında bütün bu hukuki güvencelerin, anlamını büyük oranda yitirdiği de bir gerçektir.

Görüldüğü üzere Kanun-ı Esasî, ne seçilmiş bir meclisçe yapılmış ne de halkoylamasına sunulmuştur. Padişahın tek taraflı iradesinden doğduğu için bir ferman anayasadır. (Tanör, 1998, 133). Durum böyle olmakla beraber, Osmanlı modernleşmesinin tepeden inme anlayışı, I. Meşrutiyet’in ilanı ile kırılmaya başlamıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanı’nı ilan edenler hemen hemen yalnızdılar. Oysa Meşrutiyet’in ilanında, iktidarın yanı sıra bu gayeye inanmış ve onun mücadelesini vermiş bir gurup aydınının da payı vardır (Kapani, 1976: 96, Esmer, 1954: 66’dan alıntı). Kanun-i Esasi ile ilgili bir diğer önemli nokta da kuvvetler ayrılığı ilkesinin biçimsel olarak da olsa benimsenmiş olmasıdır. Bu durum, Kanun-i Esasî’nin ilanı ile birlikte padişahın, yasama ve yargı erkleri karşısında, bu alanlardaki yetkilerini kısmen de olsa kaybetmeye başladığı göstermektedir.

O dönemde, Kanun-i Esasî, kendisini ayakta tutacak ekonomik, sosyal ve siyasi destekten yoksundur. Bu durumun bir neticesi olarak, Kanun-i Esasî'nin, ilanından yaklaşık iki yıl sonra (14.03.1978) meclis (Meclis-i Umumî'nin) dağıtılmış ve yaklaşık otuz yıl sürecek olan koyu bir mutlakiyet dönemi yaşanmıştır (Tanör, 1998: 160). Ancak bir grup aydın kesim tarafından (Jön Türkler) Abdülhamit rejimine karşı yürütülen muhalefet ve imparatorluğu dış müdahalelerden koruma ve çok uluslu yapıyı bir bütün olarak sürdürme düşüncesi, içeride anayasal değişimin ivme kazanmasına sebep olmuş ve 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1909 yılında Kanun-i Esasî'de önemli değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişiklikler ile 1876'da, anayasal güvenceye kavuşturulan ancak bir süre askıya alındıktan sonra 1908 yılında tekrar hayata geçirilen temel hak ve özgürlere ek olarak, insan hakları ile ilgili şu yeni düzenlemeler yapılmıştır: Kişi dokunulmazlığını düzenleyen 10. madde biraz daha güçlendirilerek, yasada belirtilen durumlar dışında kimsenin tutuklanamayacağı prensibi benimsenmiş, basın özgürlüğünü düzenleyen 12. maddede sansür açıkça yasaklanmış, haberleşmenin gizliliği ilkesi kabul edilmiş (Kanun-i Esasî, m. 119), toplanma ve dernek kurma özgürlüğü benimsenmiştir (m. 120). Bunların dışında çok önemli bir düzenleme olarak, anayasada sayılan hakları anlamsız kılan, padişahın sürgün yetkisini içeren meşhur 113. madde yürürlükten kaldırılmıştır.

II. Meşrutiyet'i, Osmanlı'daki diğer anayasal girişimlerden ayıran temel özellik, Osmanlı'da Batı'lı anlamda anayasal bir düzene geçiş konusunda yapılan teşebbüsler içerisinde, ilk defa halk unsurunu da içerisinde barındıran bir teşebbüs olmasıdır (Kapani, 1976: 98). Yani yukarıdan aşağıya doğru başlayan modernleşme hareketleri, tersi yönde evrilmeye başlamıştır ve bunun mihengi II. Meşrutiyet'in ilanı olmuştur.

Ancak II. Meşrutiyet'in ilanından yaklaşık bir yıl sonra cereyan eden 31 Mart Vakası ve akabinde hürriyetleri boğucu bir hava içerisinde seyreden İttihat ve Terakki yönetimi, sürekli devam eden iç çalkantılar, neredeyse aralıksız devam eden savaşlar ve Kanun-i Esasî'nin oluşturduğu sistemi ayakta tutacak ekonomik, sosyal ve siyasal ortamın mevcut olmayışı, temel hak ve özgürlüklerin yerleşip, gelişmesine imkân vermemiştir (Kapani, 1976: 100-101). Bunun için yeni dönemi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunu, beklemek gerekmiştir.

4.3.2.3. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde İnsan Hakları

Bir ülkedeki, özgürlükler rejiminin ne aşamada olduğunu anlamak için bakılması gereken ilk şey, o ülkede temel hak ve özgürlükleri düzenleyen yasal metinlerdir.²⁹ Bu yasal metinlerin başında da anayasalar gelir. Buradan hareketle Türkiye'de, insan haklarının gelişimi; 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları bağlamında incelenecektir. Ancak şunu hemen belirtmek gerekir ki bu anayasalar, insan hakları ile beraber, yasama, yürütme ve yargı erklerini düzenlemekte ve bir siyasal sistem ortaya koymaktadırlar. Burada, konunun gereği olarak, bu anayasaların ortaya koyduğu siyasal sisteme değil, sadece temel hak ve özgürlükler ile ilgili benimsedikleri anlayışlara değinilecektir.

4.3.2.3.1. Milli Mücadele Dönemi'nde İnsan Hakları

I. Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı Devleti yıkılma sürecine girmiş, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı son toplantısını 18 Mart 1920 günü yapmış ve çalışmalarına ara verme kararı almıştır. Türk halkının bağımsızlık mücadelesini başlatan Mustafa Kemal'in çağrısı üzerine, 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi adı altında Ankara'da bir meclis toplanmıştır (Gözler, 2004: 31). Daha sonra bu meclis, 20 Ocak 1921'de

²⁹ Bu ibareden, bir ülkedeki, özgürlükler rejiminin tam olarak anlaşılabilmesi için anayasa ve yasalarla düzenlenen temel hak ve özgürlüklerin yanı sıra, bu hak ve özgürlükleri korumak için oluşturulan sistemler ve bütün uygulamanın, bir öneminin olmadığı gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Aksine, temel hak ve özgürlüklerin, yasal güvenceye kavuşturulması kadar, haklar için oluşturulan koruma mekanizmaları ve uygulamadaki tutumlar da çok önemlidir.

Teşkilat-ı Esasiye adıyla bir anayasa³⁰ kabul etmiştir. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın, başarıya ulaşmasının ardından, 30.10.1922 tarih ve 307 sayılı “Osmanlı İmparatorluğu'nun İnkıraz Bulup, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair Heyet-i Umumiye Kararı” ve 1-2 Kasım 1922 tarih ve 308 sayılı, saltanat ve hilafetin birbirinden ayrıldığını belirten ve saltanatın, 16 Mart 1920'den itibaren kaldırıldığını ilan eden, “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuku Hâkimiyet ve Hükümrânının Mümessili Hakikisi Olduğuna Dair Heyet-i Umumiye Kararı” ile Osmanlı Devleti tarih sahnesinden ayrılıyor ve yerine Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulmuş oluyordu.

Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, m. 1) belirten ve böylece, egemenliğin, gökten, tamamen yere indiğini ilan eden, 1921 Anayasası, 23 maddelik kısa bir anayasa idi ve 1921 Anayasası'nda, ne temel hak ve özgürlükler düzenlenmişti ne de bu hakların güvencesi olan yargı erki. Gerçi 1921 Anayasası, 1876 tarihli Kanun-i Esasî'yi, ilga etmemişti ve bu konularda Kanun-i Esasî'nin cari olması düşünülebilirdi. Fakat uygulamada hiç de öyle olmadı. Doğal hâkim ilkesi ve yargı bağımsızlığına tamamen ters düşen istiklal mahkemelerinin varlığı bile o dönemde, Kanun-i Esasî'nin, resmen yürürlükte olmasına rağmen, uygulamada bunun dikkate alınmadığını göstermesi açısından yeterli bir örnektir (Gözler, 2004: 32).

4.3.2.3.2. 1924 Anayasası Döneminde İnsan Hakları

Devletin ihtiyaçlarına cevap vermeyen ve çağdaşlarından bir hayli geride olan, 1921 Anayasası'nın, yetersizliği üzerine, 1924 Anayasası hazırlandı. 23 Nisan 1924'te yayınlanan anayasada, 1876 Kanun-i Esasî ve 1921 Anayasası'nın yürürlükten

³⁰ Teşkilat-ı Esasiye salt çoğunluk veya 2/3 çoğunlukla değil, kanunlar gibi adi çoğunlukla kabul edildiği için bu metne anayasa yerine kanun da denilmektedir.

kaldırıldığı açıkça belirtiliyordu (1924 Anayasası, m. 104) . Böylece çifte anayasa dönemi de sona ermiş oluyordu.

1924 Anayasası'na bakıldığında, temel hak ve özgürlükler konusunda, Fransız Devriminden itibaren süregelen, XVIII. yüzyıl doğal hukuk anlayışının benimsendiği görülmektedir (Özbudun, 1993: 11). Anayasa'nın, "Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Tabî haklardan olan hürriyetin herkes için sınırı, başkalarının hürriyeti sınırındır..." şeklindeki 68. maddesi bunu açıkça göstermektedir.

1924 Anayasası, temel hak ve özgürlükleri, Türklerin hukuku âmmesi başlığı altında 68 ile 88. maddeler arsanda düzenlemiştir. Eşitlik ilkesi (m. 69), kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünce, çalışma, toplanma ve dernek kurma hak ve hürriyetleri (m. 70), mülkiyet hakkı (m. 74), din özgürlüğü (m. 75), konut dokunulmazlığı (m. 76), basın özgürlüğü (m. 77), seyahat özgürlüğü (m. 78), eğitim özgürlüğü (m. 80), haberleşmenin gizliliği (m. 81), dilekçe hakkı (m. 82), tabî hâkim ilkesi (m. 83), verginin kanuniliği (m.85) gibi haklar, bunlardan bazılarıdır.

1924 Anayasası'nda düzenlenen bu haklara baktığımızda, anayasanın ağırlıklı olarak, birinci kuşak haklar da denilen negatif haklara yer verdiği görülmektedir. Anayasa, I. Dünya savaşı'ndan sonra, Batılı anayasalara girmeye başlamış olan, ikinci kuşak haklar da denilen ekonomik ve sosyal haklara, yabancı kalmış, bu haklara pek yer vermemiştir (Kapani, 1976: 104). Bu haklar, daha sonra çeşitli kanunlarda, kısmen düzenlenmeye çalışılmıştır³¹ (Tunaya, 1969: 432). Yani 1924 Anayasası, sosyal devlet felsefesi yerine; liberal, bireyci felsefeyi yeğ eylemiştir (Tanör, 1998: 311).

---

³¹ 1936 tarihli İş Kanunu ile çalışma ve mesleki hastalıklar ile ilgili uluslar arası sözleşmelerin iç hukuka aktarılması (1937, 1946). Ayrıntılı bilgi için bakınız: Tunaya, T. Z. (1969), Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Koll. Şti., İstanbul, s.432

Hürriyetçi bir çizgi çizen 1924 Anayasası, zikrettiği birçok temel hak ve özgürlüğün sadece adını saymakla yetinmiş, bunları ayrıntılı olarak düzenleyip, sınırlarını net bir şekilde çizmemiştir. Bunların sınırlarının, kanunlarla çizileceğini belirtmiş ve böylece meclise, temel hak ve özgürlükleri istedikleri gibi budamaları konusunda büyük bir imkân vermiştir. Üstelik kanunların, anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir yargısal denetim mekanizması (anayasa mahkemesi veya benzeri bir sistem) öngörülmediği için meclisin, çoğunluğun oyuyla azınlık haklarını çiğneyebilecek her türlü yasal düzenleme yapma şansı, hep mevcut olmuştur (Özbudun, 1993: 11).

II. Dünya Savaşı'nın, demokrasi cephesinin galibiyetiyle sonuçlanmasının yarattığı rüzgâra kapılan Türkiye, 1946 yılında çok partili siyasal hayata geçmiş ve 14 Mayıs 1950 seçimlerinde, liberal demokrasiyi ve insan haklarını en geniş ölçüde gerçekleştirmeyi vaat eden Demokrat Parti (DP) iktidara gelmiştir. Yeni bir anayasa gereği duymayan ve 1924 Anayasası ile yola devam eden Demokrat Parti, iktidarının ilk yıllarında özellikle basın, dernek kurma ve toplantı hürriyetleri konusunda önemli dönüşümler sağlamıştır (Kapani, 1976: 107). Ancak XIX. yüzyıl liberalizminden esinlenen, plansız ekonomiye dayalı iktisadi hayat, bir süre sonra kötü sonuçlar vermeye başlayınca, iktidar, hürriyetler rejiminin kendi aleyhine işlemesi korkusuyla bu rejimden uzaklaşmaya başlamıştır³² Başka bir deyişle, çok partili hayatla beraber, ivme kazanan, özgürlükçü ortam, kısa bir süre sonra duraksamış, akabinde de gerilemeye başlamıştır. (Kapani, 1976: 108). Böylece çok partili dönemde, bırakın iki dünya savaşı arasında,

---

³² Bu dönemde basın kanunda yapılan değişiklikler ile fikir ve eleştiri hürriyetini kısıtlayıcı bir tutum sergilendi. Muhalefet partilerinin çalışmalarını engelleyici tavrılar içerisine girilmiş, hâkimlik teminatı müessesesi fiilen işlemez hale getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kapani, M. (1976), Kamu Hürriyetleri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları (Sevinç Matbaası), Ankara

önemi artan ve birçok anayasaya giren, ekonomik ve sosyal hakların 1924 Anayasası'na girmesini, mevcut klasik hakların gelişmesi bile tam anlamıyla sağlanamamıştır.

4.3.2.3.3. 1961 Anayasası Döneminde İnsan Hakları

1924 Anayasası, yukarıda bahsi edilen eksikliklerle birlikte, genel olarak demokratik bir çerçeve çizmekle ve klasik hürriyetlere yer vermekle beraber, bu durumun devamını sağlayacak, yani yasama organının, anayasada belirtilen temel hak ve hürriyetlere aykırı düzenlemeler yapmasını önleyecek/kontrol edecek, bir mekanizma kuramadığı için insan haklarının teminatsız bırakmış idi. 1961 Anayasası da 1924 Anayasası dönemindeki bu aksaklıkları göz önünde bulundurarak, insan hakları temelli demokratik rejimin gerçekleştirilmesini iktidarın inisiyatifine bırakmayacak bir düzenleme yapma yoluna gitmiştir. “Cumhuriyetin nitelikleri” başlıklı ikinci maddede devletin, “insan haklarına...dayanan...devlet” (1961 Anayasası, m. 2) olarak nitelendirilmesi, 1961 Anayasası'nın daha en başında, özgürlükçü bir çizgi benimsediğinin en büyük karinesidir.

“Herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir” (m. 10), diyen 1961 Anayasası, hürriyetlerin felsefi temelleri açısından da tabii hukuk doktrininden ziyade daha gerçekçi (realist)³³ bir anlayış benimsemiştir (Kapani, 1976: 114).

1961 Anayasası, 1924 Anayasası'na nazaran, temel hak ve hürriyetleri daha geniş ve güvencili bir şekilde düzenlemiştir (Özbudun, 1993: 21). 1961 Anayasası, 1924 Anayasası'ndan farklı olarak, hürriyetleri, ismen saymakla yetinmemiş, bunları etraflı bir şekilde düzenlemiştir. “Kanun, kamu yararı, genel ahlâk, kamu düzeni, sosyal adalet

³³ Realist görüş, bir toplumun çoğunluğunun veya çoğunluğu oluşturmasalar bile o toplumdaki fikir odaklarının veya yönetici kadrosunda olanların, toplumdaki belli bir gelişme evresinde insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için belli bir hürriyetin varlığına inanmaları halinde orada mutlaka o yönde bir hürriyet düzeni kurulacağı fikrine dayanmaktadır.

ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamaz” (m. 11/f.2) diyerek, yasama organının, kanunla, hürriyetleri sınırlama yetkisine, bir sınır, bir kriter (hürriyetin özüne dokunamama kriteri) koymuştur.

1961 Anayasası'nın getirdiği önemli bir yenilik, anayasada, klasik hak ve hürriyetler (m.10-34) yanında, sosyal ve ekonomik haklara da ilk defa yer vermiş olmasıdır (m. 35-53). Çalışma ve sözleşme hürriyeti (m. 40), dinlenme hakkı (m. 44), sendika kuma hakkı (m. 46), toplu sözleşme ve grev hakkı (m. 47), sosyal güvenlik hakkı (m. 48) 1961 Anayasası'nda düzenlenen, bu haklardan bazılarıdır. Anayasa, ayrıca, XVIII. yüzyıl liberalizminin kutsal ve dokunulmaz saydığı mülkiyet hakkını, kamu yararı amacıyla kanunla sınırlanabilir ve toplum zararına kullanılamaz, sınırlı bir hak haline de getirilmiştir (m. 36).

1961 Anayasası'nın getirdiği diğer bir yenilik, Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasıdır. Anayasa Mahkemesi'nin kurulması (m. 145- 152) ile anayasanın üstünlüğü ilkesi, işlerlik kazanmış ve temel hak ve hürriyetler için önemli bir güvence sağlanmıştır. Artık, anayasaya, özellikle anayasada belirtilen temel hak ve özgürlüklere aykırı olan yasal düzenlemeler hukuk âleminde varlığını sürdüremeyecektir. Başka bir deyişle oy çoğunluğunu elinde bulunduran bir siyasi parti, anayasada tanınan temel hak ve hürriyetleri, yasal düzenlemelerle ortadan kaldıramayacaktır. Bu tutum, anayasada bireylere hak ve hürriyetlerin tanınması kadar önemlidir. Çünkü hukuki güvenceden yoksun bir hak ve hürriyetler rejimi, her zaman yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Ayrıca, Yüksek Hâkimler Kurulu'nun kurulması (m. 143) da 1961 Anayasa'nın yargı bağımsızlığı konusunda attığı önemli adımlardan bir diğeridir.

1961 Anayasası, gerek düzenlediği hak ve özgürlükler açısından olsun, gerekse bunlara sağladığı güvenceler açısından olsun yürürlüğe girdiği dönemde Batılı

anayasaları bile kıskandırabilecek, ideal bir anayasa olmuştur. Ancak anayasada 1971 ve 1973 yıllarında yapılan değişikliklerle bu konuda geri adım atılmış ve anayasanın özgürlükçü yapısı yara almıştır.

1968 ile 1971 yılları arasında, Türkiye’de, baş gösteren şiddet olaylarının gerekçesi olarak, 1961 Anayasası’nın, tesis ettiği özgürlükçü ortam gösterilmiştir. Gerekçe bu olunca, çözüm de 1961 Anayasası ile tanınan bazı özgürlüklerin kısıtlanması veya tamamen ortadan kaldırılması olarak görülmüştür. Dönemin başbakanının: “bu anayasa bizim için lüks sayılır” şeklindeki ifadesi, hem 1961 Anayasası’na karşı o dönemde yapılan eleştirileri özetlemekte, (Kapani, 1976: 123), hem de anayasada, hürriyetler aleyhine yapılacak değişiklikleri haber vermektedir. Oysa bütün demokratik anayasalar gibi 1961 Anayasası da şiddeti emretmiyor, mevcut ceza yasaları şiddet kullanmayı suç sayıyordu. Ancak bu gerçek, uygulamadaki yetersizliklerin faturasının, 1961 Anayasası’na kesilmesine yine de mani olamadı.

“1961 Anayasası’nın budanma dönemi” olarak nitelendirilebilecek olan dönemde, ilki 1969, sonuncusu da 1974 yılında olmak üzere toplam, yedi kez değişiklik yapılmıştır³⁴ (Gözübüyük, 1995: 127). Bu değişiklikler arasında, temel hak ve özgürlükler ile ilgili olanlar şunlardır: Belli şartlarda, hâkim kararı olmaksızın gazete ve dergiler toplatılabilecektir (m. 22/f.5). Devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmak üzere, Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) kurulmuş (m. 136/f.2). Yakalanan veya tutuklanan kimselerin en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre, 24 saat yerine, 48 saat olarak yeniden düzenlenmiş; Devlet Güvenlik Mahkemesi’nin (DGM)

³⁴ 1961 Anayasası’nda değişiklik yapan yasalar: 1188 sayılı ve 06.11.1969 tarihli yasa (Resmî Gazete: 12.11.1969-13346), 1254 sayılı ve 17.04.1970 tarihli yasa (Resmî Gazete: 22.04.1970-13478), 1255 sayılı ve 17.04.1970 tarihli yasa (Resmî Gazete: 22.04.1970-13478), 1421 sayılı ve 30.06.1971 tarihli yasa (Resmî Gazete: 02.07.1971-13883), 1488 sayılı ve 20.09.1971 tarihli yasa (Resmî Gazete: 22.09.1971-139-64), 1699 sayılı ve 15.03.1973 tarihli yasa (Resmî Gazete: 20.03.1973-144-82), 1801 sayılı ve 16.04.1974 sayılı yasa (Resmî gazete: 22.04.1974-14866) (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982))

yetki alanına giren suçlar ile toplu halde işlenen suçlar için bu süre, 15 güne kadar çıkarılmıştır (m. 30/f.4). Belli şartlar altında, derneklerin, hâkim kararı olmaksızın (hâkim kararına kadar) faaliyetlerinden alıkonabilecekleri (m. 29/f.3), memurların artık sendikalara üye olamayacakları (m.119/f.1) yönünde düzenlemeler yapılmıştır. Sıkıyönetimi gerektirecek durumların kapsamı genişletilmiştir (m. 124/f.1). Yargı bağımsızlığını ortadan kaldırabilecek bir düzenleme yapılarak, Adalet Bakanı'na, Yüksek Hâkimler Kurulu'nda oy hakkı tanınmıştır (m. 143/f.6). Askerî yargının görev alanı, sivil yargı aleyhine genişlemiş ve belli koşullar altında sivil kişilerin de askerî yargıda yargılanabilmesinin yolu açılmıştır³⁵ (m. 138/f.1). Yüksek Hâkimler Kurulu'na DGM'lere atanacak üyelerin, Bakanlar Kurulu tarafından gösterilen adaylar arasından atanması usulü benimsenerek (m. 136/f.4), yargı bağımsızlığı ilkesi iyice örselenmiştir.

4.3.2.3.4. 1982 Anayasası Döneminde İnsan Hakları

Tıpkı 1961 Anayasası gibi bir askeri darbenin ardından (12 Eylül 1980 Askerî Darbesi) vücut bulan 1982 Anayasası; insan hakları, demokrasi ve hukuk devleti (1982 Anayasası, m. 2), ilkelerini, devletin değiştirilmesi teklif dahi edilemez (m. 3), temel nitelikleri, olarak kabul etmektedir. Ancak bu kabule rağmen, 1961 Anayasası'nın otorite-hürriyet dengesinde, tercihini hürriyetten yana kullandığı için devletin güçsüz kaldığı ve bu nedenle huzur ve güven ortamının tesis edilemediği yargısından hareketle, 1982 Anayasası, otorite-hürriyet dengesinde, tercihini otoriteden yana kullanmıştır (Özbudun, 1993: 38). Daha devletin niteliklerini düzenleyen ikinci maddede, 1961 Anayasası'ndaki "insan haklarına dayalı...devlet" ibaresi yerine, "insan haklarına saygılı...devlet" (m. 2) ibaresi tercih eden anayasa, öncelikleri konusundaki ipucunu, en başından vermiştir. Hemen belirtmek gerekir ki bu ifade tercihleriyle ilgili olarak

³⁵ Askerî yargının görev alanının sivil yargı aleyhine genişlemesi yönünde Askerî Yüksek İdare Mahkemesi'nin kurulması da önemlidir. Bu mahkemenin kurulmasıyla birlikte, askerî kişiler ile ilgili idarî işlem ve eylemlerin denetimi Danıştay'dan alınarak bu mahkemeye verilmiştir (m. 140).

doktrinde, bu iki farklı ifadenin, 1961 ve 1982 Anayasalarının, insan hakları konusunda benimsedikleri anlayış farkını ortaya koyduğunu; 1961 Anayasası'ndaki ifadede, özgürlüklerin asıl, sınırlamanın istisna olduğunu, oysa 1982 Anayasası'ndaki ifadenin ise tam tersi bir anlayışı benimsendiğini, kişinin değil, devletin öncelendiğini savunanlar³⁶ olduğu gibi bu iki ifade arasında, anlatım farkından öte temel bir yaklaşım farkının olmadığını savunanlar³⁷ da vardır. Ancak 2001 yılında, 1982 anayasanın 14. maddesinde yapılan değişiklik ile “insan haklarına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyet” ifadesinin kullanılması, bu tartışmaları sonlandırabilecek bir gelişme olarak yorumlanabilir. Başka bir deyişle, her iki anayasada kullanılan iki farklı ifade bir anlayış farkını yansıtıyor olsa bile, bahsi geçen anayasa değişikliği ile bu anlayış farkının, 1961 Anayasası'ndaki anlayış yönünde evrildiği söylenebilir.

1982 Anayasası, felsefe olarak, tabi hak anlayışından ziyade gerçekçi (pozitivist) anlayışı benimsemiştir³⁸ (Gözler, 2004: 105).

1982 Anayasası'nda, hem birinci kuşak haklara, medenî ve siyasal haklara (bu haklar, 17.ve 41. maddeler arasında kişinin hakları ve ödevleri başlığı ile 66 ve 74. maddeler arasında siyasi haklar ve ödevler başlığı altında düzenlemiştir), hem de ikinci kuşak haklara, ekonomik ve sosyal haklara (41 ve 65. maddeler arasında) yer vermiştir. Ancak geçmişte yaşanan anarşik ortamın, tekrar tezahür etmesine müsaade etmemek arzusuyla hazırlanan 1982 Anayasası, devlete temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması

³⁶ Gözübüyük, Ş. (1995). Anayasa Hukuku (Anayasa Metni), Turhan Kitabevi, Ankara, s. 147; Soysal, M. (1997). 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, s. 127.

³⁷ Özbudun, E. (1993). Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, s.74; Gözler, K. (2004), Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Kitabevi, Bursa, s. 105.

³⁸ Anayasanın 12. maddesi, “Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir” demekle tabi hak anlayışını benimsediği izlenimini verse de başlangıç bölümünün altıncı paragrafında, “ her Türk vatandaşının bu anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden” yararlanma hakkı olduğunu söylemektedir. “Bu anayasadaki hak ve hürriyetler” pozitivist bir ifadedir. Çünkü bu ifadenin aksinden bu anayasada tanınmamış hak ve hürriyetlerden Türk vatandaşlarının yararlanması mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Gözler, K. (2004), Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Kitabevi, Bursa, s. 105.

(m.13) ve gerektiğinde kullanımının durdurulması (m. 15) konusunda, geniş yetkiler tanıdığı. Fakat 2001 yılında, “temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması” başlıklı 13. maddede yapılan değişiklik ile temel hak ve hürriyetlerin özlerine dokunulmaksızın sadece anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ancak kanunla sınırlandırabileceği ve bu sınırlamanın demokratik toplum düzeninin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamayacağı (m. 13) esası benimsenmiştir. Böylece, anayasada sayılan temel hak ve özgürlükleri sınırlamanın sınırları çizilmiştir. 13. maddede, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması konusunda yapılan yeni düzenleme ile getirilen kriterler, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kriterleriyle örtüştüğü için önemli ve çağdaş bir düzenleme olma niteliğini haizdir.

Avrupa Birliği (AB) sürecinde, 1982 Anayasası’nda, temel hak özgürlükler lehine önemli değişiklikler yapılmıştır.³⁹ Ancak 1987 ve 2008 yılları arasında, toplam on beş kez yapılan değişikliklere rağmen, anayasada halen, belli şartlar altında, hâkim kararı olmadan, haberleşme hürriyetinin (m. 22/f.2), basın hürriyetinin (m. 28/f.4) ve dernek kurma hürriyetinin (m. 33/f.5) sınırlandırabileceği, devlet memurlarının toplu sözleşme (m. 53), grev ve lokavt hakkının olmadığı (m. 54), siyasî partilere üye olamayacakları (m. 68/f.5) yönünde hükümler mevcuttur. Ayrıca, Türk Ceza Kanunu’nun ifade hürriyetini adeta yok eden, 301. maddesinin varlığını halen koruyor olması ayrı bir eleştirisi

---

³⁹ 1982 Anayasası’nda yapılan değişiklikler: 3361 sayılı ve 17.5.1987 tarihli yasa (Resmî Gazete: 18.5.1987 – 19464), 3913 sayılı ve 8.7.1993 tarihli yasa (Resmî Gazete: 10.7.1993 – 21633), 4121 sayılı ve 23.7.1995 tarihli yasa (Resmî Gazete: 26.7.1995 – 22355), 4388 sayılı ve 18.6.1999 tarihli yasa (Resmî Gazete: (18.6.1999 – 23729), 4446 sayılı ve 13.8.1999 tarihli yasa (Resmî Gazete: 14.8.1999 – 23786), 4709 sayılı ve 3.10.2001 tarihli yasa (Resmî Gazete: 17.10.2001 – 24556), 4720 sayılı ve 21.11.2001 tarihli yasa (Resmî Gazete: 1.12.2001 – 24600), 4777 sayılı ve 27.12.2002 tarihli yasa (Resmî Gazete: 31.12.2002 – 24980), 5170 sayılı ve 7.5.2004 tarihli yasa (Resmî Gazete: 22.5.2004 – 25469), 5370 sayılı ve 21.6.2005 tarihli yasa (Resmî Gazete: 23.6.2005 – 25854), 5428 sayılı ve 29.10.2005 tarihli yasa (Resmî Gazete: 9.11.2005 – 25988), 5551 sayılı ve 13.10.2006 tarihli yasa (Resmî Gazete: 17.10.2006 – 26322), 5659 sayılı ve 10.5.2007 tarihli yasa (Resmî Gazete: 18.5.2007 - 26526), 5678 sayılı ve 31.5.2007 tarihli yasa (Resmî Gazete: 16.6.2007- 26554), 5735 sayılı ve 9.2.2008 tarihli yasa (Resmî Gazete: 23.2.2008- 26796) (www.tbmm.gov.tr).

konusudur. Uygulamada, genel olarak hakimlerin dar yorumları da bu sıkıntıları aşmak bir yana dursun iyice artırmaktadır.

1982 Anayasası, neredeyse toplumun bütün kesimlerince demokrasi, insan hakları ve çoğulculuk konuları başta olmak üzere, birçok yönüyle eleştirilmekte ve Batı'daki çağdaşlarının gerisinde olduğu düşünülmektedir. Başta Güneydoğu Anadolu Bölgesi olmak üzere, Türkiye'nin birçok yerinde yaşanan insan hakları ihlalleri/ihlal iddiaları, halen yaşanan gözaltında ölümler Türkiye'nin insan hakları konusunda henüz sorunlarını çözemediğini göstermektedir. Öyle ki İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin (İHAM) Akdınar (1996) davasında, iç hukuk yargı yollarının tüketilmesine gerek görmeden davaya bakması, Türkiye'ye yönelik insan hakları konusunda nasıl bir ön yargı ve güvensizliğin olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Yılmaz, 1998: 164).

Peki, Türkiye'de insan hakları ihlalleri neden bu kadar doğal görülüyor, Türkiye'ye bu konuda güvenilmiyor. Bu durumun temel nedenleri: Türkiye'nin, sürekli olarak bir ekonomik ve siyasi istikrarsızlık içerisinde bulunması, komünizmle, bölücülükle ve şeriatla mücadele adı altında toplumsal kesimlerin sindirilmesi ve sorunların çözümünde şiddetin birinci yol olarak hep tercih edilmesi, devlet içindeki çetelerin varlığı ve bunların devlet adına insan haklarını hiçe sayan onlarca operasyona imza atması, ihlalcilerin etkin bir şekilde kovuşturulup yargılanmaması, hatta bunların bazen sistem tarafından korunması ve bütün bu eleştirileri dile getiren sivil kesime kulakların tıkanmasıdır (Önen, 1998: 48).

Bütün bunlar, yapılan anayasa değişikliklerinin yeterli olmadığını göstermektedir. Aslında sorunun yegane çözümü sadece yasal metinlerde yapılacak olan düzenlemelerde de yatmamaktadır. Asıl önemli olan yasama, yürütme ve yargı organları uygulayıcılarının insan hakları konusundaki algı ve değerlerinde insan hakları

eksenli bir dönüşümün yaşanmasıdır (Yılmaz, 1998: 160). Bu çerçevede, günümüzde, Avrupa Birliği ve İHAS bağlamında dış zorlamalarla yaşanan dönüşümün içselleştirilmesi, Türkiye’de insan hakları adına yaşanan sıkıntıların bir daha yaşanmaması için gereklidir.

4.4. İNSAN HAKLARININ KORUNMASI

4.4.1. İnsan Haklarını Korumanın Gereği

İlk insandan günümüze değin insanlar, haklarını kullanırken, herhangi bir engelle karşılaşmazsa idiler ya da özgürlükleri bir başkası (devlet ya da bireyler) tarafından ihlal edilmeseydi, insan haklarının korunması diye bir kaygıdan ve bu yönde oluşturulan müesseselerden de bahsetmek mümkün olmayacaktı. Ancak insanlık tarihi boyunca, insan hakları, farklı yoğunlukta da olsa hep bir ihlale maruz kalmıştır. İhlallerin aktörü, kimi zaman devlet, kimi zaman da silahlı örgütler veya bireyler olmuştur.

Meşru güç/zor kullanma tekeline sahip olan devlet tarih boyunca, insan hakları için en büyük tehdit olarak kabul edilmiştir. Devletin kendisini bir araç olarak değil de bir amaç olarak addedip, zor kullanma yetkisini insan haklarını zedeleyecek şekilde kullanması veya iktidarı elinde tutanların, bunun devamı için insan haklarına aykırı uygulamalarda bulunmaları elbette ki mümkündür. İşte bu endişeden dolayıdır ki anayasacılık hareketleri gelişmiş ve kuvvetler ayrılığı ile hukuk devleti ilkeleri benimsenmiştir. Böylece devlet erkinin sınırları ve insan haklarının alanı belirlenmeye çalışılmıştır.

İnsan haklarını ihlal eden bir diğer aktör ise silahlı örgütler ve bireylerdir. Her ne kadar özgürlüklerin sınırları konusunda, “bir insanın özgürlüğü bir başkasının özgürlüğünün başladığı yerde biter” düsturuyla hareket edilse de bazen insanlar, bu

düstura uymaz ve kendi özgürlük alanından taşarak, başkasının özgürlük alanına tecavüz edebilirler. İşte böyle bir durumda da temel hak ve özgürlüklerin korunmasına ihtiyaç vardır. Ancak bir örgütün veya bireyin bir başkasının özgürlüğü için oluşturduğu tehlike, devletin oluşturduğu tehlikeden kıyaslanamayacak kadar azdır.

Bütün bunların yanı sıra J.S. Mill, ezberleri bozarcasına, birey özgürlüğü için yegâne ciddi tehdit olarak görünen devletin yanına toplumu da ekleyerek bu konuda yeni bir açılım sağlamıştır. Ona göre esas korkulması gereken, hükümetler değil, farklılıklara kuşkuyla bakan, onları sürekli olarak baskı altında tutmaya çalışan, bunun için de sayıca üstünlüklerini kullanmaktan tereddüt etmeyecek olan çoğunluktur (Aktaran, Sabine, 1991: 102). Mill, böylece toplumun, toplumsal baskının insan hakları için devletten daha büyük bir tehlike kaynağı olduğunu ileri sürmektedir.

Sonuç olarak, kaynağı ne olursa olsun, kimden kaynaklanırsa kaynaklansın, insan hakları, bugüne kadar nasıl ki ihlallere maruz kaldıysa bundan sonrası için de böyle bir tehlike hep mevcut olacaktır. İşte bu nedenden dolayı insan haklarını korumak için hem ulusal düzeyde hem de uluslararası düzeyde koruma sistemleri oluşturulmuştur. Ancak şunu hemen belirtmek gerekir ki insan haklarını korumak için oluşturulan kurumsal yapılar ve insan haklarına sağlanan hukuki güvenceler tabii ki önemlidir. Fakat bunlar, insan haklarına korumak için tek başına yeterli değildir. Önemli olan bu koruma sistemlerinin yanı sıra toplumsal tabanı oluşturanların örgütlenme kültürü ve insan haklarını içselleştirmeleridir (Çeçen, 2000: 71-74).

4.4.2. İnsan Haklarını Korumanın Yolları

Yukarıda izah edilen nedenlerden dolayı, insan haklarını koruma zaruretinin hâsıl olduğu bir gerçektir. Ancak her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki insan haklarını, hukukî vasıtalarla koruyabilmek için bunların pozitif hukukça koruma altına

alınmış olması gerekir. Başka bir anlatımla ancak pozitif hukuka girmiş olan insan haklarının hukuki mekanizmalarla korunması mümkündür. Aksi halde yani pozitif hukukça tanınmamış bir hak ve hürriyetin ihlal edilmesinin müeyyidesi vicdan düzeyinde kalacaktır.

İnsan haklarının korunması amacıyla ulusal ve uluslar arası olmak üzere iki temel koruma sisteminden bahsedilebilir. Ancak bu iki sistemin de hedefi ortak olduğundan, her ne kadar ayrı başlıklar altında ele alınsalar da iki bağımsız sistemin varlığından çok tek bir sistemin alan ve düzey farklılaşmasından bahsetmek daha doğru olur. Aslında iki farklı sistemden ziyade birbirini tamamlayan sistemler söz konusudur (Kaboğlu, 2002: 131).

4.4.2.1. İnsan Haklarının Ulusal Düzeyde Korunması

İnsan haklarının ulusal düzeyde korunması için sağlanan güvenceleri, üç ana başlık halinde toplamak mümkündür. Bunlar, normatif düzeyde koruma (insan haklarını, anayasa başta olmak üzere hukuk krallarıyla koruma), idare içindeki bazı kuruluşlar vasıtasıyla koruma (dilekçe komisyonları, insan hakları kurulları vb. devlet örgütü içerisinde oluşturulan kurullar vasıtasıyla koruma) ve hükümet dışı örgütler vasıtasıyla (sivil toplum kuruluşları) koruma.

Ulusal düzeyde, insan haklarına sağlanan güvencelerden, yaptırım gücüne sahip olması dolayısıyla en etkili olanı, normatif korumadır. Devlet tarafından, hukuk devleti ilkesinin bir gereği olarak sağlanan normatif korumada, bir devletteki en üstün norm olan anayasa ile temel hak ve hürriyetler saptanmakta, kanunlar ile de bunların daha çok nasıl kullanılacaklarına ilişkin düzenlemeler yapılmaktadır. Bu yasal düzenlemelerin ihlali halinde ise ihlal edenlerin, devletin uygulayacağı bir yaptırımla karşı karşıya kalmaları söz konusu olmaktadır. Örneğin; yasama organının, anayasal düzeyde

korunan insan haklarını, yasama yetkisini kullanarak ihlale kalkışması durumunda, anayasa yargısı veya benzeri denetim sistemleri ile bunun önüne geçilmektedir. Ya da idarenin veya özel ve tüzel kişilerin insan haklarını ihlal etmesi halinde, duruma göre idarî davalar (tam yargı ve iptal davaları) veya adlî davalar (hukuk veya ceza davası) yoluyla bu ihlallerin giderilmesi ve çeşitli müeyyidelerle tazmini veya cezalandırılması söz konusu olmaktadır.

Ulusal düzeyde normatif koruma ile ilgili olarak şunu da söylemek gerekir ki uluslararası anlaşmalar da ulusal düzeyde normatif bir koruma sağlamaktadır. Birçok devlet, insan hakları ile ilgili milletlerarası anlaşmaları bir iç hukuk normu haline getirmek suretiyle bunlara, ulusal düzeyde insan haklarını normatif yönden koruma işlevini yüklemektedir.⁴⁰ Hatta o kadar ki iç hukuka aktarılan bu anlaşmalar, anayasalardan bile üstün kabul edilmekte, anayasa ve yasaların bu anlaşmalarla aykırı hükümleri yürürlükten kaldırılmak suretiyle, bunlar, birbirlerine uyumlu hale getirilmektedirler.

İnsan haklarının, idare içindeki bazı kuruluşlar vasıtasıyla korunması için genelde, devletin idari teşkilatlanması içerisinde; merkez ya da taşra örgütlerinde, insan hakları ihlallerini; re'sen veya kendisine yapılan başvurular sonucu, incelemek ve bu incelemeler neticesinde gerekli tedbirlerin alınması için ilgili yerlere başvurmak, rapor sunmak şeklinde görevlerle donatılmış kurallar oluşturma yoluna gidilmektedir. Bu tür kuruluşların genellikle, doğrudan bir yaptırım uygulama yetkisi yoktur⁴¹.

⁴⁰ Örneğin, 1982 Anayasası'na göre, "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası anlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaz." (T.C. 1982 Anayasası, m. 90/5)

⁴¹ Örneğin, İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu'nun, komisyonun görevleri başlıklı 4. maddesinin e bendinde belirtildiği üzere, komisyonun görevlerinden biri de: "İnsan haklarının ihlale uğradığına dair iddialar ile ilgili başvuruları incelemek ve gerekli gördüğü hallerde ilgili mercilere iletmek"tir.

İnsan haklarına, bir güvence teşkil etmesi açısından hükümet dışı kuruluşlar ise, esas olarak, idare içinde bu amaçla oluşturulan kuruluşlar gibi insan hakları ihlallerinin tespit ve takibini yapmakta ve bunların giderilmesi için ilgili yerlere başvurularda bulunmaktadırlar. Bu tür kuruluşların, bir yaptırım uygulama yetkisi olmamakla beraber, bunları, insan hakları ihlalleri konusunda, yazılı ve görsel medya ve basın araçlarını kullanarak; kamuoyu oluşturmaları, bunların etkinliklerini artırmakta ve böylece kamuoyunda, iktidarların meşruluğunu sorgulanır hale getirmektedirler. Tatmin edici önlemler alınmaması durumunda, yaşanan ihlalleri uluslararası alana taşıyarak, dünya kamuoyunu da olaya müdahil etmekte ve böylece etkinliklerini daha da artırmaktadırlar. İşte insan haklarını korumak için oluşturulmuş olan hükümet dışı kuruluşlar bu yönleriyle idare içerisinde bu amaçla oluşturulan kuruluşlardan ayrılmaktadırlar.

4.4.2.2. İnsan Haklarının Uluslararası Düzeyde Korunması

Uluslararası sistem, tarih boyunca, geleneksel olarak, devlet merkezli bir çizgide seyretmiştir (Dağı, 2004: 1). Devlet/güç merkezli, egemenlik, karışmazlık ve menfaat ilkelerinin hâkim olduğu, geleneksel uluslararası sistem kavrayışında ve patriğinde yakın bir zamana değin insan hakları adına bir şey bulmak zordur. (Dağı, 2004: 2). Ancak XX. yüzyılda yaşanan ve insanlığa büyük zarar veren iki dünya savaşının (I. ve II. Dünya Savaşları) ardından, devletlerin, bizzat, uluslararası sistemde bir dönüşüm yaratma çabasına girdikleri ve bu çerçevede, uluslararası sistemin öncüllerini sarsan, uluslararası sistemde bir dönüşüm yaratan, uluslararası normatif bir yapı geliştirdikleri, uluslararası bir insan hakları hukuku oluşturdukları görülmektedir. Böylece devletler, kendi iradeleriyle içyapılarını dışarının denetimine açarak, eylemlerini sınırlayacak

uluslararası yükümlülükler altına girmişlerdir. Bu da beraberinde gelişen bir “uluslararası insan hakları rejimi”ni doğurmuştur (Dağı, 2004: 3).

İnsan haklarını uluslararası düzeyde korumak için oluşturulan sistemleri, genel olarak, sağladıkları korumanın coğrafi bir alan ya da belli devletlerle sınırlı olup olmamasına ve sağladıkları güvencenin türüne ya da şiddetine göre iki farklı şekilde kategorize edebiliriz.

4.4.2.2.1. Koruma Alanı Açısından

İnsan haklarının XX. yüzyılda, uluslararası alana taşınmasından ve uluslararası sistemin aktörlerinden biri haline gelmesinden dolayı, insan haklarını uluslararası düzeyde de koruma amaçlı çeşitli sistemler oluşturulmuştur. Bu sistemleri, koruma alanını herhangi bir bölge ile sınırlı tutmayıp, tüm dünya devletlerine hitap eden evrensel koruma sistemleri ve koruma alanını belli bir bölge ile sınırlı tutan, bölgesel koruma sistemleri, olmak üzere iki temel kategoriye ayırabiliriz.

İnsan haklarını evrensel düzeyde koruma amaçlı oluşturulan ve en çok bilinen sistem Birleşmiş Milletler (BM) Anlaşması çerçevesinde yayınlanan 1948 tarihli İnsan Haklar Evrensel Bildirgesi’ (İHEB) dir. (İHEB, başlangıç bölümünden). Bunların dışında, Birleşmiş Milletler menşeli, BM Çocuk Hakları Bildirgesi (ilke 1), BM Sivil ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (m. 1), BM Ekonomik Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (m. 1) diğer evrensel koruma sistemlerinin başta gelen örnekleridir.

İnsan haklarını, bölgesel düzeyde koruma amacıyla oluşturulan sistemlerden en bilineni ve işlevsel olanı, Avrupa Konseyi çerçevesinde imzalanan 1950 tarihli İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme (İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İHAS)) dir. Sözleşme, sadece taraf devletlerde insan haklarını

korumaya yönelik sınırlı bir alanda merîdir (İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi, m. 1). İHAS dışında, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ve Afrika İnsan ve Halklarının Hakları Şartı⁴² (m. 1), insan haklarına, uluslararası düzeyde, bölgesel koruma sağlayan diğer önemli sistemlerdir.

4.4.2.2.2. Sağlanan Güvence Açısından

İnsan haklarını, uluslararası düzeyde koruma amacıyla oluşturulan “ulusal-üstü” metinleri, sağladıkları güvence açısından, üç temel kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlar, hukukî bağlayıcılıktan ziyade moral güç etkisi olan metinler, hakların pratikte gerçekleşmesini sağlamak amacıyla kurumsal düzenleme öngören metinler ve yargısal güvence mekanizması öngören metinler (Kaboğlu, 2002: 196-197).

Hukukî bağlayıcılıktan ziyade, moral değeri bulunan ve etkisi psikolojik bir zorlamayla sınırlı kalan uluslar arası metinlerin başında, BM Genel Asamblesi kararları gelir. BM Şartı ve BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, bunun en iyi örnekleridir⁴³ (Kaboğlu, 2002: 197). Bu tür metinlerin göze çarpan iki temel özelliği/fonksiyonu söz konusudur. Bunlardan ilki, bu tür metinlerin, hukukî bağlayıcılığı olmamasına rağmen, devletler üzerinde, ahlakî yönden, uluslararası psikolojik bir baskı oluşturması; ikincisi ise hukukî yönden bağlayıcılığı olan metinlerin hazırlayıcısı olması, onların ön aşamasını, mayalanma sürecini oluşturmasıdır⁴⁴ (Kaboğlu, 2002: 198). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin, kendisinden sonra oluşturulan birçok uluslararası sözleşmeye

⁴² Bu şartta öngörülen korumayı sağlamak üzere oluşturulan, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu'nun kuruluşu, yetkisi ve çalışma usulleri için bakınız: Afrika İnsan ve Halkların Hakkı Şartı, m. 30 vd.

⁴³ Bunun dışında, “Çocuk Hakları Birleşmiş Milletler Bildirgesi (BM, 1959), İşkence, Diğer Kötü, İnsanı Olmayan ya da Aşağılayıcı Ceza veya İşlemlere Karşı Herkesi Koruma Üzerine Bildirge (BM, 1975), Din ve Vicdana Dayalı Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılığın Bütün Biçimlerinin Ortadan Kaldırılması Üzerine Bildirge (BM, 1981), Gelişme Hakkı Bildirgesi (BM, 1986), İnsan Hakları Dünya Konferansı Viyana Bildirgesi, Temel hak ve Özgürlükler Bildirgesi (Avrupa Parlamentosu, 1989), İnsan Hakları İslam Evrensel Bildirgesi (1981)” bu türe örnek olarak verilebilecek diğer metinlerdir (Kaboğlu,2002: 197) .

⁴⁴ Örneğin, BM Çocuk Haklar Bildirgesi, BM Çocuk hakları Sözleşmesi'ne, İşkenceye dair bildirge daha sonra işkenceye karşı sözleşmeye dönüşmüştür (Kaboğlu,2002: 198).

temel teşkil etmesi, onlara referans olması ve birçok sözleşme ya da ulusal anayasaların İHEB'e göndermede bulunması, bu tür metinlerin, hukukî bağlayıcılığı olan metinlerin hazırlayıcısı olmak noktasında, ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

İnsan haklarının pratikte gerçekleşmesini sağlamak amacıyla kurumsal düzenleme öngören, pakt, şart, anlaşma ve protokoller gibi metinler, devletleri, uluslararası toplum karşısında, onayladıkları metinlerin gereklerini yerine getirme yükümlülüğü altına sokmaktadırlar (Kaboğlu, 2002: 200-201). Bu tür güvence mekanizmalarında, kendine özgü yanları ve çalışma usulleri olan çeşitli komite ve kurullar, genelde takip etme, rapor isteme, rapor hazırlama ve rapor sunma şeklinde faaliyet göstermektedirler (Kaboğlu, 2002: 201-212).

İnsan haklarının, uluslararası düzeyde korunması amacıyla yargısal güvence sağlayan metinler, kurdukları mekanizma sayesinde en ileri korumayı sağlamaktadırlar. Bu alanda, "İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Korumaya Dair Avrupa Sözleşmesi" en önemli metindir⁴⁵. Bunun dışında "Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi" yargısal koruma sağlayan bir diğer önemli metindir⁴⁶. Bu tür metinler, genelde koruma altına aldıkları temel hak ve hürriyetleri saydıktan sonra bu korumayı sağlayacak organların

---

⁴⁵ İlk bölümde (m. 2-18), koruma altına aldığı temel hak ve hürriyetlerin neler olduğunu söyleyen sözleşme, ikinci bölümünde, sözleşmeye taraf olan devletlerin yükümlülüklerine uymalarını sağlamak amacıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi adıyla bir organın oluşturduğunu belirtmekte (m. 19) ve devamında (III. Bölümde) ise bu organların, oluşturulmasına, çalışmasına, bu organlara başvuru şekillerine ilişkin usul ve esaslara yer vermektedir. ⁴⁵ İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne, devlet başvurusu ve bireysel başvuru olmak üzere iki tür başvuru şekli öngörmektedir. Sözleşmeyi imzalamış olan her devlet, yine sözleşmeyi imzalamış olan diğer bir devlet aleyhine, insan haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle mahkemeye başvurabileceği gibi, sözleşmeyi imzalamış olan herhangi bir devlet aleyhine, hakkı ihlal edilen her gerçek kişi, devlet dışı kuruluş veya özel kişilerden oluşan her topluluk da Avrupa İnsan hakları Mahkemesi'ne başvurabilecektir. (m. 33). Avrupa İnsan hakları Mahkemesi'ne başvuru şekil ve şartları ile mahkeme kararlarının uygulanışı ve yaptırımın türü konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: Gözübüyük, Ş. Feyyaz Gölcüklü. (2007). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi), Turhan Kitabevi, Ankara, s. 31 vd.

⁴⁶ Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, taraf devletlerin, sözleşme hükümlerine riayetinin sağlanması ve olası ihlallerin denetimi için Amerikalıların insan Hakları Komisyonu ve Amerikalıların İnsan Hakları Mahkemesi olmak üzere iki organ öngörmektedir (m. 59). Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Gemalmaz, M.S. (2003), Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, Beta Basım A.Ş., İstanbul, s. 543 vd.

kuruluş, görev ve yetkilerini düzenlemektedir. Yargısal koruma sağlayan sistemlere baktığımızda bunların bölgesel ölçekte koruma sağlayan sistemler olduğu görülmektedir. Bunun nedenini de herhalde işin doğasında (yargılama yapan organların işleri yürütebilme kabiliyetinde) aramak gerekir.

5. TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARINI KORUMA AMAÇLI RESMÎ GİRİŞİMLER

İnsan hakları, II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle BM İnsan Hakları Evrensel Beyanname (1948) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950) nin kabulü ile uluslararası hukukun baş aktörlerinden biri haline gelmiştir. Bu süreçte, uluslararası arenada yükselen insan hakları söylemi, beraberinde insan haklarını korumaya yönelik sistemlerin oluşturulması gerekliliğine olan inancı da artırmıştır. Uluslararası arenada yaşanan bu gelişmelere devletler de doğal olarak kayıtsız kalmamıştır. Bu bağlamda, devletler, önce insan hakları konusunda temel yasal düzenlemeleri gerçekleştirmeye çalışmış ve daha sonra da insan haklarını korumak için çeşitli kurumsal yapılar oluşturmaya başlamışlardır. Bu süreçte, insan haklarını korumak için devletler tarafından oluşturulan resmî kurumların yanında, sivil alanda boy gösteren insan hakları temelli sivil toplum örgütleri de etkinliklerini önemli ölçüde artırmış ve insan hakları ihlallerine karşı insan haklarının asıl savunucusu ve takipçisi olmuş, aynı amaçla oluşturulan resmî girişimlerden daha etkin ve popüler bir hal almışlardır.

Nasıl ki I. ve II. Dünya Savaşlarının, özellikle Almanya ve İtalya'daki faşist, otoriter rejimlerin insanlığa yaşattığı acılar ve beraberinde yaşanan insan hakları ihlalleri, uluslararası alanda, insan hakları söyleminin yükselmesine sebep oldu ise 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden sonra insan hakları adına yaşanan ihlaller de (dış dünyada insan haklarına verilen önemin artmasının da etkisiyle) Türkiye'de insan hakları söyleminin yeniden yükselmesine sebep olmuştur. Böyle bir ortam, Türkiye'de insan haklarıyla ilgili resmi ve sivil örgütlenmelerin hızlı bir oluşum sürecine girmesini de sağlamıştır.

Bu bölümde, Türkiye’de insan haklarını korumak için devlet eliyle oluşturulan resmî kurumlar incelenecektir. İnsan haklarını koruma amaçlı resmî kurumlara bakıldığında, devletin bu konuda oluşturduğu kurumsal yapının ana omurgasının hiyerarşik olarak “Bakan”, “İnsan Hakları Başkanlığı”, “İnsan Hakları İl Kurulları” ve “İnsan Hakları İlçe Kurulları” olmak üzere dört kademeli bir kurumsal yapıdan oluştuğu görülmektedir. Çalışmada esas olarak kurumsal yapının bu temel kurumlarından bahsedilecek, daha sonra bu ana omurgayı oluşturan organların yanı sıra oluşturulmuş olan İnsan Hakları Üst Kurulu, İnsan Hakları Danışma Kurulu, İnsan Hakları İhlâl İddialarını İnceleme Heyetleri ve İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi gibi diğer resmi kurumlara değinilecektir.

5.1. İNSAN HAKLARINI KORUMA AMAÇLI RESMÎ GİRİŞİMLERİN TÜRKİYE’DEKİ SERÜVENİNE KISA BİR BAKIŞ

İnsan hakları söyleminin hem uluslararası düzeyde, hem de ulusal düzeyde yükselmesinin ardından, Türkiye’de insan haklarının devlet eliyle korunması yönündeki kurumsal çalışmalar 1990 yılından itibaren bir ivme kazanmıştır. 1990 yılında, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) bünyesinde, İnsan Hakları İnceleme Komisyonu adıyla bir komisyon oluşturulmuştur. 1990 ile 2002 yılları arasında kurulan hükümetlerde, insan haklarından sorumlu bir Devlet Bakanı görev yapmış, ancak 57. ve 58. hükümetler döneminde bakanlık sayısının azaltılması ile insan haklarından sorumlu müstakil devlet bakanlığı uygulamasından vazgeçilmiş, bu görev başbakan yardımcılığı’na verilmiştir. İnsan hakları alanındaki kurumsal yapı eksikliğini gidermek üzere 1993 yılında bir Kanun Hükmünde Kararname ile kurulan İnsan Hakları Müsteşarlığı, yetki kanununun Anayasa Mahkemesi’nce iptal edilmesi üzerine hayatiyet kazanamamıştır. Ayrıca, 1994 ile 2002 yılları arasında sırasıyla; İnsan Hakları Baş

Müşavirliği, İnsan Hakları Yüksek Danışma Kurulu, İnsan Hakları Koordinasyon Üst Kurulu gibi yeni kuruluşlar oluşturulmuşsa da bu kuruluşlar aynı isimlerle varlıklarını bugüne kadar devam ettirememişlerdir (BİHB Bilgi Dosyası, 2005: 5).

2001 yılından itibaren, devlet insan haklarıyla ilgili yeni bir kurumsallaşma sürecine girmiş ve bu amaçla dört kademeli bir insan hakları kurumsal yapı omurgası oluşturulmuştur. Bunlar sırasıyla; birinci kademedeki siyasî açıdan sorumlu olan Bakan, ikinci kademedeki İnsan Hakları Başkanlığı, üçüncü kademedeki toplam 81 ilde oluşturulan İnsan Hakları İl Kurulları ve dördüncü kademedeki toplam 850 İlçede oluşturulan İnsan Hakları İlçe Kurulları'dır. Bu ana omurganın yanında, ana omurgaya eklenen İnsan Hakları Üst Kurulu, İnsan Hakları Danışma Kurulu, İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi ve İnsan Hakları İhlâl İddialarını İnceleme Heyetleri adıyla birbirinden farklı dört adet insan hakları kurumu da mevcuttur (BİHB Bilgi Dosyası, 2005: 5). Ayrıca, bazı bakanlıkların ve merkez teşkilatı içerisinde yer alan kurumların bünyesinde de insan haklarıyla ilgili oluşturulmuş çeşitli birimler mevcuttur⁴⁷ (Kahraman, 2007: 14-15).

İnsan hakları alanında Türkiye'de devlet eliyle oluşturulan yapının, bu alandaki ihtiyaçları karşıladığı yönündeki genel kanı zayıftır. Bu nedenle 1992 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Paris Prensipleri doğrultusunda idarî ve mali bağımsızlığı haiz, yetkileri ve çoğulcululuğu güvence altına alınmış bir İnsan Hakları Ulusal Kurumu oluşturma çabaları sürmektedir (BİHB Bilgi Dosyası, 2006: 1).

---

⁴⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi bünyesinde oluşturulan TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, İç İşleri Bakanlığı bünyesinde İnsan Hakları ve Uluslar arası Kuruluşları Dairesi, Sağlık Bakanlığı Bünyesinde İnsan Hakları Şube Müdürlüğü, Adalet Bakanlığı bünyesinde Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Dış İşleri Bakanlığı bünyesinde Çok Taraflı Siyasi İşler Genel Müdürlüğü Avrupa Nezdindeki Türk Delegasyonu-Strazburg Jandarma Genel Komutanlığı İnsan Hakları Şube Müdürlüğü, Emniyet Genel Müdürlüğü İnsan Hakları Şube Müdürlüğü, Mülkiye Teftiş Kurulu Başkanlığı İnsan Haklarını İnceleme Bürosu Kahraman, M. (2007) "İnsan Hakları Kurumları", (<http://www.turkhukusitesi.com>).

Bu bölümde, insan hakları ile ilgili kurumlar incelenirken öncelikle kurumsal yapı içerisinde ana omurgayı oluşturan kurumların kuruluşu, amacı, görevleri, yetkileri ve çalışmaları üzerinde durulacak, daha sonra faaliyetleriyle ilgili sayısal verilere (faaliyet raporlarına) yer verilecektir. Ancak bu kurumların etkinliğinin daha net görülebilmesi ve rakamlar bazında kurumlar arasında bir karşılaştırma yapılabilmesi için bu kurumlarla ilgili sayısal veriler konunun sonunda toplu olarak verilecektir. Ana omurgayı oluşturan organlar ayrıntılı olarak incelendikten sonra, kurumsal yapı içerisinde ana omurgaya eklenmiş olan diğer organlarla ilgili temel bilgiler verilecek ve son olarak insan haklarını korumak için devlet eliyle oluşturulmuş olan kurumsal yapıya yönelik eleştirilere yer verilecektir.

5.1.1. Ana Omurgayı Oluşturan Organlar

Yukarıda da belirtildiği üzere, devletin 2001 yılından itibaren, insan haklarıyla ilgili olarak girmiş olduğu yeni kurumsallaşma sürecinde, insan haklarını korumak amacıyla oluşturulan kurumsal yapının ana omurgasını sırasıyla; birinci kademedeki siyasî açıdan sorumlu olan Bakan, ikinci kademedeki İnsan Hakları Başkanlığı, üçüncü kademedeki toplam 81 ilde oluşturulan İnsan Hakları İl Kurulları ve dördüncü kademedeki toplam 850 İlçede oluşturulan İnsan Hakları İlçe Kurulları oluşturmaktadır (BİHB Bilgi Dosyası, 2005: 5).

5.1.1.1. Bakanlık

İnsan hakları söyleminin hem uluslararası düzeyde, hem de ulusal düzeyde yükselmesinin ardından, Türkiye’de, insan haklarının devlet eliyle korunması yönündeki kurumsal çalışmalar kapsamında 1991 yılından itibaren hükümetlerde insan haklarından sorumlu bir devlet bakanı görev yapmaya başlamıştır.⁴⁸ Her ne kadar 57. ve

⁴⁸ 1990 ile 2009 arasında kurulan hükümetlerde görev yapan insan haklarından sorumlu devlet bakanı ve başbakan yardımcıları: 49. dönem VII. Demirel Hükümeti (21.11.1991-25.06.1993) Mehmet

58 hükümetler döneminde bu görevin müstakil bir bakanlığa verilmesi uygulamasından vazgeçilmiş ve görev başbakan yardımcılığına havale edilmiş ise de bu uygulama, devletin 2001 yılında insan hakları alanından yeni bir kurumsallaşma süreci başlatmasına kadar devam etmiştir. (BİHB Bilgi Dosyası, 2005: 5). 2001 yılında başlatılan yeni kurumsallaşma sürecinde de insan haklarından sorumlu devlet bakanı uygulamasından vazgeçilmemiş ve bakan; insan hakları kurumsal yapısı içerisinde, siyasi açıdan sorumlu kişi olarak en üst kademeye oturtulmuştur (Kahraman, 2007: 14-15). Bakanın bu kurumsal yapı içerisindeki görevi, İnsan hakları ile ilgili kurullar arasında ve insan hakları ile ilgili konularda koordinasyonu sağlamaktır (www.basbakanlik.gov.tr). Bu bağlamda Bakan bu kurullardan her türlü bilgiyi isteyebilir ve bu kurullara emir ve talimat verebilir.

5.1.1.2. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı (BİHB)

Merkezde, başbakanlık teşkilatı içerisinde yer alan Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, insan hakları kurumsal yapısı içerisinde temel kurum pozisyonundadır. Bakana karşı sorumlu olan bu kurum, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'nın üstünde yer almakta bunun yanı sıra ana omurgaya eklenmiş organların da sekretarya hizmetlerini yürütmektedir. Devletin İnsan haklarıyla ilgili olarak oluşturduğu kurumsal

---

KAHRAMAN; 50. dönem I. Çiller Hükümeti (25.06.1993-05.10.1995) Mehmet KAHRAMAN (25.06.1993-25.06.1994), Azimet KÖYLÜOĞLU (27.07.1994-27.03.1995), Algan HACALOĞLU (27.03.1995-05.10.1995); 51. dönem II.Çiller Hükümeti (05.10.1995-30.10.1995) ne ilişkin bir görev dağılımı çizelgesi yer almamaktadır; 52. dönem III. Çiller Hükümeti i (30.10.1995-06.03.1996) Mehmet Adnan EKMEK; 53. dönem II. Yılmaz Hükümeti (06.03.1996-28.06.1996) Eyüp AŞIK; 54. dönem Erbakan Hükümeti (28.06.1996-30.06.1997) Lütfi ESENGÜN; 55. dönem III. Yılmaz Hükümeti (30.06.1997-11.01.1999) Hikmet Sami TÜRK; 56. dönem IV. Ecevit Hükümeti (11.01.1999-28.05.1999) Şükrü Sina GÜREL; 57. dönem V. Ecevit Hükümeti (28.05.1999-18.11.2002) Ali DOĞAN, Nejat ARSEVEN, Edip Safder GAYDALI, Rüştu KAZICELEN; 58. dönem GÜL Hükümeti (18.11.2002-14.03.2003) Ertuğrul YALÇINBAYIR; 59. dönem I. Erdoğan Hükümeti (14.03.2003-22.07.2007) Abdullah GÜL; 60. dönem II. Erdoğan Hükümeti (22.07.2007-...) Cemil ÇİÇEK (<http://www.ihb.gov.tr/teskilat/bakanlar1.htm>).

yapının ve kurumsal yapı içerisindeki organların yaptığı çalışmaların merkezinde yer alan bir kurum niteliğindedir.

5.1.1.2.1. İnsan Hakları Başkanlığı'nın Kuruluşu, Amacı ve Görevleri

Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı (BİHB), insan haklarının kurumsallaşması çabası sürecinde, idarî teşkilat içerisinde (Başbakanlık teşkilatı içerisinde), 10/10/1984 tarihli ve 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunda Değişiklik Yapan 12/4/2001 tarihli ve 4643 Sayılı Kanun ile kurulmuştur (Resmî Gazete: 21.04.2001-24380).

İnsan Hakları Başkanlığı'nın amacı, insan hakları ile ilgili konularda görevli kuruluşlarla ilişki kurarak, bu kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak, insan hakları ile ilgili mevzuat hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığının takipçisi olmak ve bunun sonuçlarını değerlendirmek; kamu kurum ve kuruluşlarında gerek hizmet öncesinde, gerekse hizmet süresi içerisinde verilen insan hakları eğitim programlarının uygulanmasını takip etmek ve insan hakları ihlali iddiaları ile ilgili başvuruları incelemek, araştırmak, bu konularda alınabilecek önlemlere ilişkin çalışmaları koordine etmektir (Kahraman, 2007: 3-4).

İnsan Hakları Başkanlığı'nın görevleri, 4643 sayılı kanunun, 17/A maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

- a)İnsan hakları ile ilgili konularda görevli kuruluşlarla sürekli temas halinde bulunmak ve bu kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak.
- b)İnsan hakları konusundaki mevzuat hükümlerinin uygulanmasını izlemek, izleme sonuçlarını değerlendirmek, uygulamada ve mevzuatta görülen aksaklıkların giderilmesi ve Türkiye'nin ulusal mevzuatının insan hakları alanında taraf olduğu uluslararası belgelerle uyumlu hale getirilmesi doğrultusunda yapılacak çalışmaları koordine etmek ve bu konularla ilgili önerilerde bulunmak.
- c)Kamu kurum ve kuruluşlarının hizmet öncesi staj ve hizmet içi insan hakları eğitim programlarının uygulanmasını izlemek, değerlendirmek ve koordine etmek.
- d)İnsan hakları ihlali iddiaları ile ilgili başvuruları incelemek ve araştırmak, inceleme ve araştırma sonuçlarını değerlendirmek ve alınabilecek önlemlere ilişkin çalışmaları koordine etmek.
- e)Başbakanlığın koordinatörlüğünde görevleriyle ilgili konularda teşkil edilen kurullara sekretarya hizmeti yapmak.
- f)Makamca verilen benzeri görevleri yapmak.”

Kuruluşun görev yelpazesinin oldukça geniş tutulduğu görülmektedir. İnsan haklarıyla ilgili çalışan kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamaktan, kamu personelinin insan hakları eğitimini takip etmeye, insan hakları ile ilgili mevzuattaki eksiklikleri tespit etmekten, göreviyle ilgili kuruluşların sekretarya hizmetini yürütmeye ve insan hakları ihlali ile ilgili şikâyetleri incelemeye kadar geniş bir yelpaze. Etkin bir görev tanımlamasından uzak olan bu geniş yelpazede, bu görevlerin yanında, kuruluşa tanınan yetkilerin ise sadece koordinasyon sağlamak, tespit ve öneride bulunmaktan ibaret olduğu görülmektedir. Dikkat edilirse bu yetkiler, icraî nitelikte değildir. Bu da doğal olarak, kuruluşun etkinliğini azaltmaktadır. Bu durumda, kuruluşun çalışmalarının bir anlam ifade etmesi, icraî nitelikte yetkileri haiz olan başka kuruluşların (teklif ve önerileri dikkate alıp düzenleme yapacak kuruluşların) keyfine bırakılmış olmaktadır.

5.1.1.2.2. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın Çalışmaları

İnsan Hakları Başkanlığı, çalışmalarını görevleriyle paralel bir şekilde yürütmektedir. Kurul, bu bağlamda; insan hakları ile ilgili uygulamaların izlenmesi ve mevzuatın uyarlanması, insan hakları eğitimi, insan hakları ihlal iddialarının incelenmesi ve sivil toplum örgütlerine yönelik çalışmalar ile insan hakları ile ilgili görevli kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak ve görevleriyle ilgili teşkil edilen kurullara sekretarya hizmetini sunmak gibi faaliyetlerde bulunmaktadır.

İnsan hakları ile ilgili uygulamaların izlenmesi ve uygulamadaki eksikliklerin tespit edilerek, mevzuatın tespit edilen eksiklikler yönünde uyarlanması konusunda, “Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine ilişkin Ulusal Program” çerçevesinde yapılacak yasal düzenlemelere ilişkin çalışmaların koordinasyonu, Bakanlar Kurulu'nun 19.03.2001 tarihli kararıyla “Avrupa Birliği Genel Sekreterliği”ne

verilmiştir. “Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine ilişkin Ulusal Program”da yer alan taahhütler arasında, insan hakları alanında yasal ve idari düzenlemelerin yapılması ve uygulamaların iyileştirilmesi konularının büyük önem ve önceliği haiz olduğu fikrinden hareketle, yedi uyum paketi halinde mevzuatta önemli değişikliklere gidilmiştir. Bu bağlamda en önemli çalışma, 765 sayılı Türk Ceza Kanunu tamamen ilga edilerek yerine, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu kabul edilmesi ve bununla eş zamanlı olarak, 1412 sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ile 647 Sayılı Ceza İnfaz Kanunu tamamen değiştirilerek çağdaş ceza hukuku alanındaki ilerlemelere uyum sağlanmaya çalışılması olmuştur. İnsan hakları başkanlığı da bu süreçteki çalışmalarda üzerine düşen görevi yerine getirmeye çalışmış, insan haklarıyla ilgili ulusal programda yer alan yasal ve idarî düzenlemelerin gerçekleştirilmesinin önemine vurgu yapmıştır (Kahraman, 2007: 4-5).

İnsan hakları ihlallerinin önüne geçilmesinin önemli bir şartı da kişilerin, insan hakları konusunda eğitilerek, kişilere insan haklarının özümsetilmesi ve böylece toplumda bir insan hakları bilinci yaratılmasıdır. Bu anlamda, kolluk kuvvetleri başta olmak üzere tüm kamu personelinin eğitilmesi kuşkusuz çok önemlidir. Bu önemin farkına varılmasından dolayıdır ki kamu kurumları, gerek hizmet öncesi eğitimde, gerekse hizmet içi eğitimde, personeline insan hakları konusunda belli bir eğitim vermektedirler.⁴⁹ Bu bağlamda, İnsan Hakları Başkanlığı da kendisine insan hakları eğitimi ile ilgili olarak verilmiş olan görev çerçevesinde, çalışmalarını İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi (Ulusal Komite) ile birlikte yürütmektedir. Bu iki kuruluş, ortak bir çalışmayla İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları üyelerinin insan hakları konusunda eğitilmeleri hususunda bilgilendirme toplantısı yapmışlardır. Ayrıca, yurt

---

⁴⁹ Kamu kurumlarınca verilen insan hakları eğitiminin yeterliliği ve kişilerde belli bir insan hakları bilinci oluşturup oluşturmadığı konusu kanaatimce tartışmaya açık bir konudur.

genelinde, tüm kamu kurumlarının üst düzey yöneticilerine, insan hakları konusunda verilecek eğitim faaliyetlerini yürütmüşlerdir. (Kahraman, 2007: 5). İnsan haklarını içselleştirmenin yerel düzeydeki hoşgörü ve barış ortamına katkısı, bu katkının ulusal düzeydeki barışa, oradan da küresel düzeydeki barışa sirayeti düşünülürse insan hakları konusundaki eğitimin kesintisiz ve yoğun bir şekilde devam ettirilmesinin ne kadar önemli olduğu ortadadır.

İnsan Hakları Başkanlığı, insan hakları ihlalleri ile ilgili olarak yapılan başvuruları inceleme göreviyle ilgili olarak, bünyesinde görevli müfettişler aracılığı ile işkence ve kötü muamele iddialarını araştırmakta, müfettişlerin yaptıkları incelemeler neticesinde hazırlanan dosyaları gerekli işlemlerin yapılması için ilgili bakanlıklara (Adalet ve İç İşleri Bakanlıklarına) göndermektedir (Kahraman, 2007: 5). BİHB, bu görevini daha etkin bir şekilde yerine getirmek için başka bir ifadeyle insan hakları ihlâl iddialarını yerinde ve daha etkin bir şekilde takip etmek için taşrada, il ve ilçe İnsan Hakları Kurulları bünyesinde, “İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Komisyonları” oluşturmuştur (İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik, m. 8/c).

İnsan Hakları Başkanlığı, insan hakları kavramının sivil niteliğinden dolayı, insan hakları konusunda faaliyette bulunan Sivil Toplum Örgütleri (STÖ) ile de diyalog halinde olmak gerektiğine inanmış; bu bağlamda, İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanı'nın daveti üzerine STÖ'ler ile Başbakanlıkta toplantılar yapmıştır. Bu toplantılar, Devlet ve STÖ'leri insan hakları gibi böylesine önemli bir konuda ilk defa aynı platformda buluşturması açısından önemlidir (Kahraman, 2007: 4). Ayrıca, sivil toplumun geliştirilmesi, Avrupa Birliği (AB) üyeliği sürecinde, ulusal programda yer alan bir taahhüt olduğundan dolayı, STÖ üyelerinin insan hakları konusunda eğitilmesi

amacıyla AB Komisyonu ve Avrupa Konseyi (AK) ile işbirliği yapılarak Türkiye’de bölgesel düzeyde eğitim seminerleri düzenlenmiştir (Kahraman, 2007: 4).

İnsan Hakları Başkanlığı bütün bu çalışmalarının yanı sıra, İnsan Haklarından Sorumlu Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı’nın Başkanlığında, Adalet ve İçişleri Bakanlarının katılımıyla oluşan; İçişleri, Dışişleri ve Adalet Bakanlıkları, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanı ile İnsan Hakları Danışma Kurulu Başkanının katkılarıyla çalışmalarını sürdüren, Reform İzleme Grubu’nun gündemine ilişkin alt çalışmalar da yapılmaktadır. BİHB bu bağlamda, Ulusal Programın koyduğu hedefler doğrultusunda gerçekleştirilen reformların uygulamasını izlemekte ve ortaya çıkan aksaklıkların çözümü hususunda Reform İzleme Grubu’na önerilerde bulunmaktadır (Kahraman, 2007: 5).

5.1.1.3. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları

Konunun esasına girmezden evvel şunu belirtmek gerekir ki kanun koyucu İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları’nı aynı yönetmelikte düzenlemiştir. İlçe İnsan Hakları Kurulları, İl İnsan Hakları Kurulları’nın, ilde üstlenmiş olduğu görevleri ilçede yerine getirmek üzere kurulduklarından yani yetki alanları dışında aralarında başka bir temel fark bulunmadığından böyle bir düzenleme yapmak kanun koyucu tarafından uygun görülmüştür. Benzer mantıktan hareketle, aynı bilgileri iki farklı başlık altında tekrarlayarak konuyu gereksiz yere uzatmamak adına bu iki kurulun aynı başlık altında incelenmesinin uygun bir yöntem olduğu düşünülmektedir.

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları, AB üyeliği sürecinde ulusal programda yer alan, sivil toplumun geliştirilmesi taahhüdüne binaen, 1 Aralık 2000’den itibaren tüm yurt genelinde 81 il ve 850 ilçede, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı’na bağlı

olarak oluşturulmuş kurullardır. 3056 sayılı kanunun⁵⁰ ek 6. maddesine dayanılarak, oluşturulan bu kurullar sayesinde, devlet yetkilileri ilk defa, insan hakları meselesinde toplumla yüz yüze gelmiş ve meseleyle en azından ilgilenmek zorunda kalmışlardır.

5.1.1.3.1. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'nın Kuruluşu, Amacı ve Görevleri

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları, yukarıda da belirtildiği üzere 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilâtı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun'un ek 6'ncı maddesine dayanılarak kurulmuştur (İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik, m.3).

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'nın amacı:

“toplumda ve kamu görevlilerinde insan hakları bilincini geliştirmek, insan haklarını korumak, ihlal iddialarını incelemek ve araştırmak, insan hak ve özgürlüklerinin kullanılmasının önündeki engeller ile hak ihlallerine yol açan sosyal, siyasi, hukuki ve idari nedenleri incelemek, araştırmak ve bunların çözümüne ilişkin önerilerde bulunmak”tır (m.1).

İl ve ilçe İnsan Hakları Kurulları, kamu görevlileri, çeşitli sivil toplum kuruluşları üyeleri, meslek odaları ve siyasi parti temsilcilerinden oluşmaktadırlar. Kurulların yapısına yönelik (kurullarda yer alan kamu görevlilerinden dolayı), kuruldukları günden beri yoğun eleştiriler yöneltmiş, yapılan eleştiriler neticesinde, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelikte 23.11.2003'te, kurulların yapısı ile ilgili yeni bir düzenleme yapılmıştır. Yapılan düzenleme ile kurula sivil bir yapı kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda polis ve jandarma temsilcileri, kurullardan çıkarılmış, illerde vali veya görevlendireceği bir vali yardımcısı ile kamu kurum ve kuruluşlarında görev yapan avukat veya hukuk fakültesi mezunu bir kamu görevlisi ve ilçelerde kaymakam ve kamu kurum ve kuruluşlarında görev yapan avukat veya hukuk fakültesi mezunu bir kamu görevlisi

⁵⁰ 3056 sayılı kanun: Başbakanlık Teşkilâtı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun'dur.

olmak üzere, hem il kurullarında, hem de ilçe kurullarında, sadece iki adet kamu görevlisi olması esasını benimsenmiştir (m.5, m.6).

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmeliğe (m. 5) baktığımızda, İl İnsan Hakları Kurulları, yönetmelikte belirtilen görevleri yerine getirmek üzere vali veya valinin görevlendireceği bir vali yardımcısının başkanlığında;

- a) Büyükşehir statüsü bulunan illerde büyükşehir belediye başkanı veya başkan yardımcısı, diğer illerde il belediye başkanı veya başkan yardımcısı,
- b) İl Genel Meclisinin kendi üyeleri arasından seçeceği bir temsilci,
- c) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde grubu bulunan siyasi partilerin il başkanları veya görevlendirecekleri bir temsilci,
- d) Üniversite rektörleri veya bu konuda görevlendirecekleri bir öğretim üyesi ya da elemanı,
- e) Valilik tarafından belirlenecek kamu kurum ve kuruluşlarında görev yapan bir avukat veya hukuk fakültesi mezunu bir kamu görevlisi,
- f) Baro temsilcisi,
- g) Tabip odasından bir temsilci,
- h) Ticaret veya sanayi odasından valilik tarafından belirlenecek bir temsilci,
- i) Valilik tarafından belirlenecek diğer meslek odaları veya sendikalardan bir temsilci,
- j) Mahalli televizyon, gazete, radyo gibi kuruluşlardan başvurular arasında valilik tarafından belirlenecek bir temsilci,
- k) Muhtarlar derneği başkanı, yoksa mahalle muhtarlarından başvurular arasında valilik tarafından belirlenecek bir temsilci,
- l) Okul-aile birliklerinden başvurular arasında valilik tarafından belirlenecek bir temsilci,
- m) Sivil Toplum Kuruluşlarından başvurular arasında valilik tarafından belirlenecek en az üç temsilciden”

oluşmaktadır. Ayrıca kurul başkanını gerekli gördüğü durumlarda, ilgili kamu kurumu veya özel kuruluş temsilcilerini veya ilgili kişileri de toplantıya çağırabilir. H, i, j, k, l ve m bentlerinde belirtilen kurul üyelerinin yani başvuruda bulunan, mahalli radyo, televizyon ve gazete temsilcilerinin, muhtarların, okul-aile birlikleri üyelerinin, sivil toplum temsilcileri ile ticaret odası temsilcisi ve diğer meslek odaları ve sendika temsilcilerinin valilik tarafından belirlenmesi ve bu belirlemeye ilişkin objektif kriterlerin mevcut olmaması, şekil olarak sivil bir görünüm kazandırılmaya çalışılan kurulun, içerik olarak öyle olmadığını, devlet zihniyetli yapının kurulda devam ettirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Ayrıca, kurul yapısı üzerinde bu kadar

belirleyici etkiye sahip olan valinin, aynı zamanda başkanlığını da yaptığı kurulun çalışmalarını istediği gibi yönlendirmesi de kuvvetle muhtemeldir. Kurulun çalışmaları kurul başkanının insan hakları anlayışına göre şekillendiğinde, bu seferde İl İnsan Hakları Kurulları'nın çalışmalarının ilden ile farklılık göstermesi durumu da söz konusu olabilecektir.

Aynı yönetmeliğin, 6. maddesinde ise İlçe İnsan Hakları Kurulları'nın, yönetmelikte belirtilen görevleri yerine getirmek üzere, kaymakamın başkanlığında;

- “a) İlçe belediye başkanı veya başkan yardımcısı,
- b) İl Genel Meclisinin ilçeden seçilen üyeleri arasından seçeceği bir temsilci,
- c) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde grubu bulunan siyasi partilerin ilçe başkanları veya görevlendirecekleri bir temsilci,
- d) Fakülte veya yüksekokulun bu konuda görevlendirecekleri bir öğretim üyesi veya elemanı,
- e) Kamu kurum ve kuruluşlarında görev yapan bir avukat veya hukuk fakültesi mezunu bir kamu görevlisi,
- f) İlçede görev yapan avukatlardan başvurular arasından kaymakamlık tarafından belirlenecek bir temsilci,
- g) İlçede görev yapan doktorlardan başvurular arasından kaymakamlık tarafından belirlenecek bir temsilci,
- h) Kaymakamlık tarafından belirlenecek meslek odalarından veya sendikalardan bir temsilci,
- i) Mahalli televizyon, gazete, radyo gibi kuruluşlardan başvurular arasından kaymakamlık tarafından belirlenecek bir temsilci,
- j) Muhtarlar derneği başkanı, yoksa mahalle muhtarlarından başvurular arasından kaymakamlık tarafından belirlenecek bir temsilci,
- k) Okul-aile birliklerinden başvurular arasından kaymakamlık tarafından belirlenecek bir temsilci,
- l) Sivil Toplum Kuruluşlarından başvurular arasından kaymakamlık tarafından belirlenecek en az iki temsilciden”

oluşur. İlçe İnsan Hakları Kurulları da tıpkı İl İnsan Hakları Kurulları'nda olduğu gibi kurul başkanının gerekli gördüğü durumlarda, ilgili kamu kurumu veya özel kuruluş temsilcilerini veya kişileri toplantıya çağırabilirler. Hemen belirtmek gerekir ki; İl İnsan Hakları Kurulları'nın üyelerinin belirlenmesi konusundaki eleştiriler, İlçe İnsan Hakları Kurulları için de aynen geçerlidir. İlçe İnsan Hakları Kurulları'nın oluşumunda kurul üyelerinin çoğunun (f, g, h, i, j, k ve l bentlerinde belirtilen üyelerin) kaymakam tarafından belirlenmesi, sivil gibi görünen kurul yapısının içerik olarak öyle olmadığını göstermektedir. Yani hem İl İnsan Hakları Kurullarının hem de İlçe İnsan Hakları

Kurullarının oluşumu mülki idare amirin zihniyetine göre şekillenmektedir. Başka bir ifadeyle yönetmelik mülki idare amirine kuruldaki üye yapısını istediği gibi belirleme imkânını tanımaktadır.

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'nın görevlerinin neler olduğu konusuna gelince, bu görevler, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmeliğin 9. maddesinde şu şekilde belirtilmektedir:

- “a) İllerde Bakanlık, Başkanlık, Valilik, İl Masası, İl Kurulu üyeleri ve İlçe Kurulları tarafından İl Kurulunun gündemine getirilen; ilçelerde de Bakanlık, Başkanlık, Valilik, İl Kurulu, Kaymakamlık, İlçe Masası ve İlçe Kurulu üyeleri tarafından İlçe Kurulu gündemine getirilen konuları değerlendirmek,
- b) İnsan hakları ihlal iddialarını incelemek ve araştırmak,
- c) İnsan haklarının korunması ve insan hak ve özgürlüklerinin kullanılmasının önündeki engeller ile hak ihlallerine yol açan sosyal, siyasi, hukuki ve idari sebepleri incelemek, araştırmak ve bunların çözümüne ilişkin valilik veya kaymakamlık makamına önerilerde bulunmak,
- d) Her türlü ayrımcılığın önlenmesi için gerekli çalışmaları yapmak,
- e) İdarenin uygulamalarında vatandaşlara hoşgörü ve nezaketle yaklaşılmasını sağlamak amacıyla gerekli çalışmaları yapmak,
- f) Ayda bir tüm çalışmaları özet olarak, ilçelerde İl Kuruluna, illerde Başkanlığa bildirmek”

Kurulların bu genel görevlerinin yanında bazı özel görevleri de mevcuttur. Bu özel görevlerden ilki, halkın insan hakları ihlallerini en kolay ve en çabuk şekilde bu kurullara iletebilmesi için halkla ilişkiler ve iletişim konusunda yerine getirmekle yükümlü oldukları faaliyetlerdir. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları bu bağlamda; il ve ilçe “başvuru masaları”⁵¹ kurmak, insan hakları ihlallerine ilişkin ihbar, şikâyet ve taleplerin kurullara kolayca ulaştırılmasını sağlamak için tüm kamu kurumları ile şehirde herkesin kolayca ulaşabileceği noktalara “insan hakları başvuru kutuları” koymak ve bu kutuların valilik ve kaymakamlık görevlilerince en kısa sürede açılmasını

⁵¹ “İllerde valilik yazı işleri müdürlüğünde, ilçelerde kaymakamlık yazı işleri müdürlüğünde herkesin kolayca ulaşabileceği bir danışma ve başvuru masası oluşturulur. Masaya gelen başvurularla ilgilenmek üzere illerde vali, ilçelerde kaymakam tarafından sürekli bir memur görevlendirilir. Masa görevlisinin hukuk formasyonuna sahip olması veya halkla ilişkiler konusunda uzman olması göz önünde bulundurulur.” (İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik, m.7) .

ve içindekilerin bir tutanakla masa başkanlığına teslim edilmesini sağlamak, başvuru kutularının yanı sıra insanların başvurularını kolaylaştırmak amacıyla telefon ve elektronik posta adresleri oluşturmak ve bunları yazılı ve görsel basın aracılığıyla halka duyurmak, kurulların faaliyetleri konusunda halkı bilgilendirmek, kurulların çalışmalarında sivil toplum kuruluşları ile işbirliğini geliştirmek ve sivil toplum kuruluşlarının insan hakları konusundaki çalışmalarını teşvik etmekle görevlidirler (m.10) .

İnsan Hakları İl ve İlçe Kurulları'nın genel görevlerinin yanındaki, özel görevlerden ikincisi; insanları, insan hakları konusunda bilgilendirmek, eğitmek ve böylece insanlarda bir insan hakları bilinci oluşturmaktır. İl ve İlçe Kurulları bu bağlamda; insan haklarıyla ilgili hem ulusal, hem de uluslararası hukukta yürürlükte olan yasal düzenlemeler konusunda insanları bilgilendirmek; bu yasa metinlerini kurul üyelerine, kamu kurumlarına ve vatandaşlara dağıtmak, insan hakları konusunda broşürler basmak, panel, konferans, seminer, konser, tiyatro ve film gösterimi gibi etkinlikler tertip etmek, yerel radyo ve televizyonlarda insan hakları ile ilgili bilgilendirici programlar yapmak, insan hakları bilincinin erken yaşlarda oluşturulması amacıyla ilk ve orta dereceli okullarda insan hakları öğrenci kulübü kurulmasını teşvik etmek, üniversitelerin insan hakları konusundaki faaliyetlerini desteklemek, kütüphanelere insan hakları konulu kaynaklar temin ederek, bunları insanların hizmetine sunmak ile görevlidirler (m.11) .

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'nın özel görevlerinden bir diğeri ise insan hakları konusunda araştırma ve inceleme yapmaktır. İl ve İlçe Kurulları bu bağlamda; insan hakları ile ilgili konularda üniversiteler, kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içerisinde araştırmalar yapmak, kadın, çocuk (sokak çocukları,

okula gidemeyen çocuklar, işçi ve dilenci çocuklar) hasta ve özürlü hakları ile ilgili araştırmalar yapmak ve tespit edilen sorunların önlenmesine yönelik çalışmalarda bulunmak, insan hakları uygulamalarını yerinde görmek amacıyla ilgili kuruluşları ziyaret etmek, özellikle karakol ve nezarethane denetleme formlarını inceleyerek sorunların giderilmesi ve koşulların iyileştirilmesi konusunda ilgililere tavsiyelerde bulunmak, sanıkların haklarını etkin bir şekilde kullanabilmesi için bu konudaki sorunlara yönelik araştırmalar yapmak, insan hakları konusunda örnek uygulamalar ortaya koyan kamu kurum ve kuruluşlarını ve buralardaki personeli teşvik amacıyla ödüllendirmek ve insan hakları ile bağdaşmayan çevre ve trafik sorunları ile ilgili araştırmalar yapmak ve çözümler üretilmesini teşvik etmekle görevlidirler (m.12) .

Bütün bunların yanı sıra il ve ilçe kurullarının belki de en temel işlevlerinin; insan hakları ihlali iddiaları ile ilgili başvuruları incelemek ve araştırmak, inceleme ve araştırma sonuçlarını değerlendirmek, ulaşılan sonuçları konusuna göre ilgili adli ve idari makamlara iletmek ve sonucunu takip etmek olduğunu tekrar söylemek gerekir (m.13) .

5.1.1.3.2. İnsan Hakları İl ve İlçe Kurulları'nın Çalışma Usulleri

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'nın çalışma usulleri; İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmeliğin, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Çalışma Usul ve Esasları başlığını taşıyan 4. bölümünde ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir.

İllerde vali veya görevlendireceği bir vali yardımcısının; ilçelerde kaymakamın başkanlık ettiği kurullar, kural olarak ayda bir defa toplanırlar. Ancak gerek görülen durumlarda başkanın çağrısı üzerine, ayda birden fazla da toplanabilirler. Toplantı gündemi, üyelerin de önerileri dikkate alınarak kurul başkanı tarafından belirlenir ve

toplantıdan önce üyelere bildirilir. Kurullar, üye tam sayısının salt çoğunluğu ile toplanır ve toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile de karar alırlar. Kurul başkanı veya üyeleri kendileri, eşleri veya alt ve üst soylarından (usul-füru) biri ile ilgili konuların görüşüldüğü toplantılara katılamazlar. Toplantı sonunda alınan kararlara itiraz eden üyelerin karşı oy gerekçeleri kararın altında özet olarak belirtilir. Toplantıya katılmayan üyelerin mazeretleri toplantı tutanağına yazılır. Kurul toplantılarına katılmakta gerekli hassasiyeti göstermeyen üyelerin temsil ettikleri kurum ve kuruluşlar konu ile ilgili olarak uyarılırlar; ancak üç defa üst üste kurul toplantılarına katılmayan üyelerin üyelikleri her halükarda düşmüş sayılır. Bu toplantılara katılan üyelere herhangi bir ücret de ödenmez (m.14) .

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'na yapılacak başvurular, illerde valilik yazı işleri müdürlüğü bünyesinde; ilçelerde kaymakamlık yazı işleri müdürlüğü bünyesinde oluşturulan ve herkesin kolayca ulaşabileceği başvuru masalarına yapılır (m.7, m.17). Masaya gelen başvurularla ilgilenmek üzere illerde vali, ilçelerde kaymakam tarafından görevlendirilen bir memur, mümkünse hukuk formasyonuna sahip veya halkla ilişkiler uzmanı, sürekli olarak görevlendirilir (m.7).

Masalara yapılacak başvuruların dilekçeyle, telefonla, elektronik posta yoluyla, şehrin çeşitli yerlerine yerleştirilen insan hakları başvuru kutuları aracılığıyla veya sözlü olarak yapılması mümkündür. Elektronik posta iletileri ile başvuru kutuları mümkün olan en kısa sürede açılır. Dilekçe yoluyla yapılan başvurularda, başvuru sahibine başvurunun tarih ve sayısını gösteren bir alındı belgesi verilir. Masalara ulaşan başvurular ile ilgili olarak, başvuru sahibinden başvuruya dayanak teşkil eden bilgi ve belgeler istenir ve masaya ulaşan bütün başvurular dosyalanır, takip defterine kaydedilir, her başvuruya bir kayıt numarası verilir ve en kısa sürede kurul başkanına

iletilir (m.17). Başvurular için birbirinden farklı birden fazla yolun kabul edilmiş olması başvuruları kolaylaştırması açısından önemlidir.

İl ve İlçe Masaları tarafından kayıt altına alınan başvurular, kurul gündemine taşınır. Bakanlık veya Başbakanlık tarafından kurula iletilen konular öncelikle görüşülür ve sonuç hakkında Bakanlığa veya Başbakanlığa derhal bilgi verilir. Kurulda, başvurular ile ilgili değerlendirmeler yapılırken kanunda belirtilen zaman aşımı süreleri öncelikle dikkate alınır ve daha sonra başvurularla ilgili ne tür işlemler yapılacağına dair karar verilir. Eğer başvuruda, karar vermeye engel olacak derecede eksiklikler söz konusu ise eksikliklerin tamamlanması için ara karar alınır. Kurul, re'sen veya başvuru sahibinin talebi üzerine, başvuru sahibini veya temsilcisini dileyebilir. Kurul; verilen kararlar ve yapılan işlemler konusunda, başvuru sahibini en geç otuz gün içerisinde bilgilendirir. Başvuru sahibine verilen cevapta, konu ile ilgili olarak sahip olduğu hakları ve bu haklardan faydalanabilmesi için başvurabileceği yasal yollar hakkında bilgi verilir. İlgili kamu kurum ve kuruluşları, kurul kararlarını geciktirilmeksizin öncelikle ele alıp sonuçlandırır (m.18).

İl ve ilçe İnsan Hakları Kurulları bünyesinde, halkla ilişkiler ve iletişim faaliyetleri, insan hakları eğitimi ve insan hakları bilincini geliştirme ve insan hakları ihlallerini araştırma, inceleme ve değerlendirme konularında en az üç kişiden oluşan komisyonlar kurarlar. Hatta kurullar, gerek görülen diğer konularda yeni komisyonlar da oluşturabilirler (m.8). Bu komisyonlar, toplantılarını çalışma şartlarına göre kendi belirledikleri aralıklarla gerçekleştirirler. Komisyonlar, çalışmalarını esnasında gerek gördükleri durumlarda diğer kurul üyelerinin bilgi ve görüşlerine başvurabilirler. Komisyonlar, yaptıkları çalışmaları, araştırma, inceleme ve değerlendirme raporlarını kurul gündeminde görüşülmek üzere kurul başkanına sunarlar (m.16)

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları, yaptıkları faaliyetleri aylık raporlar halinde hazırlayıp, hazırlanan ayın takip eden ilk on günü içerisinde valilik aracılığıyla Başkanlığa (BİHB) gönderirler. Bu aylık olağan raporlar dışında Dünya İnsan Hakları Günü ve Haftası çerçevesinde yapılan faaliyetler için de o ay içerisinde bir rapor hazırlayıp Başkanlığa gönderirler (m.19).

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının sekretarya hizmetleri ise hem illerde hem de ilçelerde yazı işleri müdürleri tarafından yürütülür ve zorunlu giderlerin harcamaları illerde valilik, ilçelerde de kaymakamlık tarafından yapılır (m.15) .

5.1.1.3.3. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'nın Çalışmaları

Bu başlık altında 81 ilde ve 850 ilçede kurulu olan İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'nın yaptıkları bütün çalışmaları incelemek gibi bir ameliye içerisine girilmeyecektir. Bu hem imkânsızdır hem de tez konusu böyle bir çalışmayı gerektirmemektedir. Burada amaç, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'nın örnek kabiliyetinden bazı faaliyetlerine yer vererek bu kurulların çalışmaları hakkında kafalarda bir fikir oluşturmaktır.

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'nın çalışmalarının önemli bir kısmını eğitim faaliyetleri oluşturmaktadır. Türkiye'de yaşanan insan hakları ihlallerinin temelinde yatan sebebin bu konudaki eğitim eksikliğinden kaynaklandığı inancı eğitim çalışmalarına öncelik/önem verilmesinin sebebini oluşturmaktadır. Yılın her döneminde gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri özellikle Dünya İnsan Hakları Günü ve Haftası'nda yoğunlaşmaktadır. Örneğin, Çanakkale'de 10 Aralık Dünya İnsan Hakları Günü vesilesiyle vatandaşlara, İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi konulu panel ve gruplar halinde insan hakları eğitimi verilmiş, İl ve İlçelerdeki tüm İlköğretim ve liselerde öğrencilere İnsan Hakları konulu CD'ler izlettirilmiş, yerel tv'de insan hakları konulu

bir program düzenlenmiş, halka açık yerlerde insan hakları konulu spot filmler gösterilmiş ve insan hakları ile ilgili hazırlanan broşürler halka dağıtılmıştır. Benzer şekilde, Bolu İl İnsan Hakları Kurulu tarafından “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, İş Sağlığı ve Güvenliği” konulu konferans, Adıyaman Kahta’da, “Demokrasi ve İnsan Hakları” konulu panel ve resim sergisi, Manisa’da “İnsan Hakları” konulu bir panel düzenlenmiştir (www.ihb.gov.tr).

İnsan Hakları İl ve İlçe Kuruluşlarının çalışmalarının önemli bir bölümünü de çeşitli kurum ve kuruluşlara yönelik ziyaretler oluşturmaktadır. Örneğin, İstanbul’da, Selimpaşa Özel Huzur ve Bakımevinde meydana gelen işkence ve kötü muamele görüntülerinin basına yansımaları üzerine, İl İnsan Hakları İnceleme ve Araştırma Komisyonu tarafından ilgili yere bir ziyaret gerçekleştirilmiş, yapılan ziyaret neticesinde; yaşlı, hasta vatandaşların aldığı hizmet kalitesinin artabilmesi için 03.09.1997 tarih ve 23099 sayılı Özel Huzurevleri ve Yaşlı Bakımevleri Yönetmeliğinin 18 ve 19 maddesinde değişiklik yapılması gerektiği kanaatine varılmış ve bu konuda gereği için Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü’ne ve İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğü’ne yazı yazılmıştır (09.07.2008/521/46709) (İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları örnek Olaylar Tablosu, 2008). Bu ziyaretler kurumlar üzerinde oluşturdukları psikolojik baskı açısından önemlidirler.

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları’nın diğer bazı çalışmalarına örnek verecek olursak: İstanbul’da, Küçükçekmece İnönü Mahallesi Ömrüm Sokak’ta bir binanın çatısına bir ay içerisinde ikinci baz istasyonunun kurulması üzerine mahalle sakinleri tarafından yapılan şikayetin incelenmesi neticesinde; vatandaşların huzursuz olduğu ve son zamanlarda mahallede kanser vakıalarının arttığı gerekçesiyle gereği için İl çevre Müdürlüğü’ne yazı yazılmıştır (09.07.2008/521/46709). Düzce İl İnsan Hakları Kurulu, fındık toplama mevsiminde Doğu ve Güneydoğu illerinden Karadeniz Bölgesi’ne mevsimlik işçi olarak

gelen insanların, sağlıksız ortamlarda yaşadığını tespit etmiş ve bunun üzerine, mevsimlik işçilere daha sağlıklı yaşam ortamlarının tesis edilmesi (özellikle tuvalet ve banyo) için tavsiye kararı almış ve kararı İl Jandarma Alay Komutanlığına, Tarım İl Müdürlüğüne, ilgili köy muhtarlıklarına göndermiştir (09.07.2008/521/2083). Muğla Üniversitesi'nden bir öğrencinin, Çevik Kuvvet polislerince küfürlü hakarete uğradığı şikâyeti üzerine oluşturulan komisyon sonuç raporunda, İl Emniyet Müdürlüğü'nde gözaltına alınan kişilere karşı gereğinden fazla güç ve sertlik kullanılmaması, bu tür konuların polislere karşı tazminata konu olabileceği değerlendirilmiştir ve konunun İl Emniyet Müdürlüğü'ne yazılmasına karar verilmiştir (09.07.2008/521/5915). Kars İl İnsan Hakları Kurulu'nca, okul çağındaki yaşı küçük kız çocukların para karşılığı evlendirilmesi konusu görüşülmüş; bunun önlenbilmesi özellikle köyde oturan vatandaşların bilinçlendirilmesi konusunda eğitim faaliyetleri düzenlenmesi ve halka açık yerlere konuyla ilgili afişlerin asılması için ilgili yerlere yazı yazılmış ve netice konusunda kendilerine bilgi verilmesi istenmiştir (04.07.2008/521/2825). Bursa Yıldırım'da bir hastane çalışanı, Yıldırım Kaymakamlığı İlçe İnsan Hakları Kurulu'na verdiği dilekçede, hastane idaresi tarafından kendisine Alevi olduğu için ayrımcılık yapıldığı, isteği dışında kasıtlı olarak yerinin değiştirildiği iddiasında bulunmuş, konuyla ilgili olarak hastane müdüründen bilgi istenmiş, hastane müdürü: Müştekinin, yirmi gün rapor aldığını ve İstanbul'da bir hastaneye gideceğini ifade ettiğini, bunun üzerine kendisine sevk evrakı olmadan gidemeyeceğinin belirtildiği ve müşterkinin de daha önceden de orada tedavi gördüğu için özel olarak gideceğini belirttiği yanıtını almıştır. Yapılan incelemeler neticesinde Yıldırım İlçe İnsan Hakları Kurulu, hastane müdürünün beyanının ve müşterkinin şikâyet dilekçesindeki çelişkili ifadelerinin göz önüne alınması neticesinde, iddia edildiği gibi müşterki hakkında herhangi bir ayrımcılık yapılmadığına ve dosyanın

kapatılmasına karar verilmiştir (05.09.2008/7824) (İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları örnek Olaylar Tablosu, 2008).

5.1.1.4. İhlal İddiası ile İlgili Yapılan Başvurulara İlişkin Sayısal Veriler

Yukarıda bahsi geçen kurumların (Bakanlık, İnsan Hakları Başkanlığı, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'nın), fonksiyonlarını ne denli yerine getirdiklerini tespit edebilmek ya da en azından bu konuda bir fikir yürütebilmek için bu kurullara, insan hakları ihlali iddiası ile yapılan başvurulara ilişkin sayısal verilere bakmak gerekmektedir. Ancak hemen şunu belirtmek gerekir ki bu konudaki istatistikî bilgilere sadece Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nca yıllık olarak yayınlanan insan hakları bilgi dosyası ve insan hakları başkanlığı yıllık faaliyet raporlarından ulaşılabilmektedir.

Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı başvuruların, başvuru kurumlarına göre dağılımını yani hangi kuruma, hangi yıl ne kadar başvuru yapıldığı konusundaki bilgileri 2004 yılından itibaren yayınlamaktadır ve 2008 yılına ait bilgiler henüz yayınlanmamıştır. O yüzden başvuruların başvuru yere göre dağılımı (Tablo 5.1.) ile ilgili yorumlar 2004-2007 yılları için söz konusu olacaktır. Bunun dışında, başvuruların ihlal edilen hakka, şikâyet edilen kuruma, başvuranların eğitim durumuna ve başvurularla ilgili verilen kararlara göre dağılımlarının yer aldığı tablolar (Tablo 5.2., Tablo 5.3., Tablo 5.4., Tablo 5.5., Tablo 5.6.) ise sadece 2004 yılına ait bilgilere dayanılarak oluşturulmuştur. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın gerek 2005 yılı, gerekse 2006 yılı bilgi dosyasında yer alan bu tablolar sadece 2004 yılında yapılan başvurulara ilişkindir. BİHB diğer yıllarda yapılan başvurularla ilgili olarak nedense 2004 yılındaki başvurulara ilişkin yapılan çalışmaya benzer (başvuruların ihlal edilen hakka, şikâyet edilen kuruma, başvuranların eğitim durumuna, başvurularla ilgili verilen kararlara göre v.s. dağılımlarını gösterir), ayrıntılı bir çalışma yapmamış, diğer yıllarda yapılan

başvuruların dağılımını gösterir sayısal verileri yayınlamamıştır. Bu nedenle Tablo.2.1. dışındaki diğer tablolarda yer alan bilgilerin ve bu bilgilere dayanılarak yapılacak yorumların sadece 2004 yılına ilişkin olduğu unutulmamalı ancak aynı zamanda bunun da genel bir fikir vermesi açısından önemi de yadsınmamalıdır.

Tablo 5.1. Başvuruların Başvurulan Yere Göre Dağılımı:

Başvurulan Kurum	Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı	İl İnsan Hakları Kurulu	İlçe İnsan Hakları Kurulu	Toplam
2004 Yılında Yapılan Başvuru Sayısı	354 (% 41)	466 (% 55)	27 (% 3)	847
2005 Yılında Yapılan Başvuru Sayısı	547 (% 40)	801 (% 58)	29 (% 2)	1377
2006 Yılında Yapılan Başvuru Sayısı	662 (% 42)	880 (% 55)	48 (% 3)	1590
2007 Yılında Yapılan Başvuru Sayısı	448 (% 28,7)	1047 (% 67,3)	61 (% 4)	1556
Genel Toplam	2011 (% 37,6)	3194 (% 59,4)	165 (% 3)	5370

Bu tablo: Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı 2006 Yılı Faaliyet Raporu, 2006: 13 ve Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı 2007 Yılı Faaliyet Raporu, 2007: 10'daki bilgilere dayanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıdaki tabloda (Tablo 5.1.), yıl bazında, insan hakları ihlali iddiası ile ilgili yapılan başvuruların, başvuru kuruma göre dağılımı yer almaktadır. Tabloya göre başvurular en çok İl İnsan Hakları Kurulları'na, en az ise İlçe İnsan Hakları Kurulları'na yapılmaktadır. Hiç şüphesiz başvuru sayıları arasındaki bu farkın temel sebeplerinden biri il nüfuslarının genel olarak ilçe nüfuslarından sayıca çok fazla olmasıdır. Bunun yanı

sıra başvurular arasındaki bu fark, illerde insan hakları ihlallerinin ilçelere göre daha fazla olduğu şeklinde yorumlanabileceği gibi illerde yaşayan insanların bu konuda daha bilinçli olduğu ve ilçelerde yaşayan insanların ise insan hakları konusunda ilde yaşayan insanlara nazaran daha az bilinçli olduğu şeklinde de yorumlanabilir. İl ve ilçeler arasındaki nüfus farkının yanında, kanaatim odur ki başvurular arasındaki bu aşırı farkın belirtilen sebeplerden daha çok bilinçlenme düzeyi ile alakalı olduğudur. Tabii, insan hakları konusunda il ve ilçeler arasındaki bilinçlenme farkının ekonomik gelişmişlik düzeyinden, eğitim olanaklarına kadar çeşitli ekonomik, sosyal, kültürel sebepleri vardır.

Tablo 5.1.'de göze çarpan bir başka nokta, bu kurumlara yapılan başvuruların, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'na 2007 yılında yapılan başvurular hariç, bir önceki yıla göre sürekli olarak arttığıdır. Kurumlara her geçen yıl artarak gerçekleşen bu başvuruları kanaatimce, Türkiye'de "insan hakları ihlallerinin her yıl daha da arttığı" şeklinde değil, insan hakları ihlalleri ile ilgili "kurumlara yapılan başvuruların arttığı" şeklinde yorumlamak daha gerçekçi olacaktır. Çünkü, uluslararası hukukta devletlerin yeni meşruluk temellerinden birisi olarak insan hakları söyleminin her geçen gün yükseldiği, küreselleşme ile beraber bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sayesinde gerçekleşen insan hakları ihlallerinin artık dünya kamuoyuna anında yansıdığı ve devletlerin bu durum karşısında uluslararası sistemde meşruluklarını sorgulanır hale getirmemek için daha da dikkatli davrandıkları (insan haklarını ihlal etmekten sakındıkları) böyle bir dönemde, bu sürecin dışında kalması mümkün olmayan, üstelik Avrupa Birliği'ne girmek gibi bir hedefi olan ve bu çerçevede insan hakları konusunda iyi bir karne sahibi olması gereken Türkiye'de, insan hakları ihlallerini her geçen gün arttığını söylemek yerine bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan baş döndürücü gelişmeler sayesinde insanların, insan hakları konusunda eskisine göre daha da

bilinçlendiklerini, bu başvurularda yaşanan artışın da bundan kaynaklandığını söylemek daha doğru olacaktır.

İnsan hakları söyleminin, hem ulusal hem de uluslararası arenada yükselmesine ve bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin insanlarda, insan hakları bilincinin oluşmasına büyük katkı sağlamasına rağmen, yukarıdaki tabloda göze çarpan başka bir nokta: başvuruların sayıca çok az olduğudur. Bu durum, bütün bu gelişmelere rağmen insan hakları bilincinin Türkiye’de henüz istenen düzeye ulaşmaması, bu kurumların yeterince tanıtılmaması/bilinmemesi ve devlet eliyle kurulmuş olan bu kurumlara duyulan güven ile yakından ilgilidir.

Tablo 5.2. Başvuruların İhlal Edildiği İddia Edilen Hakkın Niteliğine Göre Dağılımı

	Sayı	Oran (%)
Toplam İhlal Edilen Hak İddiası	1639	100
İşkence ve kötü muamele yasağı	158	9,6
Adil yargılanma hakkı	131	8,0
Kişi hürriyeti ve güvenliği	121	7,4
Yaşam hakkı	119	7,3
Sağlık ve hasta hakkı	117	7,1
Ayrımcılık yasağı	110	6,7
Mülkiyet hakkı	110	6,7
Vatandaşlık hakkı	78	4,8
Sosyal güvenlik hakkı	71	4,3
Çalışma ve sözleşme hürriyeti	71	4,3
Ailenin korunması	56	3,4
Eğitim ve öğrenim hakkı	52	3,2

İfade hürriyeti	41	2,5
Çevre hakkı	41	2,5
Dilekçe hakkı	40	2,4
Konut dokunulmazlığı	38	2,3
Özel hayatın gizliliği	30	1,8
Yerleşme ve seyahat hürriyeti	28	1,7
Din ve vicdan hürriyeti	27	1,6
Engelli hakları	21	1,3
Haberleşme hürriyeti	19	1,2
Zorla çalıştırma yasağı	12	0,7
Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı	8	0,5
Örgütlenme hürriyeti	7	0,4
Seçme, seçilme ve siyasi faaliyet hakkı	6	0,4
Bilim ve sanat hürriyeti	6	0,4
Diğer	121	7,4

İnsan Hakları Başkanlığı Bilgi Dosyası, 2006: 7

Yukarıdaki tabloda (Tablo 5.2.'de) insan hakları ihlali ile ilgili yapılan başvuruların, ihlal edildiği iddia edilen hakka göre dağılımı verilmiştir. Tablo 5.2.'de görüldüğü üzere işkence ve kötü muamele yasağı tüm başvurular arasında % 9,6 oran ile birinci sırada yer almakta ve hemen onu % 8 ile adil yargılanma hakkı takip etmektedir. Bu da yıllardır süregelen çabalara rağmen işkencenin Türkiye'de halen ilk sıradaki yerini (en azından 2004 yılı itibariyle) koruduğunu göstermektedir.

Tablo 5.2.'ye göre ihlal iddiası ile en az başvuru yapılan haklar ise örgütlenme hürriyeti, seçme, seçilme ve siyasî faaliyette bulunma hakkı ile bilim ve sanat hürriyetidir. Bu durum kanaatimce, zikredilen haklara çok saygı duyulduğundan değil, toplumda bu hakların fazla kullanılmamasından kaynaklanmaktadır.

Son dönemlerde Türkiye'de anadilde eğitim ve ifade özgürlüğü ile ilgili tartışmalar ve bu konudaki şiddetli taleplere rağmen eğitim ve öğrenim hakkı ile ifade hürriyeti konusundaki ihlal iddialarının ilk sıralar da değil de ortalarda yer alması dikkat çekicidir.

Tablo 5.3. Hak İhlali İddiası ile İlgili Başvuranların Şikayet Edilen Kuruma Göre Dağılımı

	Sayı	Oran (%)
Toplam	847	100
Bakanlık	77	9,1
Valilik	37	4,4
Kaymakamlık	22	2,6
Adliye	85	10,0
Özel idare	1	0,1
Belediye	68	8,0
Eğitim ve öğrenim kurumu	63	7,4
Sağlık kurumu	66	7,8
Sosyal hizmet kurumu	25	3,0
Emniyet	132	15,6
Jandarma	41	4,8
Ceza ve tutukevi	47	5,5

Diğer	183	21,6

İnsan Hakları Başkanlığı Bilgi Dosyası, 2006: 10

Tablo 5.3.'te hak ihlali iddiası ile yapılan başvuruların şikayet edilen kuruma göre dağılımı yer almaktadır. Diğer başlığı altında yer alan yani tabloda ismi geçmeyen diğer kurumlarla ilgili yapılan toplam hak ihlali iddialarını bir kenara bırakacak olursak, hak ihlali iddiası ile ilgili olarak aleyhine en çok başvuruda bulunulan kurumun % 15,6 ile emniyetin yani polis teşkilatının olduğu görülmektedir. Bu veriler her ne kadar sadece 2004 yılına ait olsa da verilerin, en çok ihlal edilen hakkın işkence yasağı ve en çok şikâyet edilen kurumun polis teşkilatı olduğunu göstermesi, Türkiye'de yıllardır süregelen polisin işkence yaptığı iddialarının mesnetsiz olmadığını gösterir niteliktedir. Son zamanlar sık sık gündeme gelen işkence iddiaları da bu durumun halen devam ettiğinin önemli bir göstergesidir.

Tablo 5.3.'e göre hak ihlali iddiası ile aleyhine en çok başvuruda bulunulan ikinci kurum % 10'luk bir oran ile adliyedir. Bu durum tıpkı en çok ihlal edilen hakkın işkence yasağı ve en çok şikayet edilen kurumun emniyet teşkilatı olması durumuyla benzerdir. Şöyle ki; bir önceki tabloda (Tablo 5.2'de) en çok ihlal edilen ikinci hak adil yargılanma hakkı olarak gözükmekteydi. Tablo 5.3.'te de en çok şikayet edilen ikinci kurum adliye teşkilatı olarak gözükmektedir. İşte en çok ihlal edilen haklar ile aleyhine en çok başvuruda bulunulan kurumların paralellik arz etmesi önemlidir. Başka bir deyişle bu durum verilerin birbirlerini doğrular nitelikte olduğunun bir göstergesidir.

Hak ihlali iddiası ile aleyhine başvuruda bulunulan diğer kurumlara baktığımızda, ceza ve tutukevleri %5,5 ile sanılanın aksine ilk sıralarda değil yedinci sırada yer almaktadır. Kanaatimce, insan hakları ihlallerinin en çok görüldüğü yerlerden biri olan cezaevlerinin fazla şikayete konu olmaması, tutuklu ve hükümlülerin başvuru imkanı/cesareti ve cezaevi yönetimleri tarafından bunlara yönelik uygulanan baskıyla da

yakından alakalıdır. Bunun dışında bakanlıklar % 9,1 ile üçüncü sırada ve belediyeler % 8 ile dördüncü sırada yer almaktadırlar.

Kurumlar arasında hak ihlali iddiası ile kendisi aleyhine en az başvuruda bulunulan kurumun ise İl Özel İdaresi olduğu görülmektedir. Bu durum İl Özel İdaresi ile vatandaşlar arasındaki ilişki yoğunluğunun azlığı ve niteliği ile yakından ilişkilidir.

Tablo 5.4. Hak İhlali İddiası İle Başvuranların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

	Sayı	Oran (%)
Toplam	847	100
Okuryazar değil	18	2,1
Okuryazar/ okul bitirmedi	16	1,9
İlkokul	72	8,5
İlköğretim	27	3,2
Ortaokul/dengi	34	4,0
Lise/dengi	111	13,1
Yüksekokul veya fakülte	154	18,2
Yüksek lisans doktora	17	2,0
Bilinmeyen	398	47,0

İnsan Hakları Başkanlığı Bilgi Dosyası, 2006: 9

Yukarıdaki tabloda, hak ihlali iddiası ile başvuruda bulunanların eğitim durumuna göre dağılımı verilmiştir. Tablo 5.4.'e göre -eğitim durumları bilinmeyenleri ayrı tutacak olursak- hak ihlali iddiası ile başvuranlar arasında yüksekokul ve fakülte mezunları % 18,2 ile birinci sırayı işgal etmekte ve bunları, % 13.1'lik oran ile lise mezunları takip etmektedir. Hak ihlali iddiası ile en az başvuruda bulunanlar ise % 1,9 ile bir okul bitirmemiş ancak okur-yazar olanlardır. Buradan lisans eğitimi almış insanların daha çok hak ihlaline uğradıkları ve eğitim seviyesi daha düşük olanların da

daha az hak ihlaline uğradıkları sonucuna varmamak gerekir. Kanaatimce, buradan çıkarılması gereken sonuç; eğitim seviyesi yüksek olan insanların, düşük olanlara göre hak ihlali karşısında daha çok tepki gösterdiği ve ilgili yerlere başvurduğudur. Bu da insan hakları bilinci ile eğitim durumunun yakından ilişkili olduğunu, bu ikisinin bir paralellik arz ettiğini göstermektedir.

Tablo 5.4.'te eğitim seviyesi ve hak ihlali iddiası ile yapılan başvurular arasındaki paralelliği bozar nitelikte sayısal veriler de mevcuttur. Örneğin okur-yazar olmayanların başvuru oranları % 2,1'dir. Bu oran da okur-yazar olanlarınkinden (%1,9) daha fazladır. Gerçi her iki kesim için aradaki fark hem eğitim durumu hem de başvuru oranları bakımından fazla değildir ve bu oranların yer yer birbirine eşit olması veya yer değiştirmeleri kanaatimce mümkün gözükmemektedir. Bu tabloda dikkat çeken ikinci nokta okuryazar olmayanların başvuru oranlarının (% 2,1), yüksek lisans ve doktora mezunlarınınkine (% 2) göre daha fazla olmasıdır. Kanaatimce bu durumun temel sebebi, Türkiye'de toplam nüfus içerisinde okur-yazar olmayanların sayısının yüksek lisans doktora yapmış olan insanlara göre daha yüksek oranda olmasıdır.

Tablo 5.5.Başvuru Konusu ile İlgili Verilmiş Adli veya İdarî Karar Olup Olmadığı

Verilen Kararın Türü	Toplam	Oran
		847
Adli karar var	117	13,8
İdari karar var	76	9,0
Hem adli hem idari karar var	40	4,7
Yok	614	72,5

İnsan Hakları Başkanlığı Bilgi Dosyası, 2006: 12'deki veriler baz alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 5.6. Yapılan Başvurulardan Adli ve İdarî Karar Sürecinde olanlar

Toplam	847	Oran (%)
Başvuru konusu ile ilgili devam eden dava	135	15,9
Başvuru konusu ile ilgili devam eden idarî soruşturma	78	9,2

İnsan Hakları Başkanlığı Bilgi Dosyası, 2005: 24'te yer alan tablolardaki veriler baz alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 5.5.'te yapılan başvuruların o başvurularla ilgili verilen adli veya idari bir kararlara göre dağılımı ve tablo 5.6'da da bir adli ve idari karar sürecinde olan başvuru sayıları yer almaktadır. Tablo 5.5.'ten de anlaşıldığı üzere, hak ihlali iddiası ile yapılan başvuruların % 72,5'i hakkında herhangi bir karar verilmemiştir. Gerçi tablo 5.6.'da adli ve idarî makamların karar sürecinde olan % 25,1 lik bir oran söz konusudur ancak bahsi geçen başvurular karara bağlansa⁵² dahi karara bağlanan toplam başvuru oranı % 52, 6 olacaktır. Yani yapılan başvuruların yarısına yakınıyla ilgili herhangi bir karar verilmediği görülmektedir.

Yapılan başvuruların, başvuruyu karara bağlayan kuruma göre dağılımına baktığımızda (Tablo 5.5.) başvuruların % 13,8'inin adli, % 9'unun idari ve % 4,7'sinin de hem adli hem de idari makamlarca karara bağlandığı görülmektedir. Başka bir deyişle hak ihlali iddiası ile yapılan başvurularla ilgili olarak daha çok adli kararlar verilmektedir.

Başvuruların; başvuru yere, ihlal edilen hakka, şikayet edilen kuruma, başvuranların eğitim durumuna ve başvurularla ilgili verilen kararlara göre dağılımına

⁵² Bu veriler 2004 yılında yapılan başvurulara ait olduğu için bahsi geçen % 25,1 oranındaki karar sürecinde olan başvurular büyük oranda karara bağlanmıştır.

baktıktan sonra yine 2004 yılında, bir hak ihlali iddiası ile yapılan başvurulara ilişkin diğer bazı sayısal verilere bakacak olursak, çeşitli kıstaslara göre oluşturulmuş şu bilgileri görebiliriz: Bir hak ihlali iddiası ile ilgili olarak başvuruda bulunanların cinsiyet olarak % 78'ini erkekler oluşturmaktadır. Başvuranların çoğu 30-39 yaş aralığında bulunan kişilerdir. En az başvuruda bulunanlar ise 17 yaş altında olanlar yani çocuklardır. Başvuruda bulunanlar arasında işsiz ve bir mesleği olmayanlar ilk sırayı işgal ederken en az başvuruda bulunanlar genel müdür veya üst düzey yöneticilerdir. Başvuruda bulunanların % 7,4'ü kırsal kesimde, % 92,6'sı ise kentte yaşamaktadır. Bu kentler arasında Ankara (% 17,9), İstanbul (% 16,3) ve İzmir (% 6) başvuruların çokluğu konusunda ilk üç sırayı işgal etmektedirler.⁵³ % 0,1 ile Adıyaman, Ağrı, Burdur, Elazığ, Erzincan, Kahramanmaraş, Nevşehir, Ordu, Tunceli ve Şırnak illeri ise başvuruların en az olduğu illerdir. Mektup, telefon, faks, e-mail ve insan hakları kutularından oluşan başvuru yollarından en çok tercih edilen başvuru yolu % 50,6 ile mektup, en az tercih edilen başvuru yolu ise tahmin edilenin aksine % 0,3 ile telefon olmuştur (BİHB Bilgi Dosyası, 2006: 8-11).

5.1.2. Ana Omurgaya Eklemlenen Kurumlar

2001 yılından itibaren devletin insan hakları ile ilgili olarak girmiş olduğu kurumsallaşma sürecinde yukarıda bahsedilen ve kurumsal yapının ana omurgasını oluşturan organların dışında, bu ana omurgaya eklemlenen kurumlar da mevcuttur. Bunlar: İnsan Hakları Üst Kurulu, İnsan Hakları Danışma Kurulu, İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi ve İnsan Hakları İhlâl İddialarını Araştırma Heyetleri'dir (BİHB Bilgi Dosyası, 2005: 5).

⁵³ Rakamların üç büyük şehirde bu kadar yüksek olması bu şehirlerin nüfuslarıyla da lakalı bir durumdur.

5.1.2.1. İnsan Hakları Üst Kurulu

İnsan Hakları Üst Kurulu, 10.10.1984 tarihli ve 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunda Değişiklik Yapan 12.4.2001 Tarihli ve 4643 Sayılı Kanun ile ek 4. maddenin değiştirilmesi ile kurulmuştur (Resmi Gazete, 21.04.2001-24380). Kurulun amacı, görevi ve işleyişi ile ilgili kurallar: İnsan Hakları Üst Kurulunun Kuruluş Görev ve İşleyişi ile Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'te düzenlenmektedir (Resmi Gazete, 15.08.2001-24494).

İnsan Hakları Üst Kurulu'nun amacı, insan haklarının korunmasını ve geliştirilmesini sağlamak için yapılabilecek idari ve kanuni düzenlemelere ilişkin çalışmalar yapmak ve başta başbakanlık olmak üzere bakanlıklar ile diğer kamu kurum ve kuruluşlarına insan hakları konusunda tavsiye kararları sunmaktır (3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunda Değişiklik Yapan 12.4.2001 Tarihli ve 4643 Sayılı Kanun, Ek m.4).

İnsan Hakları Üst Kurulu; "Başbakanın görevlendireceği bir Devlet Bakanının başkanlığında; Başbakanlık, Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı müsteşarları"ndan oluşmaktadır. Kurul, gerek görülen hallerde bu üyelerin dışında, ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile özel kuruluşların temsilcilerini toplantılarına davet edilebilir (İnsan Hakları Üst Kurulunun Kuruluş Görev ve İşleyişi ile Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, m.4).

İnsan Hakları Üst Kurulu'nun görevleri ise İnsan Hakları Üst Kurulunun Kuruluş Görev ve İşleyişi ile Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin 5. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

- “a) İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesine ilişkin konularda idari ve kanuni düzenlemelere ilişkin çalışmaları yapmak ve gerekli önerilerde bulunmak.
b) Yürürlükteki mevzuatın ve kanun tasarılarının insan hakları temel ilkeleri, uluslararası belgeler ve mekanizmalarla uyumlu hale getirilmeleri için uygun gördüğü tavsiyeleri yapmak.
c) Başbakanlık ve bakanlıklar ile diğer kamu kurum ve kuruluşları için insan hakları konusunda tavsiye kararları vermek.
d) İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesini, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi’nde ve Türkiye’nin taraf olduğu insan hakları ile ilgili uluslararası sözleşmelerde öngörüldüğü şekilde, çağdaş ve evrensel ölçülere uygun olarak gerçekleştirmek amacıyla yapılacak çalışmaları koordine etmek.
e) İnsan hakları alanında kaydedilen gelişmeler hakkında kamuoyunun aydınlatılması amacıyla yapılacak çalışmaları koordine etmek.
f) Kamu kurum ve kuruluşlarınca gerçekleştirilen insan haklarıyla ilgili hizmet-içi eğitim programlarının uygulanmasını izlemek, kitle iletişim araçlarına ve sivil toplum kuruluşlarına yönelik insan hakları eğitimi çalışmalarına katkıda bulunmak.
g) İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesinde görev alacak öğretim üyesi ve temsilci gönderecek gönüllü kuruluşları seçmek, Komite çalışmalarını izlemek, değerlendirmek ve yönlendirmek.
h) İnsan Hakları Danışma Kurulunda görev alacak kurum ve kuruluş temsilcileri dışındaki üyeleri seçmek, çalışmalarını izlemek ve değerlendirmek.
ı) İnsan hakları ihlali iddiaları ile ilgili olarak Başkanlık ve İnceleme Heyetleri tarafından yapılan incelemeleri değerlendirmek ve alınabilecek önlemlere ilişkin tavsiyelerde bulunmak.
i) Belirleyeceği konularda komisyonlar ve çalışma grupları oluşturmak.”

Görüldüğü üzere, İnsan Hakları Üst Kurulunun temel fonksiyonu, mevzuatın insan hakları temelinde iyileştirilmesi için yapılabilecek idari ve kanuni düzenlemeleri tespit ederek tavsiye kararları vermektir.

İnsan Hakları Üst Kurulu’na başbakan tarafından görevlendirilen devlet bakanı başkanlık eder. Kurul, toplantılarını başkanın çağrısı ile her ay düzenli olarak gerçekleştirir. Gerek görülen durumlarda toplantılar daha kısa aralıkla da yapılabilir. Üst Kurul, çalışmalarında etkinliği ve verimliliği sağlamak amacıyla çeşitli konularda komisyonlar ve çalışma grupları kurabilir. Kurulun sekretarya hizmetleri ise BİHB tarafından yerine getirilir (m.5, m.6).

5.1.2.2. İnsan Hakları Danışma Kurulu

İnsan Hakları Danışma Kurulu, 10.10.1984 tarihli ve 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında

Kanunda Değişiklik Yapan 12.4.2001 Tarihli ve 4643 Sayılı Kanun ile ek 5. maddenin değiştirilmesi ile kurulmuştur (Resmi Gazete, 21.04.2001-24380)

İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun amacı, insan haklarına ilişkin olarak ilgili devlet kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları arasında iletişim sağlamak ve insan haklarını ilgilendiren ulusal ve uluslararası konularda danışma organı olarak görev yapmaktır (3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunda Değişiklik Yapan 12.4.2001 Tarihli ve 4643 Sayılı Kanun, Ek m.5).

İnsan Hakları Danışma Kurulu, esas olarak insan hakları ile ilgili bakanlık, kamu kurum ve kuruluşları ile meslek kuruluşları temsilcileri, insan hakları alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri ve insan hakları alanında çalışmalar yapan ve bu alanda yayınları bulunan kişilerden (öğretim üyeleri ve araştırmacı yazarlardan) oluşmaktadır. Kurula katılan bu kişiler, İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun Kuruluş Görev ve İşleyişi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin 4. maddesinde şu şekilde sıralanmaktadır:

- “a) Başbakanlık, Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı ile Jandarma Genel Komutanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Emniyet Genel Müdürlüğü, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü ve Özürlüler İdaresi Başkanlığından asgari genel müdür yardımcısı veya müstakil daire başkanı düzeyinde birer temsilci,
- b) Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Merkezinden bir temsilci,
- c) Adli Tıp Kurumundan bir temsilci,
- d) Üye sayısı yüz binin üstünde olan memur ve işçi sendikaları konfederasyonlarından birer temsilci,
- e) Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu (TESK), Türkiye Sakatlar Konfederasyonu ve Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonundan (TİSK) birer temsilci,
- f) Türkiye Barolar Birliğinden bir temsilci,
- g) Bünyelerinde insan hakları birimi bulunan ve Üst Kurul tarafından belirlenen yedi il barosundan birer temsilci,
- h) Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinden (TOBB) ve Türkiye Ziraat Odaları Birliğinden (TZOB) birer temsilci,
- i) Türk Tabipler Birliğinden bir temsilci,
- j) Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliğinden bir temsilci,

- k) Türkiye Gazeteciler Cemiyeti ve Basın Konseyinden birer temsilci,
- l) Yurtdışında Yaşayan Vatandaşlar Danışma Kurulundan iki temsilci,
- m) İnsan Hakları alanında faaliyet gösteren ve Üst Kurul tarafından belirlenen sivil toplum kuruluşlarından birer temsilci,
- n) Çalışmalarında insan hakları konularına yer veren on öğretim üyesi,
- o) Uluslararası mahkemelerde daha önce görev yapmış Türk uzmanlardan iki kişi,
- p) Yazı ve çalışmalarında insan hakları konularına yer veren araştırmacı veya yazarlardan beş kişi,⁵⁴

Görüldüğü üzere kurul üyelerinin yaklaşık 2/3'ü sivil kesimin temsilcilerinden oluşmaktadır.⁵⁵ Bu da devletin, insan hakları alanında yaptığı çalışmalarda hem sivil toplum örgütleri ile işbirliğine girmesi ve onların katkılarından faydalanması hem de sivil toplum ile devleti aynı platformda buluşturması açısından önemlidir ve aynı zamanda bir iktir. Ancak sivil toplumun katılımıyla oluşan bir kurul olmasına rağmen İnsan Hakları Danışma Kurulu toplumun tüm kesimlerini kucaklayan bir bütünlük gösterir nitelikte değildir. Kurula katılacak sivil toplum kuruluşlarının belirlenmesinde objektif kriterler mevcut değildir. (Kahraman, 2007: 10-11).”G” bendinde belirtilen baro temsilcilerinin İnsan Hakları Üst Kurulu tarafından belirlenecek barolar arasından seçilmesi ve yine “m” bendinde belirtilen insan hakları alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin İnsan Hakları Üst Kurulu tarafından belirlenen sivil toplum kuruluşları arasından seçilmesi ve bu seçimlere dair herhangi bir objektif kriterin tayin edilmemiş olması bu kurulun, devlet ve sivil toplumu bir bütünlük içerisinde kucaklama iddiasına önemli ölçüde gölge düşürmektedir.

İnsan Hakları Danışma Kurulu'na, insan haklarına ilişkin olarak ilgili devlet

⁵⁴ (a-m) bentlerindeki temsilciler, temsil ettikleri kuruluşlarca, (n,o ve p) bentlerindeki üyeler, İnsan Hakları Üst Kurul tarafından belirlenir (İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun Kuruluş Görev ve İşleyişi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, m. 4). Ayrıca kurul üyelerin görev süresi üç yıl ile sınırlıdır. Ancak görev süresi biten üye, kurula tekrar seçilebilmektedir (İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun Kuruluş Görev ve İşleyişi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, m. 6/c).

⁵⁵ Gerçi kurula seçilen, g ve m bentlerinde belirtilen temsilcilerin (bünyesinde insan hakları birimi bulunan baroların ve insan hakları alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının), tamamen bakanlık müsteşarlarından oluşan İnsan Hakları Üst Kurulu tarafından belirlenmesi kurulun sivil yanının etkinliğini azaltan bir durum olarak gözükmemektedir ama yine de sivil kesimin kurulda nicelik olarak azımsanmayacak bir üstünlüğü mevcuttur.

kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları arasında iletişim sağlama ve insan haklarını ilgilendiren ulusal ve uluslararası konularda danışma organı olarak görev yapma amacı doğrultusunda yüklenen görevler ise şunlardır:

- “a) İnsan haklarının geliştirilmesi ve korunmasına ilişkin konularda görüş bildirmek, tavsiyelerde bulunmak, öneriler ve raporlar sunmak,
- b) Yürürlükteki mevzuatın ve yasa tasarılarının insan hakları temel ilkeleri, uluslararası belgeler ve mekanizmalarla uyumlu hale getirilmesi için uygun gördüğü konularda görüş bildirmek, idari önlemlerin alınmasını tavsiye etmek,
- c) İnsan haklarına ilişkin olarak ilgili Devlet kuruluşları ile üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları arasında iletişim sağlamak,
- d) İnsan haklarını kapsayan ulusal ve uluslararası konularda danışma organı olarak görev yapmak, Üst Kurul tarafından görüşülmesi istenilen hususları ele almak, gerekli çalışmaları yapmak ve görüş sunmak,
- f) İnsan hakları ihlallerinin ulusal düzeydeki genel durumu ve işkence yasağı, ifade özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü ve diğer temel insan hakları konuları hakkında Bakana ve Üst Kurula raporlar sunmak,
- g) Irkçılık, her türlü ayrımcılık ve yabancı düşmanlığı dahil insan haklarına ilişkin uluslararası konularda Bakana ve Üst Kurula görüş bildirmek” (İnsan Hakları Danışma Kurulu’nun Kuruluş Görev ve İşleyişi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, m. 5).

İnsan Hakları Danışma Kurulu’nun çalışma esaslarına baktığımızda ise kurulun bakanın veya başkanın⁵⁶ olağanüstü toplantı çağrısı dışında, olağan toplantılarını Şubat, Haziran ve Ekim aylarının ilk haftalarında olmak üzere yılda üç kez yaptığını görmekteyiz. Toplantı, üye tam sayısının salt çoğunluğu ile yapılır. Kararlar da toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile alınır. Eşitlik halinde kurul başkanının oyu iki oy sayılır. Toplantılara üst üste üç kez katılmayan kurul üyelerinin, üyelikten çekildikleri kabul edilir ve yerlerine yenileri seçilir⁵⁷. Kurul, çalışmalarının gerekli kıldığı durumlarda komisyonlar ve alt komiteler oluşturarak çalışmalar yapabilir. İnsan Hakları Danışma Kurulu Başkanı, toplantı sonuçlarını bir rapor halinde insan haklarından sorumlu bakana ve İnsan Hakları Üst Kurulu’na iletir. Giderleri Başbakanlık bütçesinden karşılanan İnsan Hakları Danışma Kurulu’nun sekretaryaya

⁵⁶ Kurul, başkanını, ilk toplantısında kendi üyeleri arasından seçer.

⁵⁷ Bu seçim de çekilmiş üyelerin seçimindeki usule uyularak yani aynı usulle yapılır (İnsan Hakları Danışma Kurulu’nun Kuruluş Görev ve İşleyişi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, m. 6/g).

hizmetleri ise BİHB tarafından yerine getirilir (İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun Kuruluş Görev ve İşleyişi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, m. 6).

5.1.2.3. İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi

İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Eylem Planı⁵⁸ uyarınca, İnsan Hakları Üst Kurulu'na bağlı olarak kurulmuştur. (İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi Yönetmeliği, m.1, m.4). İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi, esas olarak 1998 yılında, “İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi” adıyla faaliyetlerine başlamıştı. Ancak 04.06.1998 tarih ve 23362 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi Yönetmeliği'nin, 11.11.2006 tarih ve 26343 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi Yönetmeliği ile yürürlükten kaldırılması sebebiyle Komite, çalışmalarına, İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi adıyla kaldığı yerden devam etmiştir (m.7). Bugün Ulusal Komitenin, kuruluş, görev ve işleyişi ile ilgili esaslar, 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunun 2 ve 33'üncü maddelerine dayanılarak hazırlanan İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi Yönetmeliğinde düzenlenmektedir (Resmî Gazete: 11.11.2006-26343).

⁵⁸ 1993 yılında, Viyana’da düzenlenen “İnsan Hakları Dünya Konferansı”nın sonunda yayımlanan Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı’nda: “İnsan hakları eğitim-öğretiminin, halkın bilgilendirilmesi, topluluklar arasında uyumlu ve istikrarlı ilişkiler gerçekleştirmek, güçlendirmek, karşılıklı anlayış, hoşgörü ve barışın gelişmesinde yardımcı olmak açısından zorunlu” olduğu belirtilerek evrensel insan hakları kültürünü ve insan haklarına saygıyı geliştirmek için tüm ülkelere, resmî ve özel bütün öğrenim kurumlarının müfredatlarına insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü bilincini geliştirecek konuları dâhil etmeleri çağrısında bulunmuştur. Bu çağrıya karşılık olarak, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 24.12.1994 tarihinde bir karar almış ve 1994 ile 2005 arası yılları, “İnsan Hakları Eğitimi On Yılı” ilan etmiş ve bu konuda bir eylem planı kabul etmiştir. Eylem Planında, İnsan Hakları Eğitimi On Yılı çalışmaları kapsamında, uluslararası insan hakları belgeleri (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Çocuk Hakları Sözleşmesi, Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi, Viyana Bildirgesi ve Viyana Eylem Programı) hükümlerine dayalı olarak, bir uluslararası insan hakları eğitiminin gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.aal.k12.tr/hak/insan.asp>

Yönetmeliğe göre Ulusal Komite; Başbakanlık, Adalet, İçişleri, Dışişleri, Milli Eğitim, Sağlık, Kültür ve Turizm bakanlıkları ile Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü'nden birer temsilci, insan hakları alanında faaliyet gösteren gönüllü kuruluşlardan altı temsilci ve insan hakları alanında çalışmalarıyla tanınmış beş öğretim üyesi olmak üzere, toplam yirmi üyeden oluşmaktadır⁵⁹ (m.4).

İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi'nin amacına gelince, Ulusal Komite, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Eylem Planı uyarınca kurulduğu için Komitenin amacı, insan hakları bilincini oluşturmak ve insan haklarına saygıyı tesis etmek için bu konudaki eğitim faaliyetlerini takip etmek ve konuya ilişkin öneriler sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda Ulusal Komiteye yüklenen görev de Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Eğitimi Dünya Programı'nın Türkiye'de uygulanabilmesi için eylem planı önerisini hazırlamak ve bunu onay için İnsan Hakları Üst Kurulu'na sunmaktır. Bunun yanı sıra Ulusal Komite'nin, yukarıda bahsedilen çerçevede yürütülen eğitim çalışmalarını izlemek ve değerlendirmelerini İnsan Hakları Üst Kuruluna bildirmek gibi bir görevi de mevcuttur. Ulusal Komite; ayrıca, İnsan Hakları Üst Kurulunun bu konularda kendisine vereceği diğer görevleri de yerine getirmekle yükümlüdür (m.5).

Ulusal Komite, çalışmalarını ayda bir defa rutin toplantılar yaparak gerçekleştirir. Ancak gerekli görülen hallerde her zaman toplantı yapabilir. Komite, İnsan Hakları Üst Kurulu'nun onayını almak koşulu ile alt çalışma grupları oluşturarak çalışabilir.

---

⁵⁹ Bakanlık temsilcileri kurumlarınca, öğretim üyeleri ve temsilci gönderecek gönüllü kuruluşlar İnsan Hakları Üst Kurulunca belirlenir. Öğretim üyeleri ile gönüllü kuruluş temsilcilerinin görev süresi iki yıldır. Bu süre sonunda yeniden görevlendirilebilirler. Bu fıkraya göre görevlendirilenlerden mazeretsiz olarak üç toplantıya katılmayanlar Komiteden çekilmiş sayılır. Ulusal Komite, ilk toplantısında kendi içinden iki yıl için bir başkan ve bir başkan vekili seçer. Başkanlık ve başkan vekilliği görevi sona erenler, yeniden seçilebilirler. (İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi Yönetmeliği, m.4/3,4,5).

Komite'nin sekretarya hizmetlerini ise Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı yürütmektedir (m.6).

5.1.2.4. İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyetleri

İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyetleri, 10.10.1984 tarihli ve 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunda Değişiklik Yapan 12.4.2001 Tarihli ve 4643 Sayılı Kanun ile ek 6. maddenin değiştirilmesi ile kurulmuştur (Resmi Gazete, 21.04.2001-24380).

İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyeti; Başbakanlık, Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı temsilcileri ile insan hakları alanında çalışmalar yapan kişilerden ve meslek kuruluşları temsilcileri arasından inceleme ve araştırma yerine ve konusuna göre devlet bakanınca belirlenen üyelerden oluşur. İçişleri Bakanlığı'nı temsil edecek heyet üyesi, heyetin inceleme ve araştırma konusuna göre, bakanlık merkez teşkilatı, Jandarma Genel Komutanlığı veya Emniyet Genel Müdürlüğü personeli arasından seçilir. Heyette görev alacak bakanlık temsilcileri kurumları tarafından belirlenir. (İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyetlerinin Kuruluş, Görev ve İşleyişi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik m.4). Heyeti oluşturanların büyük bir kısmının bakanlık temsilcisi olması bir yana, İçişleri Bakanlığı temsilcisinin, inceleme konusuna göre bakanlık merkez teşkilatı, Jandarma Genel Komutanlığı veya Emniyet Genel Müdürlüğü personeli arasından seçilmesi, ihlale konu şikâyetin jandarma veya polis aleyhinde olması durumunda, inceleme heyetinin nasıl objektif davranacağı konusunda kafalarda şüphe uyandırmaktadır.

Heyetin amacı, 4683 sayılı yasada (ek, m.6) : “ insan hakları ihlali iddialarını yerinde incelmek ve araştırmak” olarak belirtilmektedir. Bu amaç doğrultusunda heyete

yüklenen görev ise tektir: insan hakları ihlallerini yerinde incelemek ve araştırmak (m. 5).

İnsan Hakları İhlallerini İnceleme Heyetleri'nin harekete geçebilmesi için öncelikle ihlal iddialarının kabul edilebilir olması gerekmektedir. Bir ihlalin kabul edilebilir olup olmadığının tespiti için ise çeşitli işlemler yapılır. Öncelikle hak ihlali ile ilgili iddialar, delilleriyle birlikte Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'na (BİHB) bildirilir. Heyete böyle bir başvuru olmasa dahi lüzum üzerine başbakan, re'sen bir inceleme heyeti oluşturulmasını isteyebilir. Heyetin bildirdiği hak ihlali iddiasına binaen BİHB, ilgili kurumlardan iddia hakkında gerekli bilgileri toplar ve topladığı bu bilgilerle ilgili bir ön inceleme yapar. Ön inceleme yapıldıktan sonra eğer iddia kabul edilebilir nitelikte bir iddia olarak görülürse söz konusu iddia BİHB tarafından derhal İnsan Hakları Üst Kurulu'nun gündemine taşınır. İddia Üst Kurul'da görüşüldükten sonra İnceleme Heyeti'nin çalışmalarına başlayabilmesi için insan haklarından sorumlu devlet bakanının onayı alınır ve alınan onay ile İnceleme Heyeti çalışmalarına başlar (m. 6). Çalışmalara başlayacak olan İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyeti, insan haklarından sorumlu devlet bakanı tarafından belirlenecek olan en az beş kişiden oluşur. Bakan, gerekli gördüğü durumlarda birden fazla heyet de oluşturabilir. Bakan tarafından oluşturulan bu heyete, başbakanlık temsilcisi başkanlık eder. Heyetin yaptığı inceleme ve araştırma sonuçları bir rapor halinde heyeti görevlendiren kuruma yani insan haklarından sorumlu devlet bakanına sunulur ve böylece heyet, kendisine verilmiş olan görevi yerine getirmiş olur (m. 7).

Sekretarya hizmetleri BİHB tarafından yerine getirilen İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyetlerinin giderleri ise Başbakanlık bütçesinden karşılanır (m. 7).

5.1.3. Diğer Ulusal İnsan Hakları Kurumları

Yukarıda bahsi geçen ve insan hakları konusundaki resmî örgütlenmeyi oluşturan ana omurga ve ona eklenen kurumların dışında, gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) bünyesinde, gerekse çeşitli bakanlıklar bünyesinde insan hakları ile ilgili daha başka kurumlar da mevcuttur.

TBMM bünyesinde yer alan ulusal insan hakları kurumu, TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'dur. 05.12.1990 tarih ve 3686 yasa ile kurulan ve mecliste grubu bulunan siyasi partilerin ve bağımsız milletvekillerinin üye sayılarının, meclis üye tam sayısına (boş üyelikler hariç) oranları ölçüsünde temsil edildikleri komisyon (İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu, m. 3), dünyada ve Türkiye'de insan haklarına saygıyı sağlamak ve bu bağlamda insan hakları konusundaki gelişmeleri takip ederek mevzuatın ve uygulamaların bu gelişmelere uyumunu tesis etmek ile insan hakları ihlalleri başvurularını incelemek ve ilgili mercilere bildirmek amacıyla kurulmuş olan ve çalışmalarını bu yönde yürüten bir kurumdur (m.2).

Bakanlıklar bünyesinde faaliyet gösteren insan hakları kurumlarına gelince, bunlar arasında Adalet Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları önemlidir. Askeri caza infaz kurumları ve tutukevleri denetleme yetkisi dışında bulunan kurul⁶⁰, 14.06.2001 tarih ve 4681 sayılı Kanunla, "yürürlükteki mevzuat ve ülkemizin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerle belirlenen ilkeler çerçevesinde ceza infaz kurumları ve tutukevlerinin yönetim, işleyiş ve uygulamalarını yerinde görmek, incelemek, bilgi almak ve tespitlerini rapor haline getirerek yetkili ve ilgili mercilere sunmak üzere" kurulmuştur (Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu, m.1).

⁶⁰ Askeri ceza infaz kurumları ile tutukevlerinin bu kurulun denetimi dışında olması insan hakları adına önemli bir eksikliklerdir. Bu durum askeri ceza infaz kurumları ve tutukevlerindeki olması muhtemel insan hakları ihlallerine ve ihlallerin saklanması yeşil ışık yakmaktadır.

Bakanlıklar bünyesinde yer alan İnsan hakları ile ilgili diğer kurumlara baktığımızda, İçişleri Bakanlığı bünyesinde: İnsan Hakları ve Uluslar arası Kuruluşları Dairesi Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı APK Başkanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Merkezi (JİHİDEM), Emniyet Genel Müdürlüğü İnsan Hakları Şube Müdürlüğü; Dışişleri Bakanlığı bünyesinde: Çok Taraflı Siyasi İşler Genel Müdürlüğü, Avrupa Konseyi Nezdindeki Türk Delegasyonu-Strazburg; Adalet Bakanlığı bünyesinde: Uluslar arası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü ve Sağlık Bakanlığı bünyesinde: İnsan Hakları Şube Müdürlüğü gibi birimler mevcuttur (w3.icisleri.gov.tr).

5.1.4.. İnsan Hakları Kurumlarına Yönelik Eleştiriler

İnsan haklarını korumak amacıyla devlet eliyle oluşturulan kurumlar için şunu en başta söylemek gerekir ki bu kurumlarla ilgili tartışmalar, kurumların kuruldukları günden beri devam etmektedir. Kurumlara, yapısal nitelikleri ve amaca yönelik çalışmaları başta olmak üzere birçok konuda eleştiriler yöneltilmektedir. Yapılan bu eleştirilerin temel sebebi kanaatimce, bu kurumların iç dinamiklerin zorlamasıyla değil de dışarıdan yapılan zorlamalar neticesinde oluşturulmuş olmalarıdır. Özellikle 1992 yılında, Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen ve idarî ve mali bağımsızlığı haiz, yetkileri ve çoğulcululuğu güvence altına alınmış Ulusal İnsan Hakları Kurumları oluşturulmasını öngören Paris Prensipleri (Türkiye’de henüz böyle bir kurumsal yapı oluşturulamamıştır) ile Türkiye’nin Avrupa Birliği sürecinde insan hakları konusundaki karnesini iyileştirme zarureti ve bu zarurettten kaynaklanan taahhütleri doğrultusunda insan hakları konusunda gerek mevzuat gerekse uygulama alanında yapmak zorunda olduğu düzenlemeler ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAS) nin Türkiye aleyhine verdiği kararlar temel zorlayıcı dışsal sebeplerdir. Durumun böyle olması yani insan

hakları konusunda bir kurumsal yapının oluşturulması, toplum tabanından böyle bir talep geldiği için veya devlet böyle bir kurumsal yapının gerekliliğine inandığı için değil de esas olarak dış dinamiklerin etkisiyle oluşturulmuş olmaları, bu kurumların kendisinden beklenen işlevi tam anlamıyla yerine getirememelerine sebep olmaktadır. İnsan haklarını özümseme noktasında eksik kalan ve sadece olması istendiği/beklendiği/gerektiği için oluşturulmuş olan ve bu kanıyı üzerlerinden henüz atamamış olan bu kurumların, bugün itibarıyla kendilerinden beklenen misyonu yerine getirdikleri konusundaki şüphe varlığını hâlâ korumakta ve bu kurumlar örgütlenme biçimleri, yapısal nitelikleri ve çalışmaları başta olmak üzere birçok yönden haklı eleştirilere tabi tutulmaktadır. Yukarıda, insan hakları kurumlardan bahsedilirken, her bir kurumun kendi yapısal özelliklerinden kaynaklanan eksikliklerle ilgili eleştirilere yeri geldiğince değinildi. Bu başlık altında sadece Türkiye'deki insan hakları kurumsal yapısına yöneltilebilecek genel eleştirilere yer verilecektir.

Devlet eliyle oluşturulan insan haklarını koruma amaçlı kurumlar, her şeyden evvel kurumsal nitelikleri açısından tartışılmalıdır. Esasen insan hakları için en büyük tehdidi oluşturan devlettir. Bu gerçek karşısında insan hakları ihlallerini önleme görevinin de devlet eliyle gerçekleştirilmesini beklemek paradoksal bir durumdur. Devlet iktidarı tabii ki yasalarla sınırlanmakta ve devlete insan haklarını ihlal etmeme yükümü yüklenmektedir. Devlet de bu yükümlülüğünü yerine getirmek için insan hakları konusunda yetkilerinin sınırlarını aşmamak, hak ihlalinde bulunmamak durumundadır. Ancak bu hassasiyetin yeterince gösterilemediği, devletin kendi iktidarının sınırlarını aştığı ve insan haklarını ihlal ettiği bir durumda devleti, devlet eliyle oluşturulmuş organlara şikâyet etmek sanığı kurulan mahkemeye savcı hem de hakim etmeye benzer bir durumdur. Böyle bir durumda nasıl ki sanığın kendi aleyhine,

kendisini mahkûm ettirecek deliller toplamasını veya kendi aleyhine bir karar vermesini başka bir deyişle objektif davranmasını beklemek güç ise devlet eliyle oluşturulan insan hakları kurumlarının da bu ihlal iddialarını objektif bir şekilde değerlendirmelerini beklemek bir o kadar güçtür. Hele ki Türkiye'deki gibi idari ve mali yönden özerkliği sağlanamamış insan hakları kurumların durumu, bu kanıyı doğrulamaya daha da müsaittir.

İnsan hakları kurumları yapıları itibari ile de tartışılmalıdır. Aslında bu kurumların yapısına dışarıdan bakıldığında, bu kurumlar, kamu kesiminden ve sivil kesimden insanların yer aldığı, kamu kesimi karşısında sivil kesimin de söz sahibi olduğu hatta İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'nda olduğu gibi sivil kesimin sayıca daha çok temsil edildiği kurumlar olarak görünmektedirler. Ancak bu kurumlara başkanlık eden kişilerin tamamı kamu görevlisidir. Hiç şüphesiz ki başkanın yetkileri ve üyeleri yönlendirme kabiliyeti düşünüldüğünde bu durum kurumlardaki sivil inisiyatifi azaltmaya müsait bir ortam oluşturmaktadır. Kurumların yapısı ile ilgili sorun teşkil eden bir başka husus ise kurumlardaki sivil üyelerin çoğunun kamu görevlileri tarafından tespit ve tayin edilmesidir. Bu tespitler yapılırken tespit yapan kişi veya kurumları bağlayan objektif kriterler yoktur. Böyle bir durumda tespiti yapan görevlilerinin doğal olarak, insan hakları konusuna kendileriyle benzer bakış açısına sahip olan kişileri, başka bir ifadeyle devletçi zihniyeti haiz olan kişileri tercih etmeleri kuvvetle muhtemeldir. Belirtilen bu hususlar, bütün eleştirilere ve düzenlemelere rağmen kurumlarda sivil inisiyatiften ziyade kamu gücünün hâlâ ağır bastığını göstermektedir.

Kurumların yine yapısını ilgilendiren başka bir konu da bu kurumlarda görev alan kişilerin insan hakları konusundaki bilgi ve birikimleridir. İnsan hakları konusunda

faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları temsilcileri ile insan hakları konusunda çalışmamalar yapan öğretim üyeleri ve araştırmacı yazarlar dışındaki kurul üyelerinin seçiminde insan hakları ile ilgili olarak herhangi bir bilgi ve birikim aranmamaktadır. Bu da kurumların insan hakları konusunda yeterli düzeyde bilgi ve birikime sahip olmayan kişilerden -kurul üyelerinden- oluşması sonucunu doğurmaya müsait bir ortam yaratmaktadır. Nitekim kurumlarda görev yapan kişilerin insan hakları konusunda yeterli eğitime, bilgi ve birikim düzeyine sahip olmadıkları yönünde eleştiriler yapılmaktadır.⁶¹

İnsan hakları kurumlarına yöneltilebilecek önemli bir eleştiri de bu kurumların herhangi bir yaptırım gücüne sahip olmamasıdır. Kurumlar genel olarak, insan hakları bilincini geliştirmek için eğitim faaliyetleri düzenlemek, mevzuatın insan haklarına uygun hale getirilmesi için önerilerde bulunmak, insan hakları ihlal iddialarını incelemek araştırmak ve bu konularla ilgili raporlar hazırlayıp bunları kurumsal yapı içerisinde hiyerarşik üstlere bildirmek veya adli ve idari makamlara intikal ettirmekle görevlendirilmişlerdir. Kurumların tespit ettikleri insan hakları ihlalleri karşısında bunları bir raporla çeşitli yerlere bildirmek dışında, ihlali giderici bir işlem tesis etme veya ihlal edene karşı caydırıcı herhangi bir yaptırım uygulama yetkileri yoktur. Tabi ki insan hakları kurumları bir yasama ya da yargı organı değildirler ve kurumların bir yargı organı yerine geçip bir para cezası veya hürriyeti kısıtlayıcı bir ceza vermelerini beklemek de doğru değildir. Ancak karşı tarafı caydırıcı nitelikleri haiz bazı yetkileri olması da gereklidir. Örneğin, Batı'daki Ombudsmanlık sisteminde olduğu gibi bu kurumların araştırma ve inceleme sonucu hazırladıkları raporlar, adli ve idari makamlara intikal ettirilen olaylarda, bir bilirkişi raporu olarak kabul edilebilir. Böyle

⁶¹ Eleştiriler için bakınız: Karaman, M. İnsan Hakları Kurumları, s. 15 vd. http://www.turkhukusitesi.com/makale_261.htm

bir durumda mahkemenin kurul raporu doğrultusunda karar vereceğini bilen hak ihlalcisi belki de bu kurumların hak ihlaline son verilmesi ve karşı tarafın mağduriyetinin giderilmesi konusundaki uyarılarını çoğunlukla dikkate alıp üzerine düşeni yapacak ve olayın mahkemeye intikal etmeden çözülmesini sağlayacaktır. Ancak burada hemen şunu belirtmek gerekir ki kurumların böyle bir yetkiye sahip olmaması kurumların işlevselliğini her ne kadar azaltsa da hali hazırdaki kurumsal yapı içerisinde aslında bu durum çok da yakınılması gereken bir durum olmamalıdır. Çünkü yukarıda belirtildiği üzere, devletçi zihniyeti haiz kişilerin çoğunlukta olduğu -kamusal nitelikleri ağır basan- bu kurumların hazırlayacakları raporların, sözde kamu yararı mülahazalarıyla devleti koruru nitelikte olması ihtimali de kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenle mevcut durum içerisinde, bu kurumların hazırlayacağı raporların mahkemelerde esas alınmasındansa, insan hakları konusunda uzman kişilere hazırlatılacak raporların esas alınması daha doğru bir yoldur. Bahsi edilen yaptırım gücü ve yetkilerin tanınması, Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Paris Prensipleri doğrultusunda idarî ve mali bağımsızlığı haiz, yetkileri ve çoğulcululuğu güvence altına alınmış uzman kişilerden oluşan bir İnsan Hakları Ulusal Kurumu oluşturması durumunda daha doğru ve isabetli olacaktır.

İnsan hakları kurumlarına yönelik bir eleştiri de kurumların görevlerinin etkin olarak tanımlanmadığı noktasında yöneltilebilir. Aslında bu eleştiri daha çok insan haklarını koruma amacıyla oluşturulan kurumsal yapının ana omurgasını oluşturan organlar açısından geçerlidir. Çünkü ana omurgaya eklenen insan hakları kurumlarının görev tanımlaması nettir ve her biri belli bir konuyla ilgilenmek üzere kurulmuşlardır. Ancak ana omurgayı oluşturan kurumlar açısından aynı şeyi söylemek biraz zordur. Bir kere bu kurumların görev yelpazesi oldukça geniş tutulmuş, adeta

insan hakları konusunda yapılması gereken her şey bir temenni niteliğinde kurumların görevleri arasında arka arkaya sıralanmıştır. Bu da doğal olarak sınırlı kaynaklara sahip olan bu kurumların verimliliğinin azalmasına sebep olmakta ve her şeyi aynı anda yapmak isterken, çoğu şeyi yapamamalarına sebep olmaktadır. Görev tanımlaması ile ilgili olarak bir diğer sıkıntı da aynı konuya birden fazla kurumun görev tanımlaması içerisinde ayrı ayrı yer verilmiş olmasıdır. Örneğin yürürlükteki mevzuatın ve yasa tasarılarının insan hakları temel ilkeleri, uluslararası belgeler ve mekanizmalarla uyumlu hale getirilmesi için görüş bildirmek hem BİHB'in hem İnsan Hakları Üst Kurulu'nun hem de İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun görev tanımlamaları içerisinde yer almaktadır. Benzer görev tanımlamaları insan hakları eğitimi konusu için de geçerlidir.

Hâlihazırdaki insan hakları kurumsal yapısı kafa karışıklığına sebep olabilecek kadar karmaşıktır. Bir tarafta insan haklarından sorumlu devlet bakanı ve ona bağlı olan BİHB ve İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları, diğer tarafta görev tanımlamaları daha net olan ana omurganın dışında ayrı örgütlenmiş ama ana omurgadaki organlarla göbek bağı olan İnsan Hakları Üst Kurulu, İnsan Hakları Danışma Kurulu, İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi ve İnsan Hakları İhlâl İddialarını Araştırma Heyetleri gibi kurumlar ve başka bir tarafta merkez teşkilatı içerisinde TBMM , bakanlıklar ve onlara bağlı kurumlar bünyesinde kurulmuş çeşitli, insan hakları kurumları.

Ana omurgaya eklemlenen insan hakları kurumlarının sekretarya hizmetlerinin, çalışanlarının tamamı kamu personeli olan Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı tarafından yürütülmesi bu kurumların çalışmalarını güdümlü hale getirmektedir.

İnsan hakları kurumlarına karşı yöneltebilecek bir başka eleştiri de bu kurumların varlığının vatandaşlar tarafın pek fazla bilinmemesidir. Gerçi kurullara

yapılan başvuru sayılarında her geçen yıl bir artış görülmektedir ama bu sayı yine de beklenenden çok azdır. Vatandaşların, bu kurulların varlığından haberdar olabilmesi için etkili bir reklâm kampanyası başlatılmalı, başta billboardlar (reklam panoları) olmak üzere radyo ve televizyon ve gazetelerde bu kurullar tanıtılmalıdır.

BİHB ve onun alt teşkilatı, Batı'da uygulanan Ombudsmanlık kurumunun üstlendiği görevi yerine getirmeye çalışan bir kurum görüntüsü vermekte ancak henüz çağdaş ülkelerdeki ombudsmanlık kurumuyla kıyaslanacak düzeye de erişebilmiş gözükmemektedir. Başka bir ifadeyle 1992 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Paris Prensipleri'ne uygun idari ve mali yönden bağımsız, yetkileri ve çoğulcululuğu güvence altına alınmış bir İnsan Hakları Ulusal Kurumu niteliğini kazanamamıştır. Ancak işlevselliği ve caydırıcılığı çok düşük yoğunlukta da olsa Paris Prensipleri doğrultusunda arzulanan bir ulusal insan hakları kurumu oluşturulması çabaları yönünde yine de önemli bir adımdır.

6. TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARINI KORUMA AMAÇLI SİVİL GİRİŞİMLER

II. Bölümde de değinildiği üzere, insan hakları II. Dünya Savaşı'ndan sonra, I. ve II. Dünya Savaşları'nın yarattığı insanlık acılarına bir tepki olarak ortaya çıkan, BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950) ile uluslararası hukukun baş aktörlerinden biri haline gelmiştir. Bu süreçte, uluslararası arenada yükselen insan hakları söylemi, beraberinde insan haklarını korumaya yönelik sistemlerin oluşturulması gerekliliğine olan inancı da artırmıştır. Uluslararası arenada yaşanan bu gelişmelere devletler de doğal olarak kayıtsız kalmamıştır. Bu bağlamda; devletler, önce insan hakları konusunda temel yasal düzenlemeleri gerçekleştirmeye çalışmış ve daha sonra da insan haklarını korumak için çeşitli kurumsal yapılar oluşturmaya başlamışlardır. Bu süreçte insan haklarını korumak için devletler tarafından oluşturulan resmî kurumların yanında, sivil alanda boy gösteren insan hakları temelli sivil toplum örgütleri de etkinliklerini önemli ölçüde artırmış ve insan hakları ihlallerine karşı, insan haklarının asıl savunucusu ve takipçisi olmuş, aynı amaçla oluşturulan resmî girişimlerden daha etkin ve popüler bir çizgi yakalamışlardır.

Nasıl ki I. ve II. Dünya Savaşlarının, özellikle Almanya ve İtalya'daki faşist, otoriter rejimlerin insanlığa yaşattığı acılar ve beraberinde yaşanan insan hakları ihlalleri, uluslararası alanda, insan hakları söyleminin yükselmesine sebep oldu ise 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden sonra insan hakları adına yaşanan ihlaller de (dış dünyada insan haklarına verilen önemin artmasının da etkisiyle) Türkiye'de, insan hakları söyleminin yükselmesini sağlamıştır. Böyle bir ortam, Türkiye'de, insan haklarıyla ilgili sivil örgütlenmelerin büyük bir hızla artmasını sağlamıştır.

6.1.TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARINI KORUMA AMAÇLI SİVİL GİRİŞİMLERİN TARİHÇESİNE KISA BİR BAKIŞ

Seksen beş yıllık Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, insan haklarını korumaya yönelik sivil girişimler esas olarak 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden sonra bir ivme kazanmıştır. Askerî darbe sonrası hukuk devleti ilkelerine aykırı uygulamaların yol açtığı insan hakları ihlalleri ve 1982 Anayasası'nın özgürlükçü olmayan yapısı yoğun bir insan hakları tartışmasını başlatmıştır. Tam da bu tartışmaların yaşandığı dönemde, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan baş döndürücü gelişmeler (küreselleşme) ve bu gelişmelerin bir sonucu olarak zamanın ve mekânın yeniden tanımlanması, yerelden ulusala, ulusaldan da küresele, hızlı bir iletişim ve etkileşimi beraberinde getirmiş, bu ilişki ağı içerisinde yerelin ve ulusalın, uluslararası denetime açılması insan hakları ile ilgili söylemlerin içeride daha rahat ifade edilmesine sebep olmuştur. Ayrıca, seksen sonrası dönemde, küreselleşme ve AB uyum sürecinin etkisiyle ortamın görece özgürleşmesi ve çok sesliliğe müsaade etmesi etnik, dinsel, siyasal, cinsel, ekonomik, ve ekolojik bazda birçok sivil toplum örgütünün kurulmasına ve bu örgütlerin spesifik talepleri politize ederek gündeme getirmesine uygun bir ortam hazırlamıştır.

Türkiye'de, insan haklarını koruma amaçlı sivil girişimler, esas olarak, seksen sonrası döneme rastlarsa da bu dönemden önce de insan haklarını koruma amaçlı bazı sivil girişimler olmuştur. Bu anlamda, Türkiye'de, insan hakları ile ilgili kurulan ilk hükümet dışı (sivil) insan hakları örgütü, 1945 yılında, Ali Fuat Başgil öncülüğünde kurulan, İnsan Hakları Derneği'dir.⁶² Bu derneğin kuruluşunu takip eden yıl (20 Ekim 1946'da), aynı isimle (İnsan Hakları Derneği) bir dernek daha kurulmuştur. Aralarında

---

⁶² Bu derneğin kurucuları arasında Ali Fuat Başgil'in yanı sıra daha sonra vatan gazetesi başyazarı olan vakit gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman da vardı.

Fevzi Çakmak'ın⁶³ da bulunduğu, İnsan Hakları Derneği adı ile kurulan bu ikinci dernek: Zekeriya Sertel, Cami Baykurt, Tevfik Rüştü Aras'ın öncülüğünde kurulmuştu. Ancak her iki dernek de kuruluşlarından kısa bir süre sonra (yaklaşık olarak üç ay) kapatılmışlardır. Yine aynı yıl 16 Ekim 1946'da öncülüğünü Nihat Erim, Sıddık Sami Onar, gibi isimlerin yaptığı Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Sağlama ve Koruma Türk Grubu adlı bir dernek kurulmuştur.⁶⁴ Bu dernek aynı zamanda insan hakları adlı aylık bir dergi de çıkarmıştır (Anar, 2000: 171-173). Daha sonra 1950 yılında Behice Boran ve Adnan Cemgil'in öncülüğünü yaptığı, Türkiye Barışseverler Derneği kuruldu⁶⁵. Ancak bu dernek de kuruluşundan 15 gün sonra kapatıldı⁶⁶. Barışseverler Derneği'nden sonra 1962 yılında, Mehmet Aybar öncülüğünde, sosyalist görüşleriyle öne çıkmış bir grup aydın tarafından Temel Hakları Yaşatma Derneği kuruldu. Ancak bu dernek de diğerleri gibi kuruluşundan çok kısa bir süre sonra kapatıldı. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden önce insan hakları ile ilgili kurulan son dernek 1977 yılına kurulan Barış Derneği oldu. Bu derneğin faaliyetlerine de askeri darbe ile beraber son verildi⁶⁷ (Anar, 2000: 174-178).

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden sonra, insan hakları ile ilgili kurulan ilk dernek kısa adı TAYAD olan Tutuklu ve Hükümlü Aileleri Yardımlaşma Derneği oldu. 3 Şubat 1986'da kurulan dernek, aynı yıl kapatılmaktan kurtulamadı. TAYAD'ın

⁶³ Fevzi Çakmak ilk toplantı'da derneğin başkanlığına seçilmiştir.

⁶⁴ Zeki Mesud Aslan, Bahar Kantar Fuat Carım ve Nazım Poroy derneğin diğer kurucu isimleridir.

⁶⁵ Derneğin kurucuları arasında yer alan diğer isimler şunlardır: Osman Toprakoğlu, Nevzat Özmeriç, Reşat Sevinçsoy ve Muvakkar Güran.

⁶⁶ Türkiye Barışseverler Derneği amacını, dünya barışına katkı sağlamak ve nükleer silahlanmaya karşı durmak olarak belirtmişti. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesini protesto eden dernek siyasetle ilgilendiği gerekçesiyle kapatıldı ve kurucularına Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile olan ilişkilerini bozmaya ve halkın hükümete olan güveninin sarsmaya çalıştıkları gerekçeleriyle 15'er ay hapis cezası verildi. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Anar, E. (2000), İnsan Hakları Tarihi, Çiviyazıları, İstanbul, s. 177 vd.

⁶⁷ Dünya barışının sağlanması, nükleer silahların yasaklanması, ırkçılığa ve sömürücülüğe son verilmesi ve insan haklarının korunması amacıyla kurulmuş olan Barış Derneği, Sovyetler Birliği yanlısı olduğu ve Türkiye'de Sosyalist bir düzen kurmayı amaçladığı gerekçesiyle kapatılmış, kurucuları hakkında dava açılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Anar, E. (2000), İnsan Hakları Tarihi, Çiviyazıları, İstanbul, s. 178 vd.

kapatılmasının ardından, kendilerini TAYAD'ın mirasçıları olarak addeden Haklar ve Özgürlükler Derneği (ÖZGÜR-DER), Tüm ÖZGÜR-DER, İstanbul ÖZGÜR-DER ve Marmara ÖZGÜR-DER kuruldu. Ancak bu dernekler de kuruluşlarından çok kısa bir süre sonra kapatıldılar. TAYAD'ı 17 Temmuz 1986'da kurulan İnsan Hakları Derneği'nin kuruluşu izledi. Daha sonra İHD ve 32 insan hakları savunucusu tarafından kurulan ve İHD'den ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olan Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) kuruldu. Bunu İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği (MAZLUM-DER), Helsinki Yurttaşlar Derneği (Anar, 2000: 175-182) ve Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi, İnsan Hakları Gündemi Derneği (İHGD) ve Barış Derneği'nin kuruluşları izledi (www.ihd.org.tr).

Türkiye'de, sayılan derneklerin dışında, belli bir takım insan haklarını öne çıkaran ve çalışmalarını bu haklar üzerinden yürüten başka dernekler de mevcuttur. Çocuk haklarını korumak, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin toplumda yaygınlaşması ve benimsenmesini sağlamak, cezaevinden çıkan çocuk ve gençlerin sosyal hayata uyum problemlerini çözmek ve aile ortamından kopmuş, kötü koşullarda yaşayan, madde bağımlısı çocukların topluma kazandırılması sağlamak amacıyla çocuk hakları savunucularının kurduğu insan hakları ile ilgili dernekler de mevcuttur. Gündem Çocuk, Özgürlüğü'nden Yoksun Gençlerle Dayanışma Derneği (ÖZGEDER), Uluslararası Çocuk Merkezi ve Umut Çocukları Derneği bunlardandır (www.ihd.org.tr).

Türkiye'de insan hakları ile ilgili olarak son zamanlarda lezbiyen, gey, biseksüel, travesti ve transseksüel (LGBT) dayanışma derneklerinin kurulduğu da görülmektedir. Eşcinsellerin kendilerini rahatça ifade edip yaşayabileceği özgürlükçü bir ortamın oluşturulması, toplumda bu kişiler hakkında oluşan yanlış bilgi ve kanaatlerin düzeltilmesi, bu kişilerin toplum dışına itilmelerinin önlenmesi ve bu

konudaki ayrımcılığa son verilerek toplumla bütünleşmelerinin sağlanması amacıyla kurulmuş olan KAOS GL Derneği⁶⁸, Lambda İstanbul Derneği ve Pembe Hayat LGBTT Derneği bunlardandır (www.ihd.org.tr).

Üniversiteler bünyesinde de insan hakları ile ilgili çalışmalar yapmak üzere insan hakları merkezleri kurulmuştur. Örneğin Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesinde kurulan ve 1978 yılından beri faaliyetlerini devam ettiren, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi ve 2000 yılında kurulan ve Bilgi Üniversitesi bünyesinde çalışmalarını sürdüren Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi bunlardandır (www.ihd.org.tr).

Tezin, III. bölümünde, Türkiye’de, insan haklarını korumak için oluşturulmuş olan sivil insan hakları örgütleri incelenecektir. Ancak şunu hemen belirtmek gerekir ki yukarıda bahsi geçen, miadını tamamlamış kuruluşlar konumuz dışındadır. Burada incelenecek olan kuruluşlar, yasal olarak varlığını halen devam ettiren sivil insan hakları örgütleridir. Ancak bu örgütlerin sayılarının çokluğu ve tezin hacmi dikkate alındığında bu kuruluşların hepsinden bahsetmenin mümkün olmadığı da ortadadır. Bu gerçekten hareketle bu kuruluşlar arasında bir seçim yapılarak, bunların bazıları incelenecektir. Sivil insan hakları örgütleri arasında bir seçim yapılırken de bu örgütlerin popülaritesi, etkinliği, tartışmalarda odak noktası olması ve farklı ideolojik çizgilere olan yakınlıkları birer kıstas olarak alınmış ve bunun neticesinde, esas olarak, İnsan Hakları Derneği ve İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği’nin incelenmeleri uygun görülmüştür. Bunların dışında kalan insan hakları ile ilgili kurulmuş olan diğer sivil örgütlere (İnsan Hakları Vakfı ve Uluslararası Af Örgütü

---

⁶⁸ KAOS GL Türkiye’de bu konuda kurulan ilk dernek olma özelliğine sahiptir ve 2005 yılında dernek statüsü kazanmıştır.

Türkiye Girişimi, Helsinki Yurttaşlar Derneği ve İnsan Hakları Ortak Platformu) ise bu kuruluşlarla ilgili önemli noktalar atlanmamak suretiyle kısaca değinilecektir.

6.2. İNSAN HAKLARI DERNEĞİ (İHD)

6.2.1. İnsan Hakları Derneği'nin Kuruluşu, Amacı ve Görevleri

İnsan Hakları Derneği, 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi ile başlayan süreçte, insan hakları adına yaşanan ihlallere ve anti-demokratik uygulamalara⁶⁹ duyulan tepkinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. O dönemde, gözaltında bulunanlar ile cezaevlerinde bulunan tutuklu ve hükümlülere yönelik işkence iddiaları, tutuklu ve hükümlü yakınları arasında bir tartışma süreci başlatmıştır. Bu tartışma sürecinin sonucunda, tutuklu ve hükümlü yakınları ile aralarında avukatlar, doktorlar, gazeteciler, mimar ve mühendislerin bulunduğu, bir kısım aydın bir araya gelerek 17 Temmuz 1986'da İnsan Hakları Derneği'ni kurmuşlardır⁷⁰ (Kuruluşundan Bugüne İHD, 2001: 1-2). Genel Merkezi Ankara'da olan ve yurt içinde ve yurt dışında şube veya temsilcilik açma

⁶⁹ Bilindiği üzere, 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nin ardından birçok kişi gözaltına alınmış, tutuklanmış, işkenceye maruz kalmış; siyasi partiler, dernekler ve sendikalar kapatılmış, bunların yöneticileri tutuklanmış; anayasal ve yasal düzeyde insan haklarına aykırı düzenlemeler yapılmıştır.

⁷⁰ İnsan Hakları Derneği'ni Kuran 98 kurucu üyenin isimleri şu şekildedir: Leman Fırtına, Şaziment Şulekoğlu, Melahat Sarptunalı, Ali Aydemir, İ.Emil Çelik Sandalcı, Arslan Başer Kafaoğlu, M. Murat Kadri Belge, F.Adalet Sümer, Şükran Ketenci, Gencay Gürsoy, M.Nuri Karacan, Adnan Çelik, Sennur F. Çelik, S. Özcan Öktem, Yücel Sayman, Ragıp Zarakolu, H.Alpay Kabacalı, O Merih Sezen, Z.Ayla Akbal, Bekir Doğanay, Nebi Barlas, Ahmet H.Kırım, M.Ali Özpolat, Kemal I.Keleşoğlu, Handan Koç, Gülizar Çağlayan, Didar Şensoy, Tahsin Şulekoğlu, Filiz Karakuş, M.İzzet Eray, Serap Yakut, Sacide Çekmeci, Recep Cüre, M.Oktay Akıncı, Mihriban Kırdök, Şükran Akın, Zarf Sel, Hüseyin Ekinci, Neriman Deniz, İbrahim Saydan, Rona Aybay, Aydın Aybay, Sadık Gürbüz, Osman Ergin, Vahide Açı, Işıl Özgentürk, Müşerref Toper, Mahmut Tali Öngören, Fatma Ümit Sezer, Ali Sirmen, Osman Oge, Mehmet Ali Aybar, Ercüment Tahiroğlu, Aykut Başçıl, Şirin Tekeli, Niyazi Ağırnaslı, Haldun Özen, Yavuz Önen, Cahit Talas, Hıdır Gökteş, Güngör Aydın, Aydın Erdoğan, Jülide Gülizar, Ayşe Simen, Cevat Geray, M.Yücel Akıncı, Kazım Bayraktar, Vecihi Timuroğlu, Hüsnü Öndül, İbrahim Tezan, Zeki Tavşancıl, Ahmet Bozkurt Çağlar, Mehdi Bektaş, Fevzi Bahattin Argun, Ahmet Abakay, Nusret Fişek, İbrahim Açı, Ahmet Tahtakılıç, Veli Devecioğlu, Nevzat Helvacı, Akın Birdal, Fatma Çakır, İsmet Özdal Demirdöğen, M.Emin Değer, Halit Çelenk, Gülten Cankoçak (Akın), Erbil Tuşalp, İsmail Sami Çakmak, Ali Bozkurt, M.Suphi Gürsoytrak, Aziz Nesin, Haluk Bahri Gerger, Hamdi Konur, Hikmet Koçak, İbrahim Yetkin, Nurkut İnan, İsmet Pekdemir, Perihan Akçam (Kuruluşundan Bugüne İHD, 2001: 1-2).

yetkisi bulunan derneğin (İHD Tüzüğü m. 3/7, m.31) hali hazırda Türkiye genelinde toplam 28 şubesi ve 3 temsilciliği vardır⁷¹ (www.ihd.org).

İHD'nin amacı, "insan hak ve özgürlükleri konusunda çalışmalar yapmaktır" (İHD Tüzüğü, m.2). Bu amaç doğrultusunda yapılacak çalışmaların neler olduğu ise dernek tüzüğü'nün 3. Maddesinde şu şekilde ifade edilmektedir:

- “1. Yurdumuzda insan hakları ile ilgili uygulamaları araştırmak, saptamak, kişilere, kamuoyuna ve ilgili mercilere duyurmak,
2. İnsan hakları konusunda bilimsel inceleme ve araştırmalar yapmak ve bu alandaki gelişmeleri izlemek ve kamuoyuna duyurmak, bu amaçla araştırma merkezleri kurmak,
3. Derneğin amacına uygun olarak açık oturumlar, konferanslar, seminerler, paneller, sempozyumlar, her türlü toplantı ve gösteriler yapmak, konserler düzenlemek, sergiler açmak, yayınlar yapmak, yarışmalar düzenlemek, ödülleri koymak ve vermek,
4. Derneğin amacına uygun vakıflar kurmak,
5. Dernek tüzüğü'nün ikinci maddesindeki amacını gerçekleştirmek için iktisadi işletmeler kurmak,
6. Hükümlü, tutuklu ve gözaltında bulunanların ırk, cins, dil, din, siyasi görüş ve inanç ayrımı gözetmeksizin, yaşamlarının insan onuruna yakışır koşullar içinde geçmesi doğrultusunda araştırmalar ve saptamalar yapmak ve bu konularda kamuoyunu aydınlatmak,
7. Aynı amacı taşıyan ulusal ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmak, genel kurul kararı ile gerektiğinde yurt dışında şube ve merkez yönetim kurulu kararı ile temsilcilik açmak.”

İnsan Hakları Derneği, yukarıda belirtilen amaç ve bu amacı gerçekleştirmek için yüklenilen görevler (yapılması gereken çalışmalar) bağlamında kendisine birtakım ilkeler edinmiştir. Bu ilkeler dernek tüzüğü'nde (m. 2/b) şu şekilde sıralanmıştır:

- “İnsan Hakları Derneği,
1. Hükümet dışı, gönüllü bir insan hakları kuruluşudur.
2. Devletlerden, hükümetlerden ve siyasi partilerden bağımsız bir örgüttür.
3. İnsan haklarının evrenselliğini ve bölünmezliğini savunmaktadır.
4. Irk, dil, din, renk, cinsiyet, siyasi görüş ve benzeri nedenlerle yapılan her türlü ayrımcılığa karşı mücadele eder.
5. Her koşulda ve dünyanın her yerinde ölüm cezasına karşıdır.
6. Her yerde ve her koşulda, kime yapılırsa yapılsın işkenceye karşıdır.
7. Herkes için her yerde ve koşulda adil yargılanma ve savunma hakkını savunur.
8. Her zaman ve her koşulda savaşa ve militarizme karşıdır, barış hakkını savunur.
9. İfade özgürlüğünü koşulsuz ve sınırsız olarak savunur.

⁷¹İlki 1987 de sonuncusu 2006'da kurulan İHD şube ve temsilcilikleri şunlardır: İstanbul, İzmir, Adana, Ankara, Bursa, Diyarbakır, Hatay, Trabzon, Mersin, Gaziantep, Muğla, Aydın, Van, Şanlıurfa, Balıkesir, Çanakkale, Malatya, Adıyaman, Siirt, Sakarya, Batman, Bingöl, Muş, Elazığ, Mardin, İskenderun, Hakkari ve Tarsus Şubeleri ile Tunceli, Ağrı, Eskişehir, Rize ve Kars Temsilcilikleri. Ayrıntılı bilgi ve şube ve temsilciliklerin adres, telefon ve mail adresleri için bakınız: http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_contact&view=category&catid=12&Itemid=184 ve http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_contact&view=category&catid=12&Itemid=184&limitstart=20

10. Düşünce ve inanç özgürlüğünü dokunulmaz bir hak olarak görür. Koşulsuz ve sınırsız olarak savunur.
  11. Örgütlenme özgürlüğünü savunur.
  12. Ezilen birey, cins, sınıf, halkın/ulusun hakları için mücadele eder.
  13. Ulusların kendi kaderini tayin etme hakkını savunur.
  14. İnsancıl hukuku savunur.
- İnsan Hakları Derneği, kişisel, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ile dayanışma haklarını bir bütün olarak benimser ve savunur.”

Bir insan hakları örgütü olması hasebiyle olması gereken ilkeler açısından İHD'nin, bu ilkeleri kabul etmesi önemlidir. Ancak bu ilkelere bazı eklemeler yapılabilmesi de mümkündür. Örneğin, “Devletlerden, hükümetlerden ve siyasi partilerden bağımsız bir örgüttür” ibaresine, dinlerden ve her türlü ideolojiden bağımsızlık da eklenmelidir. Yine ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı savunulurken, aynı zamanda her türlü milliyetçiliğe ve şövenizme de karşı olduğu açıkça belirtilmelidir. Son olarak ezilen birey, cins, sınıf, halkın/ulusun hakları için mücadele eder derken bunlara azınlıklar ifadesi de eklenebilirdi.

6.2.2. İnsan Hakları Derneği'nin Dış Bağlantıları

İHD, insan haklarının evrenselliğinden hareketle uluslararası insan hakları örgütleriyle de temas halinde olmak gerektiğine inanmıştır. Uluslararası insan hakları örgütleriyle yardımlaşma ve dayanışma içerisinde insan hakları mücadelesi vermek, onların birikimlerinden yararlanmak suretiyle insan hakları mücadelesini daha etkin bir şekilde yürütmek açısından da önemlidir. İHD bu bağlamda; Uluslararası Af Örgütü, İnsan Hakları İzleme Komitesi, Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu, Helsinki Yurttaşlar Derneği ile iletişim halindedir. İHD ayrıca; Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği, Avrupa Parlamentosu üye ve temsilcileri ile BM ve Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi üyeleri ile de sürekli olarak fikir alışverişinde de bulunmaktadır (İHD 20 Yaşında, 2006: 32).

Burada şunu hemen belirtmek gerekir ki bir insan hakları derneğinin yurt içi ve yurt dışındaki çeşitli insan hakları örgütleri ile dayanışma halinde bu mücadeleyi

sürdürmesi, mücadelenin etkinliği adına önemlidir. Ancak son zamanlarda yükselen “insan hakları araçsallaştırıldığı” söylemini dikkate alarak, ilişkiye girilen bu uluslararası örgütlerin, Batılı devletlerin emperyalist amaçlarına hizmet etmek maksadıyla insan hakları söylemini araçsallaştıran örgütler olup olmadıkları konusunda uyanık davranmak gerekmektedir.

6.2.3. İnsan Hakları Derneği'nin Çalışmaları

İnsan Hakları Derneği, çalışmalarını çok çeşitli şekillerde yürütmektedir. İHD, insan hakları ile ilgili paneller, sempozyumlar, açık oturumlar, düzenlemekten, çeşitli kampanyalar başlatmaya; cezaevi (ceza infaz kurumu) sorunlarıyla ilgili çalışmalardan, işkenceyle ilgili çalışmalara; ekonomik ve sosyal haklar konusundaki çalışmalardan, eğitim etkinliklerine; oradan rapor, bülten ve kitap yayımlamaya kadar birçok faaliyeti birlikte yürütmektedir. İHD Kürt/Güneydoğu Sorunu konusunda ise kendisine ayrı bir çalışma başlığı oluşturmuş, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan insan hakları ihlallerine karşı önemli çalışmalar yürütmüştür. İHD, Kürt/Güneydoğu Sorunu'na yönelik özel bir çalışma alanı oluşturmuş olmasının yanı sıra başörtüsü sorunu, çevre hakkı, iltica hakkı ve yaya hakları konularında da birer tutum belgesi yayınlamak suretiyle bu konulardaki hassasiyetlerini de ayrıca ortaya koymayı amaçlamıştır.

İHD'nin çalışmalarının önemli bir kısmını paneller, sempozyumlar ve açık oturumlar oluşturmaktadır. İnsan hakları ile ilgili çeşitli konularda düzenlenen sempozyumlar ve insan hakları kurultayları arasında özellikle İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin kabul edildiği gün olan 4 Kasım'da, sözleşmenin imzalanmasının yıldönümü vesilesiyle ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin ilan edildiği gün olan 10 Aralık günü, insan hakları haftası etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen insan hakları

konulu paneller, sempozyumlar ve açık oturumlar bu faaliyetler arasında en çok öne çıkanlardır.⁷²

İHD'nin çalışmaları arasında, çeşitli konularda açmış olduğu kampanyalar da önemli bir yer işgal etmektedir. Düşünce özgürlüğü, savaş karşıtlığı, kayıpların bulunması, genel af ve ölüm cezasına hayır konulu kampanyaların başı çektiği bu faaliyetler kapsamında İHD, yürüyüşler ve toplantılar gerçekleştirmiş, bülten özel sayıları bastırmıştır.⁷³

İHD, cezaevleri ile ilgili sorunlara da yoğun bir ilgi göstermiştir. İHD, cezaevlerinde yaşayan hükümlü ve tutukluların insan onuruna yaraşır bir ortamda yaşayabilmeleri için 1987 yılında BM Minimum Standart Kuralları'nı Türkçeye çevirip yayınlamış, yine aynı yıl cezaevleri ile ilgili rapor hazırlamıştır. Türkiye'de, cezaevlerinde yaşanan açlık grevlerinin nedenleri ile ilgili olarak kamuoyunu bilgilendirmiş, sorunun çözümü için öneriler geliştirerek, yetkili makamlar nezdinde

⁷²İHD'nin 4 Kasım ve 10 Aralık tarihleri haricinde düzenlediği diğer bazı panel, sempozyum ve çık oturumlar şunlardır: 1 Kasım 1986 günü İstanbul'da Ceza Yasasındaki Değişiklik, Ölüm Cezası, Genel Af ve İnfaz Yasası konulu panel, İzmir'de 31 Ocak 1987 tarihinde Yurttaşlık Hakkı konulu panel, 1987 tarihinde İstanbul'da Kadın ve Yaşam konulu panel, İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması, İddia-Savunma-Yargı, Hukuk Devletinde İnsan Hakları, 1961-1982 Anayasalarında İnsan Hakları konulu seminerler, 12-13 Aralık 1987 tarihlerinde 1. insan hakları Kurultayı düzenlendi, 12 Eylül'de "İnsan Hakları ve 12 Eylül" adlı bir toplantı 10 Aralık 1988'de 2. insan Hakları Kurultayı düzenlendi.15. Mart 1989'da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Ölüm Cezası konulu sempozyum,.Mayıs 89'da ILO Sözleşmeleri ve Türkiye'de Sosyal Haklar konulu panel, 5 Haziran 1989 Dünya Çevre Günü nedeniyle panel,14 Ağustos 1989'da Yaşam Hakkı ve Cezaevleri adli panel, 1 Eylül 1990 Dünya Barış Günü nedeniyle Barış ve Filistin Halkıyla Dayanışma toplantısı, 27 Nisan 1991'de Denizli'de Çocuk Hakları Kurultayı, 25-26 Haziran 1993'de Kürt Sorunu Kurultayı düzenlendi ve Valilikçe yasaklandı, 29 Ekim 1993'de 70. yılda Demokrasi ve İnsan Hakları konulu panel, 16 Şubat 1994'de Düşüncelere Özgürlük konulu panel 19-20 Nisan 1996'da İstanbul'da Kadın Konferansı,13-14 Haziran 1997'de Faili Meçhul Cinayetler ve Yaşam Hakkı konulu sempozyum, 3-4 Ekim 1998 Azınlık Hakları semineri, 29-30 Ocak 2000'de Cezaevleri Kurultayı, gerçekleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kuruluşundan Bugüne İHD : İHD 15 Yaşında.

⁷³ İHD'nin düzenlemiş olduğu bazı kampanyalar şunlardır: Genel Af için ve Ölüm Cezasının Kaldırılması için kampanya. 250 bin imza toplandı ve TBMM Başkanlığına verildi (1987). 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi döneminde işlerine 1402 sayılı Sıkı Yönetim Yasası ile son verilenlerle ilgili olarak 1402'likler Kampanyası düzenlendi. 1994'te Düşüncelere Özgürlük kampanyası, yine aynı yıl Savaşa Hayır Kampanyası, 1995'te Kayıplar Bulunsun Kampanyası, Yine aynı yıl (1995'te) Barış Kampanyası, 1997'de Düşüncelere ve İsmail Beşikçi'ye Özgürlük Kampanyası, 1997'de DGM'ler Kapatılmalıdır Kampanyası,1998'de Ayrımsız Genel Af Kampanyası, 1999'da yine Düşüncelere Özgürlük Kampanyası (bu kampanyada 35 bin imza toplanmıştır) , aynı yıl (1999'da) Ölüm Cezasına Hayır Kampanyası düzenlenmiş, bu kampanyada 539.000 imza toplanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Uzun İnce Bir Yoldayız: İHD 20 Yaşında, s. 27 vd.

girişimlerde bulunmuştur. Her zaman tutuklu ve hükümlü aileleri ile dayanışma içerisinde olan İHD, ilkesel olarak, insanın fiziksel ve ruhsal sağlığına zarar verdiği için ölüm orucu eylemine de karşı çıkmıştır. İHD, cezaevlerinde tecridi öngören bir sistem olduğu iddiası ile “F Tipi Cezaevleri” projesine karşı çıkmış, bu projeyi çeşitli vesilelerle protesto etmiştir (Kuruluşundan Bugüne İHD, 2001: 12-13).

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sürecinde, birçok kişinin işkenceye maruz kalması ve işkencenin darbeden sonraki dönemde, farklı yoğunluklarda da olsa yaygın bir şekilde devam etmesi, İHD'nin bu konuyla ilgili olarak özel bir çaba sarf etmesine sebep olmuştur. O kadar ki İHD, işkence görenlerin tedavisi ve dokümantasyon faaliyetlerinde bulunması için Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nı kurmuştur. BM İşkence Görenlerle Dayanışma Günü'nde (26 Haziran 2001) işkencenin önlenmesi için çeşitli öneriler geliştirmiştir. Bu öneriler çerçevesinde esas olarak, işkence iddiaları karşısında ve işkencenin önlenmesi hususunda, hükümetlerin, işkenceye karşı kararlı bir irade geliştirmesi, işkence yasağının ihlal edilmesine elverişli durumlar yaratan yasaların yeniden düzenlenmesi,⁷⁴ işkence yapan kamu görevlerinin caydırıcı yaptırımlarla karşı karşıya kalması, başta kamu görevlileri olmak üzere herkese etkin bir insan hakları eğitimi verilmesi ve işkencenin önlenmesi hususunda etkin denetim mekanizmalarının oluşturulması⁷⁵ gerektiği üzerinde durulmuştur (Kuruluşundan Bugüne İHD, 2001: 14-16).

---

⁷⁴ Yapılacak yasal düzenlemeler çerçevesinde özellikle, gözetim altına alınan bayanlara ki buna fiili livataya maruz kalmış erkekler de dahil edilebilir istemleri dışında genital muayene (bekaret testi) yapılmaması, Adli Tıp Kurumu'nun tam anlamıyla özerk bir kurum haline getirilmesi ve işkence konusunda sadece Adli Tıp Kurumu'nun Raporları değil, Türk Tabipler Birliği, Adli Tıp Derneği gibi uzman kurumların raporlarının da dikkate alınması, herkese gözetim altında dahi kendisinin veya ailesinin seçtiği bir hekim tarafından muayene edilmesi hakkının tanınması ve doğrudan Cumhuriyet Savcılıklarına bağlı, hazırlık soruşturmasını yapacak adli kolluğun kurulması için bir yasa çıkarılması gerektiği vurgulanmıştır. Yapılması istenen diğer yasal düzenlemeler ve ayrıntılı bilgi için bakınız : Kuruluşundan Bugüne İHD: İHD 15 Yaşında.

⁷⁵ İşkence konusunda etkin bir denetleme için İHD, merkezi düzeyde bağımsız bir örgütlenmeye sahip, yerel ofisleri olan ve ilgili kuruluşlarından da üyelerin olduğu bir işkenceyi önleme ulusal komitesi

“Hakların monizmi”ne inanan İHD, birinci kuşak hakların yanı sıra ikinci kuşak hakları; ekonomik, sosyal ve kültürel hakları da savunmaktadır. Bu bağlamda İHD özellikle sendikalarla ortak hareket ederek, işçi ve kamu kesimi çalışanlarının eylemlerine destek vermiş, grev ve toplu sözleşme başta olmak üzere sendikal haklar için işçilerle ortak hareket etmiştir.⁷⁶ İHD, aynı zamanda özelleştirme karşıtı platformlarda yer almıştır.⁷⁷ Ancak İHD, özelleştirme karşıtı platformlarda yer alırken, ne tamamen devlet mülkiyetine dayalı bir sistemi kutsadığının, ne de tamamen özel mülkiyete dayalı bir sistemi kutsadığının altını özellikle çizmiştir (Kuruluşundan Bugüne İHD, 2001: 18).

İHD, insan hakları ihlalleri ile toplumdaki insan hakları bilinci arasında, doğru orantı olduğunu kabul etmiş ve toplumda insan haklarını koruyacak bir bilincin oluşması ve gelişmesi için insan hakları konusunda yapılacak eğitim faaliyetlerinin büyük bir önemi haiz olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle İHD, 1994 yılından itibaren toplumun değişik kesimlerine yönelik eğitim projeleri geliştirmiş ve bu çerçevede çeşitli eğitim çalışmaları yürütmüştür.⁷⁸ İHD, bu eğitim çalışmaları ile bağlantılı olarak yayın

---

oluşturulması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kuruluşundan Bugüne İHD: İHD 15 Yaşında.

⁷⁶ İHD'nin ekonomik ve sosyal haklarla ilgili olarak yaptığı bazı önemli çalışmalar şunlardır:1991 yılında Zonguldak maden işçilerine destek vermiştir. 1994 ve 1995 yıllarında Özelleştirme ve 5 Nisan 1994 kararlarına karşı Sendikalarla ortak hareket etmiştir. 1995 yılı Mayıs'ında İHD öncülüğünde Karadeniz Ereğli'de bir hafta süren Özelleştirme Karşıtı kampanya-etkinlikler gerçekleştirilmiştir. İHD, her 1 Mayıs günlerinde işçi sınıfı ve çalışanlarla birlikte alanlarda olmuş, sosyal adalet ilkesine sürekli dikkat çekmiştir. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin ardından yayımladığı basın açıklamalarında krizin sorumlularını ve yönetenleri eleştirmiş, devlete ait bankalar ve işletmeler üzerindeki, siyasetçi, yüksek bürokrat ve sermaye sınıfının ittifakına karşı çıkmıştır.

⁷⁷ İHD, özelleştirme karşıtı platformda da yer almış, Gaziantep Ünalı işçileri, Ankara Aşti işçileri, Amasya iplik işçileri, Harb-iş işçileri, Reslan, Retrans, Paşabahçe, Petlas, Profilo, Seka işçileri, Ankara Site ve Ostim işçilerinin grev ve sendikal hakları için verdikleri mücadeleleri desteklemiş, Mayıs 2003'te Sivas Demir Çelik Çalışanlarına, Ocak 2004'te Star Gazetesi çalışanlarına, Mart 2005'te, SEKA Kağıt Fabrikası çalışanlarına, Haziran 2006'da Limter-İş Sendikası üyesi işçilere destek olmuştur. Ayrıntılı Bilgi için bakınız : Uzun İnce Bir Yoldayız: İHD 20 Yaşında.

⁷⁸ İHD'nin yürütmüş olduğu eğitim çalışmalarından bazıları şunlardır: İHD'nin Avrupa Birliği'ne sunulan ve AB tarafından desteklenen ve 1994 yılında gerçekleşen eğitim projelerinden ve ilki, "Hukukçuların Bireysel Başvuru Hakkı Açısından Eğitimi" projesi idi. Proje kapsamında, 6 değişik ilde toplam 565 hukukçunun katıldığı 30 toplantı gerçekleştirilmiş, proje çerçevesinde katılımcılara 11 bilimsel

konusuna da önem vermiş, birçok rapor bülten ve kitap yayınlamıştır.⁷⁹ Hatta Türkiye’de faaliyet gösteren sivil insan hakları örgütleri arasında en çok yayın yapan örgüt olduğu söylenebilir.

İHD, yukarıda değinilen çalışmalarının dışında çeşitli resim ve fotoğraf sergileri açmış,⁸⁰ kompozisyon yarışmaları düzenlemiş, hak ihlaline maruz kalan kişilere destek nitelikli bazı eylemlerde bulunmuştur.⁸¹

6.2.4. İnsan Hakları Derneği ve Kürt/Güneydoğu Sorunu

İHD, Kürt/Güneydoğu Sorunu bağlamında, Güneydoğu’da yaşanan olaylar konusunda birçok çalışma yapmış, bu konuya özel bir önem göstermiştir.⁸² Hatta o kadar ki İHD’nin bu çalışmaları, İHD’ye karşı, insan hakları sorununu sadece

---

makale dağıtılmış ve 3 ayrı kitap yayımlanmıştır. 1995 yılında "Eğitimcilerin Eğitimi" adlı bir proje hayata geçirilmiş, bu proje kapsamında 5 ilde 500 ilkokul’da yürütülen eğitim çalışmaları ile ilkokul öğretmenleri insan hakları konusunda bilgilendirilmiş, proje, ayrıca iki kitapla da desteklenmiştir. Yine 1995-1996 yılında gerçekleştirilen bir çalışma ile Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun kararları 3 cilt halinde Türkçe’ye çevrilmiştir. 1996 yılında, "Eğitimcilerin Eğitimi" adlı proje ile bu defa ortaokul ve lise öğretmenlerine yönelik (12 değişik ilde toplam 1200 öğretmene) insan hakları eğitimi verilmiştir. 1998 yılında Azınlık Hakları seminerleri düzenlenmiş, 1999 ve 2000 yıllarında insan hakları aktivistlerinin eğitimi projesi gerçekleştirilmiştir. Yine 1999 ve 2001 yıllarında mülteci hakları konusunda hazırladığımız program uygulanmış, bu çerçevede İHD yönetici ve üyeleri uzmanlarca bilgilendirilmiştir. Ayrıntılı Bilgi için bakınız : Uzun İnce Bir Yoldayız: İHD 20 Yaşında.

⁷⁹ İHD’nin yayınlamış olduğu kitap, rapor ve bültenlerin listesi için bakınız: Uzun İnce Bir Yoldayız: İHD 20 Yaşında, s.27-28-29 ve http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=13&Itemid=72

⁸⁰ 20-30 Aralık 2004 tarihinde “2004 Kadın Panoraması” adlı resim sergisi, 24 Haziran-10 Temmuz 2006 tarihleri arasında kara mayını ve serbest patlayıcı konulu, “Başkalarının Acısına Bakmak” isimli fotoğraf sergisi düzenlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız : Uzun İnce Bir Yoldayız: İHD 20 Yaşında.

⁸¹ İHD Genel Merkezi ve tüm şubelerinde PKK terör örgütü tarafından kaçırılan Er Coşkun Kırandı’nın serbest bırakılması için bir gecelik mum yakarak uyumama eylemi gerçekleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Uzun İnce Bir Yoldayız: İHD 20 Yaşında, <http://www.haberler.com/haberf.asp?haber=195686>.

⁸² Bu konuda İsmail Beşikçi, Hatip Dicle ve Ercan Kanarın şu sözleri dikkat çekicidir. “İHD, insan hakları savunucuları, kendi davalarında çok haklı ama seslerini güvenlik birimlerine, Cumhuriyet savcılıklarına, yargı organlarına duyuramayanların, örneğin geniş Kürt halk kitlelerinin, Kürt emekçilerinin, Kürt yoksullarının sesidir. İnsan hakları ihlallerinin: örneğin, Çorum’daki, Yozgat’taki, Çankırı’daki içeriğiyle Şırnak’taki, Hakkari’deki, Diyarbakır’daki içeriği çok farklıdır” Beşikçi, İ. (2006). Yirminci Yılında İnsan Hakları Derneği, Uzun İnce Bir Yoldayız: İHD 20 Yaşında, Yıl: 2006, s.122; “İHD’nin yirmi yıllık yaşamıyla keşişen dönem, aynı zamanda Türkiye’de Kürt sorununun çözümsüzlüğünden kaynaklanan düşük yoğunluklu bir silahlı çatışma süreciyle de çakişmaktadır. ... Bu korkunç dönemin, deyim yerindeyse fotoğrafının çekilmesinde, ulusal ve uluslararası çapta teşhir edilmesinde, İHD hep seçkin bir konumda yer aldı” Dicle, H. (2006). İHD ile Daha Nice Yıllara!.., Uzun İnce Bir Yoldayız: İHD 20 Yaşında, Yıl: 2006, s.125; “İHD’nin yirmi yılına bakış bir anlamda, Türkiye solunun insan haklarına bakışının, Kürt muhalefetinin insan haklarına bakışının bir irdelenmesidir” Kanar, E. (2006). Klasik Tarih Paradigmalarına Sapmadan 20 Yıllık İHD tarihine Bakmak, Uzun İnce Bir Yoldayız: İHD 20 Yaşında, yıl: 2006, s.141.

Kürt/Güneydoğu Sorunu'na indirgediği yönünde eleştiriler yöneltilmesine bile sebep olmuştur. Bu nedenle İHD'nin, Kürt/Güneydoğu Sorunu konusundaki çalışmalarını diğer çalışmalarından ayrı bir başlık altında incelenmesi daha uygun görülmüştür.

İHD, olağanüstü halin uygulandığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde süren silahlı çatışmaları, 24.10.1992'den itibaren savaş olarak nitelemiş ve Cenevre Sözleşmeleri'nin⁸³ uygulanmasını istemiştir. Yine aynı bölgede boşaltılan köylerle ilgili olarak raporlar hazırlamış, bu köylere güvenli geri dönüşün sağlanması için komisyonlar oluşturarak çözüm önerileri geliştirmiş, bölgede yaşanan hak ihlalleri ile ilgili olarak bölgedeki şubelerinin raporlarını yayınlamış, barış kampanyaları düzenlenmiş, bölgede yaşanan sorunların şiddet araçlarına başvurulmadan çözülmesi, çatışma ortamının yerini demokrasi ve uzlaşma ortamına bırakması için şiddet araçlarının kullanılmasına karşı ilkesel bir tutum benimsediğini belirtmiştir (İHD 20 Yaşında, 2006: 25-26).

Kürt/Güneydoğu Sorunu'nu, bir demokrasi ve insan hakları sorunu olarak niteleyen İHD, bu konuyu bütün çalışma programlarında: "Türkiye'nin temel sorunu insan hakları ve demokrasi sorunudur. Bu sorunun en önemli halkası da Kürt sorunudur" diye nitelendirmiştir (İHD 20 Yaşında, 2006: 25). İHD'nin, Kürt/Güneydoğu Sorunu'nu, neden başat sorun olarak algıladığı ve verilen insan hakları mücadelesi içinde bu konunun neden bu kadar büyük bir yer işgal ettiği sorusuna, İHD'nin eski Başkanı Akın Birdal şöyle cevap vermektedir:

"Kürt Sorunu'nun çözümsüzlüğü, mevcut çeteleşmenin de gerekçesini oluşturmaktadır. İHD'nin, son 15 yılında önceliklerinin başında Kürt Sorunu'nun yer alması ve halkların haklarının tanınması isteği bugün de Türkiye'nin başat sorununu

⁸³ Cenevre sözleşmeleri ya da Cenevre Konvansiyonları, 12.04.1949-12.08.1949 tarihleri arasında İsviçre'nin Cenevre şehrinde imzalana dört anlaşmayı ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu anlaşmalardan birincisi, harp halindeki silahlı kuvvetlerin hasta ve yaralıların vaziyetlerinin ıslahına; ikincisi, silahlı kuvvetlerin denizdeki hasta, yaralı ve kazazedelerinin vaziyetlerinin ıslahına; üçüncüsü, harp esirlerine yapılacak muameleye; dördüncüsü, harp zamanında sivillerin korunmasına ilişkin hükümleri içermektedir.

oluşturmaktadır. Bu nedenle sorunların çözümsüzlüğünden yararlanan çevreler bıkmadan usanmadan deşifre edilmelidir.” (Birdal, 2006: 57)

Bu cevaptan anlaşılabilir ki İHD, mevcut hak ihlallerinin yegâne kaynağı olarak, varlığını Kürt/Güneydoğu Sorunu’na borçlu olan çeteleri görmekte, Kürt/Güneydoğu Sorunu’nun çözülmesi ile bu çetelerin de ortadan kalkacağına ve böylece insan hakları ihlallerinin de nihayet bulacağına inanmaktadır. Bu anlayış, olaya tek bir perspektiften bakmanın, insan hakları ihlallerinin sadece belli bir bölgede ve belli bir kesime karşı gerçekleştiği şeklindeki indirgemeci bir bakış açısının yansımasıdır.

İHD ve Kürt/Güneydoğu Sorunu arasında kurulan bağ, esas olarak 1989 ve 1990 yılında yaşanan olaylara dayanmaktadır. Bu yıllar aynı zamanda, dernek içerisinde yaşanan ayrışmaların da başladığı yıllardır. 1989’da, Türkiye sosyalist hareketinin cezaevlerindeki temsilcilerinin şartlı salıverilme yasasına binaen cezaevlerinden çıkması, derneğin kuruluşuna vesile olan ve çoğunluğu kentli olan ailelerin aktif mücadeleden uzaklaşmalarına sebep olmuştur. 1990 yılında ise Vedat Aydın’ın’ İHD genel kongresinde yaptığı Kürtçe konuşma, dernek için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Konuşma esnasında salonda bulunan Türk kökenli delegelerinin büyük bir kısmı, salonu terk etmiş, daha sonra da bu olaya tepki göstermişlerdir. Aynı süreçte Kürt aydınları ve Kürt tutuklu ve hükümlü aileleri İHD’ye yoğun bir ilgi göstermeye başlamışlar ve bu süreç olağanüstü hal bölgesinde, birçok ilde İHD şubelerinin açılmasıyla birlikte devam etmiştir. Aynı dönemde, İHD içindeki aydınların önemli bir kısmı ve kentli kesim dernekten uzaklaşmıştır. Bundan sonraki süreçte de İHD, geniş halk katılımını sağlayamadığı gibi bütünlüklü bir insan hakları mücadelesinden de uzaklaşmıştır (Türkmen, 2006: 130). 1990’dan sonra İHD, Kürt/Güneydoğu Sorunu’na ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşanan olaylara haklı ve yerinde olarak önemli

ölçüde odaklanmıştır. Ancak İHD, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan hak ihlallerini haklı ve yerinde olarak gündeme getirirken, PKK'ya destek vermeyen korucu köy halkının yaşadıklarına, Kürt muhalefetinin, kendi muhaliflerine yönelik infazlarına aynı hassasiyetle yaklaşmamış, bu konularda açık ve net bir tavır almayı becerememiştir (Kanar, 2006: 145). İHD, insan hakları mücadelesini tamamen Kürt/Güneydoğu Sorunu'na indirgememekle beraber, bu konuya verdiği önemi diğer konulara; örneğin, hak ihlaline uğrayan diğer toplumsal kesimlerin taleplerine gösteremediği için ağır bir şekilde eleştirilmektedir. Örneğin, derneğin kurucu üyelerinden olan Adalet Ağaoğlu, dernekten ayrılmasında Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) Genel Başkan Eski Yardımcısı Hikmet Fidan'nın PKK tarafından öldürülmesinde İHD'nin net bir tavır almamasının etkili olduğunu belirtmiştir. “Anneliğin Kürtlüğü, Türklüğü olmaz. Bu ülkede sadece Kürt anaları değil, Türk anaları da ağlıyor” diyen Ağaoğlu, istifa mektubunda İHD ile ilgili olarak şu tespitleri yapmıştır: “PKK terörü karşısında tavır alamayan insan hakları derneği olur mu? ... 200 aydınımızın imzasını taşıyan ‘Kararlıyız-Uyarıyoruz’ bildirisinde İHD Başkanlığı'nın da imzası bulunduğu halde kamuoyunda İHD'nin insan haklarına tek yanlı, etnik gruplar ağırlıklı olarak sahip çıktığı inancının değişmediği izlenimini edindim...”⁸⁴ (Zaman Gazetesi, 31.07.2005) şeklindeki ifadelerin, İHD içerisinden biri tarafından dile getirilmesi, kamuoyundaki İHD'nin, insan haklarına etnik temelli yaklaştığı ve Türkiye'de esas olarak belli bir kesimin haklarını savunduğu yönündeki hakim yargının doğruluğunu destekler niteliktedir.

⁸⁴ Ağaoğlu'nun istifa mektubunda belirttiği diğer hususlar için bakınız: <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=197560&keyfield=696E73616E2068616B6C6172C4B1206465726E65C49F69>

6.2.5. İnsan Hakları Derneği'ne Yönelik Baskılar ve Derneğin Karşılaştığı Sıkıntılar

İnsan hakları mücadelesi, tarih boyunca zorlu bir mücadele olmuştur. Gücü/iktidarı eline geçirenlerin hak gaspları karşısında durmak isteyenler, her zaman ağır bedeller ödemişlerdir. Bu mücadele (insan hakları mücadelesi) esas olarak devlete karşı verilmesinden dolayı, insan hakları mücadelesi verenlere karşı yapılan baskıların çoğu da kaçınılmaz olarak, devlet kaynaklı olmuştur. Bu durum Türkiye için de böyledir. Bu nedenden dolayı Türkiye'de faaliyet gösteren hükümet dışı insan hakları örgütleri, devlet tarafından sürekli olarak baskılara maruz kalmış, birçok zorlukla karşılaşmışlardır. İHD, bu örgütler arasında bahsi geçen baskılar ve zorluklarla en çok karşılaşan insan hakları derneğidir.

Dernek, faaliyetlerine başladığı günden bugüne, İHD yöneticileri hakkında, toplam 400'ün üzerinde dava açılmış ve bu davalarda, 300'ün üzerinde yönetici yargılanmıştır. Kimi yargılamalar halen daha devam etmektedir. Örneğin, bir zamanlar derneğin genel başkanlığını yapmış olan Akın Birdal 1995 ve 1996 yıllarında, Dünya Barış Günü nedeniyle düzenlenen mitinglerde yaptığı konuşmalar nedeniyle hakkında açılan iki ayrı dava neticesinde toplam 20 ay hapis cezasına mahkûm edilmiş ve bu cezalardan dolayı yaklaşık olarak 14 ay cezaevinde kalmıştır. İHD Diyarbakır Eski Şube Başkanı Osman Baydemir hakkında bir yıl içerisinde toplamda 60 tane soruşturma ve dava açılmıştır. Yine aynı şekilde, İHD İzmir Şubesi yöneticileri hakkında, 2000 yılından bu yana açılan toplam dava sayısı 60'tır (İDH 20 Yaşında, 2006: 39). Tabii burada bu davaların hukuka uygunluğu ve haklarında dava açılan kişilerin gerçekten suç işleyip işlemediği konumuz dışındadır. Burada dikkati çeken nokta, İHD yöneticilerinin, sık sık yargı makamlarının karşısına çıkmış/çıkarılmış olmalarıdır.

İHD yöneticileri, sadece haklarında açılan davalar veya başlatılan soruşturmalarda muhatap olmamış aynı zamanda yaralanma⁸⁵ ve ölümlerle sonuçlanan çeşitli saldırılara da maruz kalmışlardır. Örneğin, İHD Eski Genel Başkanı Akın Birdal, 12 Mayıs 1998'de, İHD Genel Merkezi'nde, uğradığı silahlı saldırı sonucu ağır yaralanmıştır. Ölümle sonuçlanan saldırılarda ise toplam 14 İHD yöneticisi ve üyesi hayatını kaybetmiştir.⁸⁶ (İDH 20 Yaşında, 2006: 39-40). Faili meçhul cinayetler neticesinde hayatlarını kaybeden bu kişilerle ilgili dosyalar halen aydınlatılmış değildir (www.ihd.org.tr). İHD, sadece üye ve yöneticilerine yönelik saldırılara maruz kalmamış, İHD'nin Merkez ve şubeleri de çeşitli saldırılara maruz kalmıştır.⁸⁷

İHD'nin, sürekli olarak karşı karşıya olduğu sorunlardan biri de sürekli kapatılma tehdididir. Bugüne kadar il valilikleri tarafından, İHD şubeleri hakkında çeşitli sürelerle toplam 30 defa kapatma kararı verilmiştir. Birçok İHD şubesinin kapatılması için dava açılmış, bu davalar neticesinde bazı şubeler kapatılmış, bazılarıyla ilgili davalar da halen devam etmektedir.⁸⁸

⁸⁵ Akın Birdal 12 Mayıs 1998 tarihinde İHD Genel Merkezi'nde uğradığı silahlı saldırı sonucunda vücuduna isabet eden 13 kurşun ile yaralanmış uzun süre kaldığı yoğun bakımdan sonra hayatta kalmayı başarmıştır. Saldırılı Türk İntikam Tugayı üstlenmiş daha sonra saldırının sorumluları yargılanmış çeşitli sürelerde hapis cezası ve para cezasına çarptırılmıştır (İDH 20 Yaşında, 2006: 40-41).

⁸⁶ Saldırılarda hayatını kaybeden İHD yöneticisi ve üyeleri: Vedat Aydın (İHD Diyarbakır Şubesi Kurucu Üyesi), Sıddık Tan (İHD Batman Şubesi Yönetim Kurulu Üyesi), İdris Özçelik (İHD Şanlıurfa Şubesi Yönetim Kurulu Üyesi), Kemal Kılıç (İHD Şanlıurfa Şubesi Yönetim Kurulu Üyesi), Orhan Karaağar (İHD Van Şubesi Üyesi), Cemal Akar (İHD Erzincan Şubesi Üyesi), Şevket Epözdemir (İHD Tatvan Temsilcisi), Metin Can (İHD Elazığ Şubesi Başkanı), Hasan Kaya (İHD Elazığ Şubesi Üyesi), Muhsin Melik (İHD Şanlıurfa Şubesi Kurucu Üyesi), İkrâm Mihyas (İHD İzmir Şubesi Üyesi), Didar Şensoy (İHD İstanbul Şubesi Üyesi), Tacettin Aşçı (İHD Bursa Şubesi Yönetim Kurulu Üyesi), Ahmet Aydın (İHD Bursa Şubesi Üyesi) (İHD 20 Yaşında, 2006: 40).

⁸⁷ Örneğin 27 Kasım 1999 tarihinde Abdullah Öcalan'ın idam cezasının Yargıtay tarafından onaylanmasının ardından Anıtkabir'i ziyaret eden insanlardan ayrılan bir grup İHD Genel Merkezine saldırmış etraftaki eşyaları kırıp Genel Başkan Hüsnü Öndül'ü tartaklamıştır. Yine Bingöl'de, Elazığ-Tatvan seferini yapan posta trenine düzenlenen bombalı saldırıda yaşamını yitiren askerler için düzenlenen cenaze töreni sırasında, İHD Bingöl Şubesi'ne giren kimliği belirsiz kişiler, derneğe ait çok sayıda eşyayı kullanılmaz hale getirmiştir (www.haberler.com).

⁸⁸ Hakkında kapatma davası açılan İHD merkezi ve İHD şubeleri ve davaların gerekçe ve safhaları konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: Uzun İnce Bir Yoldayız: İHD 20 Yaşında, yıl: 2006, s.43 vd.

6.2.6. Kuruluşundan Bugüne İnsan Hakları Derneği'ne Hâkim Olan Paradigmalar ve Derneğe Karşı Yöneltilen Eleştiriler

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sonrasında, cezaevlerindeki tutuklu ve hükümlü ailelerinin içine düştükleri arayış ile bir grup aydının duyarlılıklarının kesiştiği bir noktada ortaya çıkan İHD, o günün koşullarında mevcut mağduriyeti (sol kesimin yaşadığı mağduriyeti) gidermek saikiyle kurulmuştu diyebiliriz. Böyle bir pratik amaçla kurulan İHD, zaman içerisinde kimi eksikliklerine rağmen teorik açıdan da içeriğini doldurma yolunda önemli adımlar atmıştır.

İHD, kuruluşundan 1990 yılına kadar (1986-1990 yılları arasında), Türk solunun egemen paradigmalardan kopamadan bir insan hakları mücadelesi vermiştir.⁸⁹ Ancak İHD aynı süreçte (1986-1990 hatta 1992), insan haklarının evrenselliğini, bölünmezliğini hem kendi içerisinde hem sol ile hem de iktidarı elinde tutanlar ile de tartışmaya başlamıştır. (Kanar: 2006: 142-142).

1989 ve 1990 yıllarında, İHD içerisinde (yukarıda izah edildiği gibi) Kürt/Güneydoğu Sorunu eksenli bir bölünme ve daralma yaşanırken, esas olarak 1986-1990 arası süreçte, insan haklarının evrenselliğini ve bölünmezliğini hem kendi içerisinde, hem sol ile hem de iktidarı elinde tutanlar ile tartışan İHD, 1990 sonrasında İstanbul ve İzmir şubelerinin çabasıyla bu tartışmaları daha da dillendirmiş ve İHD içerisinde insan hakları mücadelesinde enternasyonalist bir yaklaşım sergilenmesi gerektiği, her türlü resmi ideoloji ve remi tarih anlayışından kopulması gerekliliği vurgulanmış ve verilen insan hakları mücadelesinde, evrensel norm ve ilkelerin

---

⁸⁹ Türk solunun egemen paradigmaları genel olarak, Batı'dakinde farklı algılanan yasağcı laiklik anlayışından, Kemalist milliyetçilik anlayışından ve özgürlükler konusunda çifte standartçı tutumdan kopmamak, azınlık sorunlarına karşı çekimser durmak, sorunların çözümünü iktidar olgusuna bağlamak ve hegemonyacılık olarak ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kanar, E. Klasik Tarih Paradigmalarına Sapmadan 20 Yıllık İHD Tarihine Bakmak, Uzun İnce Bir Yoldayız: İHD 20 Yaşında, Yıl: 2006, s.141-147

üretilmesi zorunluluğuna vurgu yapılmıştır. İHD'nin, 1992 ve 1994 çalışma programları da bu anlayış doğrultusunda şekillenmiştir. Bu çalışma programlarda, esas olarak, her yerde ve herkes için adil yargılanma hakkı, nerede ve kime karşı uygulanırsa uygulansın idam cezasına karşı olunması gerektiği, düşünce ve inanç özgürlüğünün koşulsuz ve sınırsız olarak savunulması gerektiği, İHD'nin herhangi bir parti veya siyasi ideolojinin aygıtı olmadığı, devletlerden, hükümetlerden ve siyasi partilerden bağımsız olması gerektiği, ezilen halklardan, ezilen sınıflardan, ezilen cinsten, ezilen bireylerden yana taraf olurken kendisini özne ile özdeşleştirmeden objektif olması gerektiği vurgulanmıştır. İnsan hakları açısından en büyük tehlikeyi arz eden devletin yaptığı hak ihlallerine karşı mücadelenin önemi vurgulanırken, alternatif iktidar odaklarının da temel hak ve özgürlüklere yönelik ihlallerine karşı bir tavır alınacağı belirtilmiştir. Ancak 1992 ve 1994 çalışma programları pratiğe geçirilememiş, ne merkez ne de şubeler altı çizilen konuları bir türlü içselleştirememiştir.⁹⁰ Özellikle üzerinde durulmasına rağmen, devletlerden, hükümetlerden ve siyasi partilerden bağımsızlık kültürü bir türlü yerleşememiştir⁹¹ (Kanar, 2006: 143).

İHD, kendi içerisinde, düşünce ve inanç konularında da ayrımlar yaşamıştır. Örneğin, İHD bugün, 12.10.2004 yılı itibariyle yürürlükten kalkmış olan 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 1991 yılında yürürlükten kaldırılan ve ifade özgürlüğünün önünde önemli bir engel teşkil eden 141. ve 142. maddelerine karşı çıkarken 163. madde karşısında net bir tavır alamamış bu konuda sessiz kalmıştır. Yine İHD içerisinde

⁹⁰ Öznenin haklarını savunurken özne konumuna düşmemek, öznenin bileşenlerinin siyasi iradelerine göre politikalar üretmek kurumun inandırıcılığını yitirmesine sebep olur.Örneğin Nevruz/Newroz'da kendisini yakan bir işi için bir İHD Genel Başkan Yardımcısı: "O bir Newroz ateşiydi" derse burada insan hakları algılaması açısından bir sakatlık var demektir (Kanar, 2006:145).

⁹¹ Örneğin İHD'nin AB konusunda aldığı tavır, ideolojik bir programla yönetilen bir siyasi partinin aldığı tavırla birebir örtüşmemelidir. Burada vurgulanmak istenen şey AB'ye karşı olmak değil, insancıl ulusal üstü evrensel hukuku savunmanın öneminin göz ardı edilerek bir devletler birliğinin adeta propagandistliğinin yapılması pozisyonuna düşülmemesi gerektiğidir.

askeri darbelere karşı çıkılırken, ayrımcı bir tahlil ile 27 Mayıs 1961 Askerî Darbesi'ne sempati ile bakılmıştır (Kantar, 2006: 142).

İHD, I. kuşak haklar üzerinde yoğunlaşırken II. ve III. kuşak haklar konusunda aynı enerjiyi harcamamıştır. “Çevre hakkı” İltica Hakkı” ve “Yaya Hakları” konusunda bir tutum belgesi yayınlasa da (www.ihd.org.tr) bu belgelerde savunulan ilkelerin pratikte içeriğinin doldurulamaması ve bu konudaki çalışmaların devamının gelmeyişi, kamuoyunda bu girişimlerin, İHD'nin insan haklarını bir bütünlük içerisinde algılamadığı yönündeki yargıyı kırmak için yapıldığı izlenimini vermektedir. Aynı şekilde İHD'nin, başörtüsü ile ilgili olarak yayımladığı “Başörtüsü Sorunu ve İlkesel Tutumlar” belgesini de aynı saikle ortaya koyduğunu benzer gerekçelerle iddia etmek mümkündür.

İHD'ye karşı yöneltilen eleştirilerden biri ve belki de en önemlisi, İHD'nin Türkiye'de insan hakları ile ilgili yaşanan sorunları Kürt/Güneydoğu Sorunu'na indirgediği yönündedir. İHD'nin, hangi tutumlarından dolayı toplumda böyle bir yargı oluşturduğuna ve bu yöndeki eleştirilerin haklılığı ve haksızlığı konusuna bir önceki başlık altında ayrıntılı olarak değinildiği için burada aynı bilgiler tekrar edilmeyecektir. Ancak burada Kürt/Güneydoğu Sorunu ile bağlantılı olarak, şunu da belirtmek gerekir ki İHD, Türkiye'de yaşayan azınlıkların sorununu sadece anadilde konuşma ve yazma hakkı olarak görmüş ve bu anlayışın bir neticesi olarak yurt içinde ve yurt dışında özellikle Balkanlar ve eski Sovyetler Birliği'nde yaşayan azınlıklar başta olmak üzere, azınlıkların yaşadığı farklı sorunlara eğilememiştir (Kantar, 2006: 142).

İHD'nin, olması gereken ilkeler bakımından, benimsediği ilkelerin yerinde olduğu ancak bu ilkelere (2, 12 ve 13 numaralı ilkelere) bazı eklemeler yapılabileceği yukarıda belirtilmişti. Aynı eleştiriler burada tekrar edilmeyecektir. Burada, İHD

tüzüğünde yer alan başka bir eksikliğe değinilecektir. O da şudur: Başta Merkez Yönetim (Yürütme) Kurulu (İHD Tüzüğü m. 22) olmak üzere İHD'nin merkez ve şubelerdeki organlarına seçilen üyeler ve şube genel kurulunca seçilen delegelerin, üst üste kaç defa seçileceği konusunda bir sınır getirilmemiştir. Mesela, bunun iki veya üç ile sınırlanmaması büyük bir eksikliklerdir. Bu durum Türkiye'de özellikle siyasi partilerde ve sendikalarda klasikleşmiş olan yönetim anlayışının aynen burada da benimsenmesinin yolunu açmakta, kurumun kendi öz elemanlarını yaratamamasına ve bileşenlerinin dönemden döneme sunduğu kişilerce yönetilmesine sebep olmaktadır.

İHD ile ilgili eleştiriye açık bir başka konu da İHD yöneticilerinin, sonraki bir aşama olarak belli ideolojideki siyasi partilerden milletvekili veya belediye başkanı adayları olmaları ve bazılarının da seçilmesidir. Bu durum, İHD'yi, belli siyasi partilere, vasıflı eleman yetiştirir bir ara kurum pozisyonuna sokmaktadır.⁹² Bu kişilerin demokratik haklarını kullanmalarının doğal olduğunu kabul etmekle beraber, insan haklarının evrenselliğini savunan İHD gibi bir insan hakları örgütünde, gönüllü olarak çalışan kişilerin, derneği böyle bir pozisyona düşürerek, derneğe zarar veren, derneğin inandırıcılığına gölge düşüren bu tür davranışlardan imtina etmek gibi bir sorumluluğu taşımaları gerektiğini de aynı şekilde kabul etmek gerekmektedir.

Son olarak şunu belirtmek gerekir ki 29 yıllık bir geçmişe rağmen, ülke genelinin yaklaşık olarak 2/3'ünde teşkilatlanamamış olması, kurumsallaşma ve insan hakları mücadelesini daha etkin yürütme adına ciddi bir insan hakları yayınevi ve eksiksiz bir insan hakları kütüphanesi, bir insan hakları enstitüsü, insan haklarına yönelik bir medya organı (radyo, tv. vb.) kurulamaması da İHD adına önemli bir eksikliklerdir (Kanar, 2006: 146).

⁹² Örneğin, bugün İHD yönetiminin çeşitli kademelerinde yer almış, Akın Birdal ve Hatip Dicle Demokratik Toplum Partisi (DTP) milletvekili, Osman Baydemir ise DTP Diyarbakır Belediye başkanıdır.

6.3. İNSAN HAKLARI VE MAZLUMLAR İÇİN DAYANIŞMA DERNEĞİ (MAZLUMDER)

6.3.1. İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği'nin Kuruluşu, Amacı ve Görevleri

İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği (MAZLUMDER), 28 Ocak 1991'de, İslamcı kesimin önde gelen isimlerinden Abdurrahman Dilipak, Hüseyin Okçu, Mehmet Pamak, Osman Yurt, Süleyman Arslantaş, Şeyho Duman, Haldun Ulvi Alacakaptan gibi isimlerin de aralarında bulunduğu bir kısım avukat, gazeteci, yazar ve iş adamı tarafından kurulmuştur⁹³ (mail.live.com).

12 Eylül 1982 Askeri Darbesi'ni ve sonrasında oluşan anti-demokratik uygulamaların yarattığı insan hakları ihlalleri, 1982 Anayasası'nın özgürlükçü olmayan yapısının başlattığı insan hakları tartışması ve aynı dönemde dış dünyada özellikle Batı'da yükselen insan hakları söylemi, Türkiye'de insan hakları ile ilgili sivil toplum örgütlerinin kurulmasına ve bu örgütlerin spesifik talepleri politize ederek gündeme getirmesine uygun bir ortam oluşturmuştu. 1980 sonrası dönemde, yukarıda bahsedilen patrik amaçlarla kurulan İHD, Türkiye'de, insan hakları adına yaşanan birçok sorunu gündeme getirmekle beraber, başörtülü kadınların yaşadığı ve "başörtüsü/turban sorunu/meselesi" diye adlandırılan bir kısım kadının yaşadığı soruna cevap verememiştir. En azından MAZLUMDER'i kuranlar, durumun böyle olduğunu iddia

---

⁹³ MAZLUMDER'in diğer kurucu üyeleri şunlardır: Abdulkerim Kahraman, Abdullah Pamuk, Ahmet Aydın, Ahmet Gönüllü, Ahmet Toprak, Ali Duran, Ali İhsan Ulubahşi, Ayşe Yurtsever, Aziz Avar, Cüneyt Toraman, Ergin Can, Fatih Böhürler, Fatma Tülin İpek, Hacer Ak, Hacı Erkan Altıntaş, Hasan Kılıç, Hatice Köksal, Hayrettin Ömeroğlu, Hüseyin Avni Yazıcıoğlu, Hüseyin Işık, İ. Şadi Çarşancaklı, İlhan Can, İsmail Eravcı, Leyla Akdokur, M. Hulusi Özsoy, M. İhsan Arslan, Mehmet Bakır Küfrevi, Mehmet Coşkun, Mehmet Fuat Fırat, Mehmet Özutku, Mehmet Taha Aydın, Metin Altepe, N. Cihangir İslam, Nurettin Kığılı, Nuri Ahmet Özalp, Orhan Erdemli, Osman Akbaş, Ömer Köse, Recep Özkan, Sayım Yorgun, Süheyla Kebapçioğlu, Şahin Boyraz, Tacettin İleri, Tuncay Dönmez, Yasemin Fidan, Yusuf Yılmaz, Zeynep Şen (<http://mail.live.com/default.aspx?wa=wsignin1.0>).

etmektedirler. Bu konuda, MAZLUMDER başkanı Ömer Faruk Gergerlioğlu şöyle demektedir:

“O zamanlar başörtüsü mağduru kızlarımız, insan hakları derneğine de başvurular. Fakat bu mağdur kızlarımız, İnsan Hakları Derneği’nden yeterli ilgi görmediklerini (o zamanlar) beyan ettiler. İslami kesim arasında da bu konuda bir çıkış yapılması gerektiği ortaya çıktı ve 1991 de MAZLUMDER kuruldu.” (www.mazlumder.org.tr).

İşte MAZLUMDER ilk etapta başörtülü kadınların yaşadığı bu sorunun çözümüne yönelik çalışmalar yürütmek gibi patrik bir amaçla kurulmuştur.

Yurtdışında ve yurtdışında şube, şube bulunmayan yerlerde de temsilcilik açma yetkisine sahip olan (MAZLUMDER Tüzüğü, m.1) derneğin merkezi, Ankara’dır (m.2). Derneğin, bugün itibariyle toplam 22 tane şube ve temsilciği vardır⁹⁴ (www.mazlumder.org).

Temel felsefesini: “Kim olursa olsun, zalime karşı, mazlumdan yana” şeklinde bir zalim-mazlum ekseninde oluşturan MAZLUMDER’in amacı, dernek tüzüğü’nün 3. maddesinde şu şekilde ifade edilmektedir:

- a) İnsan haklarını, insan haysiyetiyle ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan, bu sebeple de zulüm niteliği taşıyan; ekonomik, sosyal, hukuki, psikolojik, kültürel ve fiili her türlü engelin kaldırılması, zulme uğrayan başta insan olmak üzere bütün varlıkların doğalarının korunması amacıyla her türlü mücadeleyi vermektir.
- b) Kim tarafından, kime karşı yapılırsa yapılsın her türlü işkence, hakaret ve tecavüze karşı mücadele vermek; zalimleri ve zulmü teşhir etmektir.
- c) Mağdur ve mazlumlarla dayanışmak amacıyla her türlü maddi ve hukuki yardımda bulunmaktır.”

Madde metninden de anlaşılacağı üzere dernek, özünde insan haklarını korumak olan amacını, genelde ve özelde üç farklı konuya hasrederek ifade etmektedir. Derneğin amacı, genelde: İnsan haklarını, insan haysiyeti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayan şekilde sınırlayan her türlü sınırlayıcı sebeple mücadele etmektir. Özelde ise: Her türlü işkence, hakaret ve tecavüze karşı mücadele etmek ve mağdurlara karşı her türlü maddi ve manevi

⁹⁴ MAZLUMDER’in şube ve temsilcilikleri şunlardır: Ağrı, Akyazı, Ankara, Batman, Bursa, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Sakarya, Sivas, Şanlıurfa, Uşak, Trabzon, Van şubeleri ve Adana ve Samsun Temsilciliği.

yardımda bulunmaktadır. Aslında burada ifade edilenleri: “İnsan hakkı ihlallerine karşı mücadele etmek ve bu ihlalden kaynaklanan mağduriyetlerin giderilmesi için gerekli çalışmaları yapmak” şeklinde özetlemek mümkündür. Derneğin amacı ile ilgili olarak dikkat çeken bir nokta da: “Zulme uğrayan başta insan olmak üzere bütün varlıkların doğalarının korunması amacıyla her türlü mücadeleyi vermektir” şeklindeki ifadedir. Buradaki “bütün varlıklar” ifadesinden canlı ve cansız olan bütün varlıkları anlamak gerekmektedir. Yani dernek, insan dışındaki canlı ve cansız varlıkların da doğalarına aykırı düşen her türlü işlem ve eyleme karşı mücadele vermeyi kendisine amaç edinmiştir. Bu bağlamda hayvanların haklarının korunması, doğanın korunması, tarihi eserlerin korunması, başka bir deyişle bu varlıkların doğalarına aykırı olan davranışların teşhir edilmesi ve bunlara karşı bir mücadele verilmesi, derneğin amaçları arasındadır diyebiliriz.

“Derneğin Faaliyetleri”⁹⁵ başlığını taşıyan tüzüğün 4. maddesinde, MAZLUMDER’in yukarıda belirtilen amaçları gerçekleştirmek için yapacağı işler, başka bir ifadeyle kendisine yüklediği görevler şunlardır (MAZLUMDER Tüzüğü, m.4):

- a) İnsan haklarının korunması için her türlü süreli-süresiz basın yayın faaliyetlerinde bulunur, basın yayın organlarında alanı ile ilgili kültürel, eğitsel sayfalar, köşeler, radyo, TV istasyonları için programlar; halka yönelik özel video, sinevizyon, multivizyon ve benzeri programlar hazırlar, hazırlatır ve organize eder. Amacı doğrultusunda internet ortamında her türlü faaliyette bulunur.
- b) Dernek amacı doğrultusunda her türlü toplantı ve gösteriler yapar, seminer, konferans, panel, açık oturum, sempozyum, ödüllü/ödüksüz yarışmalar vb. düzenler, sergiler açar, kermesler düzenler; film, video, tiyatro ve benzeri etkinliklerde bulunur.
- c) Konusunda ihtisas sahibi olan kişilere, her türlü ilmi, dini, tarihi, sosyal, kültürel, ekonomik sahalarda araştırmalar, anketler, kamuoyu yoklamaları, telifler, tercümele yaptırır. Bu çalışmalarının sonuçlarını basılı-sesli-görüntülü yayınlar halinde neşrettirir.
- d) İnsan haklarını zedeleyen, sosyal, kültürel, fiili ve hukuki engellerin kaldırılması için görüş bildirir; ilmi araştırma, kamuoyu yoklamaları yaptırır; raporlar hazırlar ve bunların sonuçlarını ilgili kişi ve kuruluşlara bildirir, gerekli tedbirlerin alınmasını izler.

⁹⁵ Burada madde başlığı olarak “Derneğin Faaliyetleri” yerine “Derneğin Görevleri” denilmesi daha doğru bir ifade olurdu. Faaliyet denildiğinde daha çok gerçekleştirilmiş bir eylem (geçmiş zaman) kastedilmekte iken görev denildiğinde daha çok derneğin hayatiyeti devam ettiği sürece yapmak zorunda olduğu işler (geniş zaman) kastedilir.

- e) Maddi hiçbir karşılık beklemeden insan hakları konusunda mağdur olmuş kişilere ve ailelerine her türlü maddi, manevi ve hukuki yardımlarda bulunur ve bu amaçla kampanyalar düzenler.
- f) Amaçları doğrultusunda her türlü hizmeti sunabilmek için vakıflar, iktisadi işletmeler, eğitsel, tıbbi, istişari vb. birimler kurar ve işletir. Bu faaliyetler için gerekli personeli istihdam eder ve yetiştirir.
- g) Dernek amacı doğrultusunda çalışan kuruluşlarla işbirliği yapabilir.
- h) Dernek merkezinin ve şubelerinin faaliyetlerini yürütmek için her türlü taşınır ve taşınmaz edinebilir, insan hakları savunucularının yetişmesini sağlamak amacıyla burslar verir, akademik çalışmaları finanse eder, yurt dışına öğrenci gönderir. Dernekler Kanununun hükümleri saklıdır.
- i) Dünyanın her yerindeki hak ihlallerini izler, gerekli yasal prosedürün tahakkuku halinde bu ihlallerin son bulabilmesi için tüzüğündeki tüm ilke ve esaslar çerçevesinde faaliyetler gösterir.”

Görüldüğü üzere, MAZLUMDER’in görevleri, halkı insan hakları konusunda bilgilendirecek çeşitli faaliyetlerde bulunmak, insan hakları konusunda alanında uzman kişilere bilimsel araştırmalar yaptırtmak, insan hakları konusundaki akademik çalışmalarını desteklemek hak ihlaline uğrayan mağdurlara başta hukuki yardım olmak üzere her türlü maddi ve manevi yardımı sağlamak, insan hakları ihlaline yol açan olguları tespit ederek, bunlarla ilgili raporlar hazırlamak ve bu raporları kamuoyuyla paylaşmaktır. Bütün bunların yanı sıra, derneğin görevleri arasında; belirtilen görevleri yerine getirmek için ihtiyaç duyacağı nitelikli kişileri yetiştirmek, maddi kaynak temini için eğitsel kurumlar kurmak ve iktisadi işletmeler kurup işletmek de yer almaktadır.

6.3.2. İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği’nin Dış Bağlantıları

Tıpkı İHD gibi MAZLUMDER de insan haklarının evrenselliği fikri ve uluslararası insan hakları örgütleriyle yardımlaşma ve dayanışma içerisinde verilecek bir insan hakları mücadelesinin, onların birikimlerinden yararlanmak suretiyle daha etkin olacağı inancı ile çeşitli uluslararası örgütlerle temas halinde olmayı uygun görmüştür. MAZLUMDER, bu bağlamda, Savaşa ve İşgale Hayır Platformu, Filistin’le Dostluk Girişimi, Irak’ta Savaşa Hayır Koordinasyonu, Küresel Barış ve Adalet Koalisyonu gibi ortak platformlarla ilişki halindedir. Bunlarla ortak projeler yürütmektedir (www.siviltoplum.com.tr).

Yukarıda, İHD ile ilgili kısımda, ilişkiye girilen uluslararası örgütlerin neye hizmet ettikleri ve mücadelelerinde samimi olup olmadıkları konusunda zikredilen uyarı, burada, MAZLUMDER'in ilişkiye girdiği uluslar arası örgütler açısından da geçerlidir.

6.3.3. İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği'nin Çalışmaları

MAZLUMDER, kuruluş amacını yerine getirmek maksadıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. MAZLUMDER'in faaliyet raporları incelendiğinde, bu faaliyetlerin genellikle Güneydoğu/Kürt Sorunu, inanç ve vicdan hürriyeti bu bağlamda özellikle başörtüsü meselesi, yurt içinde ve yurt dışında Müslümanlara karşı yapıldığı iddia edilen ayrımcılık odaklı hak ihlalleri, bu ihlallerin mağdurlarının mağduriyetlerini bir nebze olsun gidermek için yapılan maddi yardım faaliyetleri ve hak ihlallerini ifşa etmek için yapılan yayınlar ve basın açıklamalarından oluştuğu görülmektedir. Derneğin, din ve vicdan hürriyeti özelinde başörtüsü sorunundan, kadınların hak ve hürriyetlerini ilgilendiren töre cinayeti, taciz ve ayrımcılığa, oradan Kürtlerin ve Ermenilerin ve Müslüman olmayan unsurların diskriminasyonuna, şüpheli kaybolan insanlara, faili meçhul cinayetlere ve hapisanelerde yaşanan insan hakları sorunlarına kadar geniş ölçekli bir insan hakları mücadelesi vermek çabasında olduğu görülmektedir.

MAZLUMDER, amacına uygun olarak, insan hakkı ihlallerini, gün yüzüne çıkarmak ve bunların faillerini teşhir etmek için çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu doğrultuda gerçekleştirdiği faaliyetlerden biri, insan hakları ihlalleri ile ilgili olarak yayınlanan raporlardır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, terör nedeniyle yaşanan göç olgusuna ilişkin "Güneydoğu'da Boşaltılan-Yakılan Köyler ve İç Göç Raporu" (Kasım/1994), Haziran 1996 tarihli "İnsan Hakları ve Terör Raporu", "Aczmendiler ile İlgili İnsan Hakları İhlalleri Raporu", "Zulüm Raporu", "Sivas Olayları Raporu" (Cartı,

1996: 139), “MAZLUMDER 1998 Yılı Cezaevleri Raporu” (28.01.1998), “Türkiye’deki Çeçen Mültecilerin Durumu” konulu rapor (06 Mart 2002), “Azınlık Hakları Ve Kültürel Haklar Komisyonu Raporu” (06.11.2003), “Din ve İnanç Özgürlüğü Çerçevesinde Dini Sembollerin Kullanımı” (10.04.2004) konulu rapor, “Vatandaşlık, Türklük ve 301. Maddenin Değerlendirilmesi Raporu” (10.03.2007), “Avrupa’da Ayrımcılık Raporu” (11.04.2008), “Terörle Mücadele Yasa Tasarısı İnceleme Raporu” (10.04.2008), “Tuzla Tersaneleri Bölgesi Gözlem Ve Değerlendirme Raporu” (10.06.2008), “Diyarbakır’da Yaşananlara Dair İnsan Hakları Heyeti Raporu” (26.08.2008), “Balıkesir, Ayvalık-Altınova Beldesi Olayları Hakkında MAZLUMDER’in Gözlem Raporu” (04.10.2008), bu raporlardan bazılarıdır. MAZLUMDER, bu raporların yanı sıra başta gözaltında yaşanan şüpheli ölümler ve işkence iddiaları olmak üzere birçok konuda yaptığı incelemelerin sonuçlarını da raporlar halinde yayınlamıştır⁹⁶

Yukarıda bahsi geçen çeşitli raporların yanı sıra MAZLUMDER, insan hakları ihlallerini teşhir etmek, yaptığı faaliyetler konusunda kamuoyunu bilgilendirmek ve toplumda bir insan hakları bilinci oluşturmak amacıyla bazı yayın faaliyetlerinde de bulunmaktadır. Periyodik olarak yayınlanan insan hakları ihlal raporları, bilançolar ve ihlal raporlarının değerlendirildiği metinler bu yayınlardandır.⁹⁷ MAZLUMDER’in yayın faaliyetleri arasında çeşitli dönemlerde yayınlanmış bülten, dergi ve kitaplar da mevcuttur.⁹⁸

⁹⁶MAZLUMDER’in yayınladığı diğer raporlara ve raporların içeriğine <http://www.mazlumder.org/arsiv.asp?katID=43&s=1>, adresinden ulaşabilirsiniz.

⁹⁷ MAZLUMDER tarafından periyodik olarak yayınlanan insan hakları ihlal raporları ve bilançoları için bakınız: <http://www.mazlumder.org/haberler.asp?katID=28>

⁹⁸ MAZLUMDER’in bülten, dergi ve kitap yayınları:1991’de yayınlanmaya başlayan ve bir süre yayınlanan ” MAZLUMDER Bülteni”, 1995 yılında yayımına başlanan ve bir süre yayınlanan “Evrensel İnsan Hakları” isimli dergi, kuruluşundan 45 gün sonra yayınlanan “İnsan Hakları İhlalleri ve İşkence” isimli kitap, MAZLUMDER genel başkanının yargılanmasına sebep olan “Kürt Sorunu Forumu”nda sunulan tebliğlerden oluşan “MAZLUMDER Kürt Sorunu Forumu” (Cartı, 1996: 138-139), 2003 yılında

MAZLUMDER'in faaliyetlerinin önemli bir kısmını da kendi hassasiyetleri doğrultusunda kamuoyu oluşturmak ve insan hakları ihlallerini kınamak amacıyla yaptığı basın açıklamaları oluşturmaktadır.⁹⁹ MAZLUMDER, ayrıca insan hakları ihlallerini yerinde incelemek maksadıyla heyetler oluşturmakta, bu heyetlere incelemeler yaptırmakta ve sonuçları kamuoyuyla paylaşmaktadır. Örneğin işçilerin, öğrencilerin, depremzedelerin, savaş mağdurlarının veya çeşitli toplumsal şiddet olaylarına maruz kalanların yaşadığı sorunları yerinde incelemek için buralara heyetler göndermektedir.¹⁰⁰

MAZLUMDER'in önem verdiği çalışmalardan birisi de insan hakları eğitimidir. MAZLUMDER, 2002 yılından itibaren, her sene "İnsan Hakları Okulu" adı altında hem insanların haklarını öğrenmelerini sağlayacak hem de insan haklarına sahip çıkacak, insan hakları ihlallerine karşı mücadele edecek kişileri yetiştirmek amacıyla bir insan hakları eğitimi faaliyeti gerçekleştirmektedir (www.siviltoplum.com.tr). Toplumda, insan hakları bilincinin yerleşmesiyle insan hakları ihlalleri arasında ters bir orantı olduğunu düşünürsek bu eğitim faaliyetlerinin önemi daha iyi anlaşılabilir.

MAZLUMDER, misyonunu sadece insan hakları konusunda yürütülecek bir mücadeleyle sınırlamamış, yaşanan insan hakları ihlalleri neticesinde mağdurların uğradıkları maddi ve manevi zararları giderici çalışmaları da kendisine görev edinmiştir. (MAZLUMDER Tüzüğü, m.3/f). İnsan hakları ihlallerini zalim-mazlum ilişkisi

---

yayınına başlanan "İnsan Hakları Araştırmaları" isimli dergi, 2008 yılında yayınlanan Ayşe Bilgen'in "'Umut Yolcuları / Mülteci Kadının Dramı" ve "Düşlerin Peşinde" isimli kitaplar (www.mazlumder.org.tr), İngilizce, Arapça ve Türkçe tanıtım broşürleri, Kurum Rehberi, Yıllık Ajandalar, Başörtüsü Sorunu Kitabı ve Haklarımız Kitapları (www.siviltoplum.com.tr).

⁹⁹MAZLUMDER'in yapmış olduğu basın açıklamaları için bakınız: <http://www.mazlumder.org/haberler.asp?katID=27>

¹⁰⁰ MAZLUMDER'in oluşturduğu inceleme heyetlerinin yerinde inceleme yapıp hakkında rapor hazırladıkları bazı olaylar şunlardır: "Tuzla Tersaneleri Bölgesi Gözlem Ve Değerlendirme Raporu", "01 Mayıs 2008 Taksim Olayları Raporu", "Van – Hakkari – Yüksekova 2008 Newroz Olayları Raporu/2008", "Karabük Üniversitesi'ndeki Kürt Öğrencilere Yönelik Saldırı, Baskı ve Öğrenim Hakkının Engellenmesi İddialarına İlişkin araştırma-İnceleme Raporu/2008". MAZLUMDER tarafından oluşturulan inceleme heyetlerinin yaptığı diğer inceleme ve hazırladıkları raporlar ile bunların içeriği hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.mazlumder.org/haberler.asp?katID=43>

ekseninde ele alan MAZLUMDER, sadece zalimin zulmünü ifşa etmek ve kınamak ya da sadece mazlumu sevip okşamak yerine, bunlara ek olarak yaşanan zulmün izlerini yok edecek önlemleri almayı, mazluma manevi desteğin yanı sıra mağduriyetini giderecek maddi destek vermeyi de en az insan hakları mücadelesi kadar önemli görmektedir. MAZLUMDER'in bu bağlamda yaptığı çalışmalar arasında, düzenlediği yardım kampanyaları önemli bir yer işgal etmektedir.¹⁰¹

6.3.4. İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği, İslami İnsan Hakları Anlayışı ve Başörtüsü Sorunu

İnsan haklarının evrenselliğine inanan MAZLUMDER, hakların kaynağını, kişinin insan olarak yaratılmış olmasında görmektedir.¹⁰² Bu nedenle hakların temelinde ilahi hukukun olduğunu savunan dernek, insan hakları anlayışını şöyle ifade etmektedir:

“MAZLUMDER, insan haklarının evrensel olduğuna inanmaktadır. Çünkü insan haklarının kaynağı, kişinin insan olarak yaratılmış olmasıdır. Dolayısıyla insan haklarının temelinde doğal hukuk/ilahi hukuk bulunmaktadır. İnsanlar arasında, bu temel haklar bakımından bölgesel ya da kültürel farklılık olabileceğini düşünmek, Allah'ın yarattığı insanlar arasında ayrımcılık yapmaktır. İnsan hakları, Yaratıcı'nın (Yaratıcının) hiçbir istisna söz konusu olmaksızın ve tam bir eşitlikle insanlık ailesinin her bireyine tanıdığı insanlık onuruna bağlı olan haklardır. İnsanlık onurunda din, dil, cins, renk, ırk ve kavim farkı gözetilmediği gibi, insanlık onuruna sıkıca bağlı olan ve yaralanılabilemesi için insan bireyi olmaktan başka şart aranmayan insan haklarında, hiçbir farklılık ve ayrıcalık söz konusu olamaz.” (MAZLUMDER Tanıtım, 2009: 2).

İnsan haklarına ilişkin kavramsal modelin, sadece Batı tarafından çizilen çerçeve ile sınırlı olduğu fikrine karşı çıkan MAZLUMDER, Batı'nın, bu düşünceden hareketle insan haklarını özellikle İslam dünyası ve Uzakdoğu toplumları üzerinde bir tahakküm aracı olarak kullanmaya çalıştığını ancak kendilerinin her zaman bunun karşısında olacağını belirtmektedir. MAZLUMDER, Batı'nın sergilediği bu tutumunun, insan haklarının evrenselliğine gölge düşürdüğünü ifade etmekle beraber, bunun insan

¹⁰¹ MAZLUMDER tarafın düzenlenen bazı yardım kampanyaları arasında: Bosna-Hersek, Bangladeş, Şırnak, Bağlarbaşı Köyü, Irak'ta göçe zorlanan Kürtler ve Türkmenlere yönelik yardım kampanyası (Cartı, 1996:139), Filistin halkına yönelik yardım kampanyası sayılabilir.

¹⁰² İnsan haklarının evrenselliğinden farklı kültürlerin tanınmaması gibi bir sonuç çıkarılamayacağına inanan MAZLUMDER, bu düşüncesiyle aynı zamanda farklı kültür ve kimliklere saygı duyulması gerektiğinin altını da çizmektedir.

haklarına sırt çevirmeyi gerektiren bir neden olmadığını, aksine farklılıkları korumak için insan hakları mücadelesini daha da kamçılayan ilave bir neden olduğunu düşünmektedir¹⁰³ (MAZLUMDER Tanıtım, 2009: 2).

MAZLUMDER'in gerek insan haklarını ilahi açıdan temellendirmesi, gerek kurulmasındaki pratik nedenler (başörtüsü sorunu yaşayan bayanların haklarını savunmak) ve gerekse kurucu, yönetici ve üye profilinin genel olarak İslami kesimden olması, başka bir ifadeyle aynı fikir örgüsünün farklı tonlarından olması, MAZLUMDER'in esas olarak, İslami kesimin yaşadığı, insan hakları sorunlarını gündeme getirmek ve bu kişilerin haklarını savunmak için kurulduğu iddialarına sebep olmuştur. MAZLUMDER eski başkanı Ayhan Bilgen'in, o dönemde derneği kuranların, dindar\muhafazakâr insanların hak ihlallerini ve mağduriyetlerini dile getirmenin yanı sıra, evrensel insan hakları temelinde, en azından teorik düzeyde de olsa, diğer kesimlere yönelik hak ihlalleri konusunda hassasiyet gösterdikleri ancak esas sorunun bunun uygulamaya dönük yüzünde ortaya çıktığı yönündeki ifadesi (Çaylak, 2009:131 , Bilgen, 14.08.2006 tarihli mülakattan) bu iddiaları bir yandan yalanlarken bir yandan da doğrular niteliktedir. Çünkü burada bir yandan MAZLUMDER'in, teorik düzeyde insan haklarını evrensel temelde algıladığı, diğer yandan uygulamada bunu hayata geçirilemediği, başka bir ifadeyle pratikte, esas olarak dindar/muhafazakâr kesimin hak

¹⁰³“Dünyanın birçok yerinde iktidar sahipleri, egemenliklerini sürdürebilmek ve çıkarlarını gerçekleştirmek için, insan haklarının evrenselliğine olduğu kadar, yerelliği tezlerine de dayanmaktadırlar. Bu bakımdan uluslararası topluluğun, ulusalüstü belgelerle insan hak ve özgürlüklerini hukuki güvence altına alması, kuşkusuz insan hakları mücadelesinde önemli bir aşamadır ve büyük önem taşımaktadır. Ancak Birleşmiş Milletler aracılığıyla imzalanmış uluslararası belgeler, insan haklarını güvenceye almak bakımından, hem içerik, hem de yaptırım gücü açısından yetersiz durumdadır. Dolayısıyla bu belgelerle güvence altına alınmaya çalışılan hak ve özgürlüklerin sürekli geliştirilmesi ve yaptırım gücüne kavuşturulması kaçınılmaz gözükmektedir. Uluslararası belgelere rağmen ihlaller, dünya genelinde sürmektedir. Bu bakımdan dünya insan hakları savunucularının, insan haklarının geliştirilmesi açısından, sadece kendi kültürlerine değil, tüm dünya kültürlerine açık olmaları ve her uygarlığın kazanımlarını, dünya insanının kazanımı haline dönüştürecek bir ufka sahip olmaları gerekmektedir.” (MAZLUMDER Tanıtım, 2009: 2-3).

ihlallerini teşhir etmek ve mağduriyetlerini gidermek için çaba harcadığını ifade etmektedir. Ayrıca, 1980’den sonra milliyetçi çizgisinden, “radikal” İslami anlayışa keskin bir dönüş yaptığı bilinen ve derneğin kurucusu ve ilk genel başkanı olan İslamcı yazar Mehmet Pamak’ın, derneğin bugünkü yöneticilerini: Derneği İslami hassasiyetten yoksunlaştırarak, kendilerinin kurduğu örgüt kimliğinden uzaklaştırdıkları ve Batılı bir örgüt haline getirdikleri şeklindeki suçlamaları (Çaylak, 2009: 131) da derneğin insan haklarına yaklaşım tarzı ile ilgili iddiaları destekler niteliktedir. Bu durum ilk kurucular ile bugünkü yönetim arasında, aslında tüm İslami kesimi ilgilendiren ve henüz tam anlamıyla üzerinde fikir birliğine varılmamış olan başta eşcinsellik olmak üzere laiklik, kimlik hakları, Avrupa Birliği gibi konularda yaşanan fikir ayrılıklarının da temelinde yatan nedendir.

Yukarıdaki iddialar karşısında Ayhan Bilgen, MAZLUMDER’in, sadece başörtülü kadınların haklarını savunmadıklarını ya da sadece başörtüsü üzerinden bir “kadın hakları” savunuculuğu yapmadıklarını, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini her alanda giderecek bir bakış açısı ve etkinlik düzeyi geliştirdiklerini bu bağlamda Cumartesi Anneleri, töre cinayetlerine kurban giden kadınlar ile düşük ücretle çalıştırılarak sömürülen, kamusal alanın her köşesinde ayrımcılığa tabi tutulan ve baskı altındaki bütün kadınlarla dayanışma içinde olduklarını ve kadınlara yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılmasında aktif rol oynadıklarını ileri sürmektedir (Aktaran, Çaylak, 2009: 135).

MAZLUMDER’in, kadın hakları konusunda Bilgen’in bahsettiği, kadınlara yönelik ayrımcılık içeren davranışlar neticesinde ortaya çıkan hak ihlalleri karşısında bir insan hakları mücadelesi vermesi elbette ki haklı ve yerinde bir davranıştır. Ancak derneğin, gerek kurulmasındaki pratik nedenler (başörtüsü sorunu yaşayan bayanların haklarını savunmak) gerek kurucu, yönetici ve üye profilinin genel olarak aynı fikir örgüsünün

farklı tonlarından olması (İslami kesimden olması), gerekse dernek başkan ve yöneticilerinin yukarıda değinilen açıklama ve dernekle ilgili tespitleri, MAZLUMDER'in, insan hakları mücadelesini, belli bir toplumsal kesimin hak mücadelesine indirgemiş olmamakla beraber, İslami kesimin yaşadığı insan hakları sorunlarıyla daha yakından ilgilendiği yönündeki toplumsal algıyı desteklemektedir.

6.3.5. İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği'ne Yönelik Baskılar ve Derneğin Karşılaştığı Sıkıntılar

Tıpkı İHD gibi MAZLUMDER de verdiği insan hakları mücadelesinin zorluklarını yaşamış, bu mücadele esnasında çeşitli baskılarla karşılaşmıştır. Bu baskılar arasında, şubelerin açılmasında çıkarılan zorluktan, dernek telefonlarının dinlenmesine, hukuka aykırı aramalardan, çeşitli faaliyetlere izin verilmemesine, dernek yönetici ve üyeleri hakkında açılan soruşturmalar ve yapılan yargılamalardan, bazı şubelerin faaliyetlerinin durdurulmasına kadar, derneğin çalışmalarını sekteye uğratabilecek, dernek yönetici ve üyelerini yıldıracak birçok olay yer almaktadır.

MAZLUMDER'in karşılaştığı sıkıntıların başında, dernek merkez ve şubelerinin sık sık aranması¹⁰⁴ ve bu aramalarda, polislin çoğu kez yetkilerini aşarak, hukuka aykırı

---

¹⁰⁴ MAZLUMDER merkez ve şubelerine yönelik gerçekleştirilen bazı aramalar şöyledir: "Ankara 2 Nolu DGM'nin 16.06.1999 tarih ve 1999/202 D.İş sayılı kararına istinaden İçişleri Bakanı adına Müsteşar Yahya Gür imzası ile 80 il valiliğine gönderilen 18.06.1999 tarih ve B05 4 VLK 4060 400 sayılı yazı ile "ülke bütünlüğü ve Cumhuriyet rejimi aleyhine faaliyet gösterdiğine dair bilgi ve delillerin mevcut olduğu anlaşıldığından" MAZLUMDER Genel Merkezinin, yurt çapındaki bütün şubelerinin ve genel merkez yöneticileri ile şube yöneticilerinin işyeri ve ikametgahlarının 19.06.1999 Cumartesi günü saat 13:00'de aranması istenmiş ve belirtilen zamanda MAZLUMDER Genel Merkezi, tüm şubeleri ve yurt çapında tüm yönetici arkadaşlarımızın ev ve işyerleri aranmıştır." 1998 yılı Mart ayı içerisinde, rutin'in dışında çıkılarak İçişleri Bakanlığı tarafından denetlenmesi gereken dernek, maliye Bakanlığı müfettişleri tarafından gelir ve giderlerle ilgili defterler denetlenmiş, denetleme sonucunda yapılan suç duyurusunun, kovuşturmaya yer olmadığı kararıyla sonuçsuz kalmasına karşılık, incelemeler sürüyor gerekçesiyle defterler uzunca süre iade edilmemiştir. Yine aynı yıl, 5 Şubat 1998'de, MAZLUMDER Şanlıurfa Şubesi basılmış, şube aranmış ve arşivindeki bazı belgeler ve günlük gazeteler götürülmüştür, bu arama sonucunda bazı davalar açılmış ancak açılan dava, şube yöneticilerinin beraati ile sonuçlanmıştır. Yine benzer şekilde 27 Nisan 1998 tarihinde, derneğin İstanbul Şubesi, şubeye başvurduğu iddia edilen iki mülteciye, Belçika'dan çekilen bir faxın bulunması gerekçesiyle Fransız Polisiyle düzenlenen ortak çalışma sonucu, İstanbul Emniyet Müdürlüğü Terörle Mücadele Şubesi ekipleri tarafından basılmıştır.

aramalar gerçekleştirilmesi durumu yer almaktadır. Örneğin, yapılan aramalarda avukatlık yapan yönetici ve üyelerin hukuk büroları, alınması gereken özel yargı kararı ve hazırda bulunması gereken savcı olmaksızın usulsüz bir biçimde arandığı, aranan yerlerin çoğunda, istenmesine rağmen arama kararı ibraz edilmediği, delil olarak el konulan eşyaların, ağzı mühürlenmemiş zarfa veya torbalara konularak götürüldüğü, tutulan tutanak örneklerinin kendilerine verilmediği, kapıları kırılarak yapılan ev aramalarında mahallin ihtiyar heyetinden veya komşulardan hazır bulundurulması gereken iki kişinin hazır edilmediği, genel olarak, aramanın gayesi ile sınırlı bir arama yerine, ilgili ilgisiz he yerin arandığı özellikle özel eşyaların karıştırıldığı ve tüm eşyaların ortalığa döküldüğü belirtilmektedir (www.mazlumder.org).

MAZLUMDER'in karşılaştığı sıkıntılardan biri de dernek yönetici ve üyeleri hakkında sürekli devam eden soruşturma ve yargılamalardır. Derneğin, Şanlıurfa ve Konya şube başkanları, haklarında açılan soruşturma ve davaların çokluğu konusunda (www.mazlumder.org). en çok muzdarip olanlardır. Yönetici ve üyelere yönelik soruşturma, gözaltı ve yargılamalara bakıldığında, bunların, genel olarak, ya bir aramadan sonra ya da bir basın açıklamasından sonra gerçekleştiği görülmektedir. 25 Ekim 1998 günü Kayseri Emniyet Müdürlüğü'nde, yaptığı bir basın açıklaması nedeniyle ifade veren MAZLUMDER Kayseri Şube Başkanı Prof. Dr. Nihat Bengisu'ya yönelik ifadeyi alan Kayseri Emniyet Müdürü'nün hakaret içeren sözlerle dolu şu tavrı insan hakları savunucularının maruz kaldıkları baskıyı göstermesi açısından önemlidir: "Gerçekten işlenmiş bir suç ve delili varsa, mahkemeye veriniz" diyen şube başkanına, ifadeyi alan emniyet müdürü şu sözlerle karşılık vermektedir:

MAZLUMDER merkez ve şubelerine yönelik gerçekleştirilmiş olan baskın ve aramaların tamamı konusunda ayrıntılı bilgi için: http://209.85.129.132/search?q=cache:Vky-xF44JyIJ:www.mazlumder.org/ms_word.asp%3Fhaber%3D282+mazlumder%27e+y%C3%B6nelik+bask%C4%B1lar&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr adresine bakabilirsiniz.

“Hayır, kendim halledeceğim; bundan sonra bizzat kendim uğraşacağım. Bu artık benim meselem. Kim bu MAZLUMDER? Devlet mi bu, karakol mu: ne beladır? Ne yapmak istiyor; nereden çıktı? ...Canına okuyacağım senin...Seni mahvedeceğim...”
(www.mazlumder.org).

MAZLUMDER’in karşılaştığı sıkıntılardan bir diğeri de şubelerin kapatılmasına ve faaliyetlerinin durdurulmasına yönelik kararlardır. Örneğin, 28.05.1999’da kapatılan MAZLUMDER Malatya Şubesi’nin kapatma kararında, “kamu düzeninin bozulmasının, suçların işlenmesinin ve suçun devam etmesinin önlenmesi” gibi şubenin, suç teşkil eden hangi eyleminden dolayı kapatıldığının anlaşılmasının mümkün olmadığı, muğlak bir gerekçe ile bahsi geçen şube kapatılmıştır (www.mazlumder.org).

Bazen, dernek hesaplarına konulan bloklar de derneği sıkıntıya sokan diğer bir durumdur.¹⁰⁵

Gerek İHD bahsinde, gerekse MAZLUMDER bahsinde, bu hükümet dışı insan hakları örgütlerine yönelik gerçekleştirilen ve baskı olarak değerlendirilen eylem ve işlemlerle ilgili olarak şunu açıkça belirtmek gerekir ki bu derneklere yönelik gerçekleştirilen aramalar, dernek yönetici ve üyeleri hakkında açılan soruşturma ve davalar, verilen kapatma kararları; hukuka uygun olduğu sürece, hukuk devleti ilkesini savunan insanların karşı olacağı, savunmayacağı bir şey değildir. Zaten açılan davalar neticesinde, suçluluğu mahkeme kararıyla sabitleşmiş olan dernek üye ve yöneticileri ile

---

¹⁰⁵ Örneğin, 23 Ekim 1998 günü Ankara ve İstanbul Valilikleri; bir gazetecinin, köşe yazısında okuyucularını insan hakları örgütlerine başışta bulunmaya çağırmasını, izinsiz yardım toplama kapsamında değerlendirerek, Genel Merkezin ve İstanbul Şube’sinin banka hesaplarına bloke koydurmuş, Bankalara, Valilikler tarafından gönderilen yazılarda, dernek yetkililerine ödeme yapılmaması, banka ekstralalarının Valiliklere gönderilmesi istenmiş,5 Kasım 1998 günü de İzmir Cumhuriyet Başsavcılığı, aynı köşe yazısından ötürü İzmir Şubesi’nin banka hesabını bloke ettirmiştir (www.mazlumder.org).

ilgili olarak söylenecek bir şey de yoktur. Eleştirilen şey, insan hakları savunucularını yıldırma yönelik hukuka uygun olmayan arama, soruşturma ve diğer baskılardır.

6.3.6. İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği'ne Karşı Yöneltilen Eleştiriler

MAZLUMDER'e karşı yöneltilen en temel eleştiri, yukarıda da bahsedildiği üzere, derneğin, sadece dindar/muhafazakar kesimin ve bu kesim özelinde de türbanlı/başörtülü bayanların insan haklarını savunduğu yönündedir. Kamuoyundaki bu algının nedenlerine ve MAZLUMDER'in bu konudaki savunmasına/açıklamalarına bir önceki başlık altında ayrıntılı olarak değinildiği için burada aynı şeyler tekrar edilmeyecektir. Ancak bu konuyla bağlantılı olarak burada şuna değinmek gerekir ki MAZLUMDER, yönetici ve üye profili açısından da belli bir kesimi temsil eden bir dernek görüntüsü arz etmektedir. Dernek üyeleri aynı fikir örgüsünün farklı tonlarından insanlardan oluşmakta, bu örgünün dışında kalan farklı kesimler dernek içerisinde pek yer almamaktadırlar. Bu konu ile ilgili olarak MAZLUMDER eski başkanı Aynah Bilgen şöyle demektedir:

“MAZLUMDER kendi içerisinde, fiili durumu tespit açısından söylemek gerekirse, farklı tonlardaki İslamî anlayışları barındırabiliyor. Daha liberal bir İslam, daha muhafazakâr, daha kısmen radikal, hani daha geleneksel yani farklı tonlardaki İslamî algılayışlar dernek içerisinde mevcut. Ancak bunun dışındaki toplum çevreleri ne yazık ki dernek bünyesinde temsil edilemiyor. Bunun sebebi onların MAZLUMDER ile ilgili önyargıları da olabilir, ‘biz burada rahat çalışamayız’ düşüncesi de olabilir. MAZLUMDER'in yeterince davetkâr bir pratik geliştirememesi de bunda etkili olabilir.” (Çaylak, 2009: 132 , Bilgen, 14.08.2006 tarihli mülakattan).

MAZLUMDER, özellikle son zamanlarda Kürt kimliğini öne çıkaran bir dernek görüntüsü verdiği gerekçesiyle İHD'ye karşı yöneltilen eleştirilere benzer şekilde eleştirilere de maruz kalmıştır. Kuruluşundan bugüne, MAZLUMDER'de başkanlık yapanların çoğunun Kürt kökenli olması,¹⁰⁶ Eski başkanlardan Ayhan Bilgen'in sol/Kürt eğilimli olarak bilinen Yeni Gündem Gazetesi'nde yazması ve 22 Temmuz

¹⁰⁶ Derneğe başkanlık yapan Mehmet Pamak, İhsan Arslan, Yılmaz Ensaroğlu ve Ayhan Bilgen'in Kürt kökenli oldukları kamuoyunca bilinmektedir (Çaylak, 2009: 133).

2007 genel seçimlerinde, Demokratik Toplum Partisinin (DTP) desteklediği bağımsız milletvekili adaylarından biri olması, kamuoyundaki bu düşüncelerin iyiden iyiye artmasına sebep olmuştur. Ayrıca MAZLUMDER'in son zamanlarda, İHD ile birlikte gerçekleştirdiği bazı ortak faaliyetler de bu algıyı güçlendiren etmenler arasındadır. Oysa dernek eski başkanlarından Ayhan Bilgen, bütün bu eleştirilere karşılık olarak:

“Biz o anlamda (Türk, Kürt, Zaza) birbirlerimizin kimliklerini sormadık bugüne kadar, sorma ihtiyacı duymadık. Perspektif olarak insan haklarında nerde durduğunu önemsedik... Yani bu anlamda, öyle genel olarak sanıldığı gibi aksine bütün Kürtlerin bulunduğu bir örgüt, hatta İslamî Kürtçülük yapan bir örgüt tanımlamasının temsiliyette bir karşılığı yok”

demekte ve herhangi bir etnisite ayırımı yapmadan, mazluma kimliği sorulmaz ilkesiyle kimsenin kimliğine bakmaksızın, evrensel manada insan hakları mücadelesini yürüttüklerini, böylesi bir algının insan haklarının evrenselliğini hazmedememiş bir takım iç ve dış yapılar tarafından kasıtlı olarak oluşturulmaya çalışıldığını, dernek bünyesinde bu türden bir eğilime rastlamanın mümkün olmadığını belirtmektedir (Çaylak, 2009: 133 , Bilgen, 14.08.2006 tarihli mülakattan).

MAZLUMDER, her ne kadar evrensel temelde bir insan hakları söylemi geliştirdiğini söylese de dernek içerisinde, eşcinseller konusunda yaşanan fikir ayrılıkları bu söylemle tutarlı bir görünüm arz etmemektedir. Eşcinsellerin hakları söz konusu olduğunda, bazıları bunu, insan fitratına aykırı olduğu gerekçesiyle bazıları ise ahlaki değer yargılarından dolayı kabullenmemektedir. Dernek üyelerinden bazıları eşcinsellerin ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin her halükârda desteklenmesi gerektiğini ifade etmekte ve bu tip davranışları kabullenmeseler dahi hakları ihlal edildiğinde ya da baskıya maruz kaldıklarında, onların yanında yer alabileceklerini söylemekte iken bazıları, ifade ve örgütlenme hürriyeti konusunda bile çekimser kalmaktadırlar. Yani dernek içerisinde eşcinsellerin ifade ve örgütlenme özgürlüğü konusunda tam bir fikir birliğinden bahsetmek mümkün değildir. Yine kurucuların

çoğu, bu tür davranışları, patolojik bir durum olarak görürken, üyeler daha çok eşcinsellerin davranışlarının savunulmasını ve yüceltilmesini istemediklerini dile getirilmektedirler (Çaylak, 2009: 131, Bilgen, 14. 08. 2006 tarihli mülakattan). Ayşe Kadioğlu, MAZLUMDER'in eşcinseller konusundaki bu tutumunun, bir çeşit ahlakçılıktan (değer kaygısı) kaynaklandığını, bir sivil toplum ve insan hakları izleme örgütü olarak bu kaygının, derneğin net duruşunda bir "sınır" teşkil edebileceğini iddia etmektedir (Kadioğlu, 2005: 35-36). Gerçekten de bu durum, derneğin, evrensel temelli insan hakları mücadelesini yaralamakta ve derneğin mücadelesine bir sınır, bir set koymaktadır.

MAZLUMDER ile ilgili son bir eleştiri olarak şunu da belirtmek gerekir ki 18 yıllık bir geçmişe rağmen, kurumsallaşma ve insan hakları mücadelesini daha etkin yürütme adına, yurt genelinin yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ünde örgütlenememiş olması, ciddi bir insan hakları yayınevine ve eksiksiz bir insan hakları kütüphanesine, bir insan hakları enstitüsüne, insan haklarına yönelik bir medya organına (radyo, tv. vb.) sahip olamaması, tıpkı İHD'de olduğu gibi dernek adına önemli bir eksiktir.

6.4. TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARINI KORUMA AMAÇLI DİĞER SİVİL GİRİŞİMLER

Her ne kadar etkinlikleri ve popülariteleri İHD ve MAZLUMDER kadar olmasa da Türkiye'de insan hakları mücadelesini başka sivil örgütler de mevcuttur. Bun başlık altında bu örgütlerden: Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi, Türkiye İnsan Hakları Vakfı , İnsan Hakları Gündemi Derneği, Helsinki Yurttaşlar Derneği ve Barış Derneği'nden bahsedilecektir.

6.4.1.Uluslararası Af Örgütü Türkiye Girişimi

Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi'nden bahsetmeden evvel, Uluslararası Af Örgütü'nden bahsetmek yerinde olacaktır.

6.4.1.1.Uluslararası Af Örgütü

Uluslararası Af Örgütü (UAÖ), dünya çapında insan hakları mücadelesi veren sivil bir insan hakları örgütüdür. Gönüllü üyelik temeline dayalı örgüt şube,¹⁰⁷ yapı,¹⁰⁸ uluslararası ağlar,¹⁰⁹ bağlı gruplar¹¹⁰ ve uluslar arası üyelerden oluşmaktadır. UAÖ'nün,

¹⁰⁷ “Bir Uluslararası Af Örgütü şubesi, Uluslararası Yürütme Komitesi'nin onayıyla herhangi bir ülke, eyalet, toprak veya bölgede kurulabilir. Şubenin bu şekilde resmi olarak tanınması için aşağıdakileri gerçekleştirmesi gerekir:

(i)Tanınmasından önce, temel Uluslararası Af Örgütü faaliyetlerini düzenleyebildiğini ve devam ettirebildiği göstermiş olması;
(ii)Tüzüğünü onaylanmak üzere Uluslararası Yürütme Komitesi'ne göndermesi;
(iii)Uluslararası Konsey tarafından belirlenene yıllık aidatını ödemesi;
(iv)Uluslararası Yürütme Komitesi'nin kararı üzerine Uluslararası Sekreteryaya kayıtlı olması. Şubeler, Uluslararası Af Örgütü'nün belirtilen amaç ve görevlerinin dışında kalan konular ile ilgili hareket edemezler. Uluslararası Sekreteryaya şubelerin kaydını tutar. Şubeler, Uluslararası Af Örgütü'nün temel değerleri ve çalışma biçimleri yanında, zaman zaman Uluslararası Konsey tarafından benimsenen her türlü Entegre Stratejik Plan, çalışma kuralları ve kılavuzlarla uyumlu olarak faaliyet göstermelidir.” (UAÖ Tüzüğü, m.11).

¹⁰⁸ “Bir Uluslararası Af Örgütü yapısı, Uluslararası Yürütme Komitesi tarafından hareketin amaç ve görevlerini teşvik etmek ve uygulamak için kurulan ulusal veya bölgesel bir Uluslararası Af Örgütü organıdır. Yapının amacı, devamlı bir insan hakları faaliyetleri programını koordine etmek ve ulusal veya bölgesel örgütünü sağlamaktır. Yapı, Uluslararası Yürütme Komitesi tarafından aksi belirlenmedikçe, en az bir genel kurul ve aktif gönüllülerden oluşmalı ve Uluslararası Yürütme Komitesi tarafından belirlenen diğer ölçütleri yerine getirmelidir.” (UAÖ Tüzüğü, m.12).

¹⁰⁹ “Uluslararası Af Örgütü'nün "Uluslararası Ağ"ı, hareketin amaç ve görevlerini, öncelikle belirli bir tema veya kimliğe dayanarak tanıtmak ve uygulamaktır. Uluslararası Ağ'ın aşağıdaki şartları yerine getirmesi gerekir:

(i) En az beş farklı şubeden ve/veya yapıdan Uluslararası Af Örgütü üyelerine sahip olma;
(ii) En az iki Uluslararası Sekreteryaya programı bölgesinden Uluslararası Af Örgütü üyelerine sahip olma;
(iii) Tema veya kimlik tabanlı olma;
(iv) Tüzük Uluslararası Af Örgütü'nün temel değerleriyle örtüşen bir görev tanımına sahip olma;
(v) Uluslararası Yürütme Komitesi tarafından onaylanmış bir görev tanımına sahip olma;
(vi)Uluslararası Yürütme Komitesi tarafından resmi olarak tanınma ve bu komitede kayıtlı olma.” (UAÖ Tüzüğü, m.13).

¹¹⁰ “En az beş üyeden oluşan gruplar Uluslararası Konsey tarafından belirlenen yıllık aidatlarını ödemek kaydıyla Uluslararası Af Örgütü'ne veya bir şubesine bağlı olabilir. Bu tür bir gurubun bağlı olması veya bağlı kalmasına ilişkin herhangi bir uyumsuzluk Uluslararası Yürütme Komitesi tarafından karara bağlanır. Bağlı bir destek grubu, kimi zaman Uluslararası Sekreteryaya tarafından kendilerine verilen bir mahpusu desteklemeyi kabul eder ve Uluslararası Af Örgütü'ne bağlı kaldığı sürece başka bir mahkumu destek programına alamaz. Hiçbir gruba kendi ülkesinde hapsedilen bir düşünce mahkumu desteklemesi için verilmez. Her şube Uluslararası Af Örgütü'ne bağlı gruplarının kaydını tutar ve Uluslararası Sekreteryaya bildirir. Bir şubenin bulunmadığı ülke, eyalet, toprak veya bölgelerdeki gruplar Uluslararası Sekreteryaya kaydolur. Gruplar, Uluslararası Af Örgütü'nün belirtilen amaç ve görevlerinin dışında kalan konular ile ilgili hareket edemezler. Gruplar, Uluslararası Af Örgütü'nün temel değerleri ve çalışma

140'ı aşkın ülkede her yaş, meslek ve sosyal gruptan milyonlarca üyesi bulunmaktadır (UAÖ'ye Dair, 2009: 1).

Vizyonunu: “ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve diğer uluslararası insan hakları standartlarında belirtilen bütün insan haklarının herkes tarafından kullanıldığı bir dünya oluşturmak” olarak belirten örgüt, bu vizyon çerçevesinde misyonunu: “Tüm insan haklarını teşvik etme çalışmaları çerçevesinde fiziksel ve ussal bütünlük, vicdan ve ifade özgürlüğü ve ayrımcılığa uğramama haklarının ciddi ihlallerini önlemeye ve sona erdirmeye odaklanan araştırma ve eylemler üstlenmek” olarak ifade etmektedir (UAÖ Tüzüğü, m. 1).

Temel değerlerini: “Uluslararası dayanışma, bireysel mağdurlar için etkin eylem, küresel kapsama, insan haklarının evrenselliği ve bölünmezliği, tarafsızlık ve bağımsızlık, demokrasi ve karşılıklı saygı ilkelerine bağlı küresel bir insan hakları savunucuları topluluğu” (UAÖ Tüzüğü, m. 2) olmak, olarak saptayan UAÖ, çalışmalarını, esas olarak, bütün düşünce mahkûmlarının¹¹¹ serbest bırakılmasını sağlamak, tüm siyasi tutukluların vakit geçirilmeksizin ve adil bir şekilde yargılanmalarını sağlamak, tutuklu ve mahkumlara yönelik ölüm cezası, işkence ve diğer zalimane, insanlık dışı ya da onur kırıcı muamele ve cezaların ortadan kaldırılmasını, siyasi cinayetlerin ve ‘kayıp’ların sona ermesini sağlamak konularında yoğunlaştırmıştır (UAÖ'ye Dair, 2009: 1).

Uluslararası Af Örgütü, yukarıda belirtilen temel çalışma konularının yanı sıra başka çalışmalar da yürütmektedir. Bu çalışmalar kapsamında UAÖ, “silahlı siyasi

---

biçimleri yanında, zaman zaman Uluslararası Konsey tarafından benimsenen her türlü Entegre Stratejik Plan, çalışma kuralları ve kılavuzlarla uyumlu olarak faaliyet göstermelidir.” (UAÖ Tüzüğü, m.14).

¹¹¹ Uluslararası Af Örgütü'ne göre düşünce mahkumu; “siyasal, dinsel veya diğer vicdanı inançları ya da etnik kökeni, cinsiyeti, rengi, dili, ulusal veya toplumsal kökeni, ekonomik statüsü, doğuştan veya başka statüsü nedeniyle hapsedilmiş, şiddet kullanmamış, şiddeti teşvik etmemiş ve savunmamış kişidir.” (www.amnesty.org.tr).

grupların”¹¹² görüşleri nedeniyle insanları özgürlüklerinden yoksun bırakma, onlara işkence yapma veya onları öldürme eylemlerine karşı durmakta, bu gruplara insan haklarına saygılı olmaları konusunda çağrıda bulunmaktadır. UAÖ, ayrıca, sığınma talebinde bulunmuş ve temel insan haklarının ihlal edileceği bir devlete iade edilme tehlikesiyle karşı karşıya olan insanlara yardım etmekte; BM, devletlerarası ve hükümetler dışı örgütler ile birlikte insan haklarını geliştirmek için çalışmalar yürütmekte; insan haklarını ihlallerine meydan vermemek için uluslararası askeri, güvenlik ve polis ilişkilerinin kontrol edilmesini sağlamaya çalışmakta ve her ülkede insan hakları bilinci kazandırmak için eğitim programları düzenlemektedir (UAÖ’ye Dair, 2009: 1).

6.4.1.2. Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi

Merkezi, İstanbul’da olan, Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi (UAÖTŞ), 2002 yılında açılmıştır¹¹³ (UAÖTŞ Tüzüğü, m.1). UAÖTŞ ile ilgili olarak şunu belirtmek gerekir ki dernek tüzüğünde, derneğin temel değerleri, çalışma alanları, faaliyetleri, çalışma şekilleri, derneğin kendisinden neşet ettiği, UAÖ’nünki ile paralel bir şekilde düzenlenmiştir. Bu nedenle UAÖTŞ ile ilgili bilgiler verilirken bilgi tekrardan olabildiğince uzak durulmaya çalışılacaktır.

UAÖTŞ’nin amacı, örgütün genel amacının gerçekleştirilmesine katkıda bulunmaktır. Dernek tüzüğünde bu durum şöyle ifade edilmektedir: “Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi’nin amacı; uluslar arası hareketin nihai hedefi olan BM İnsan

¹¹² Burada silahlı siyasi gruplar kavramı kanaatimce, biri geniş, biri dar olmak üzere iki farklı manada kullanılmaktadır. Amaçlarına ulaşmak için şiddeti bir yöntem olarak benimsemiş olan silahlı siyasi gruplar, dar manada sadece terör örgütlerini, geniş manada ise bahsi geçen amaçlara ulaşmak için şiddeti bir yöntem olarak kullanan terör örgütlerinin yanı sıra devletin güvenlik güçlerini de içermektedir. Aksi halde, UAÖ’nün silahlı siyasi grupları kavramını sadece dar manada kullandığını kabul etmek UAÖ’nün terör örgütlerine, terör örgütü demek istemediği gibi bir sonuca varmamıza sebep olur ki kanaatimce bu bir insan hakları örgütünün varoluşsal nedenine aykırı olur.

¹¹³ UAÖ gönüllüleri Türkiye’deki çalışmalarına esas olarak 1995 yılında başlamış ancak resmi kuruluş için 2001 yılında başvuruda bulunmuş ve 2002 yılında da resmen kurulmuştur.

Hakları Evrensel Bildirisi ve diğer uluslararası insan hakları standartlarında belirtilen bütün insan haklarının herkes tarafından kullanıldığı bir dünyanın oluşturulması amacıyla katkılarda bulunmaktır” (UAÖTŞ Tüzüğü, m.2).

Eylem ve araştırmalarını, fiziksel ve ussal bütünlük hakkı, ifade ve vicdan özgürlüğü ve ayrımcılığa uğramama hakkına yönelik konulara odaklanmış olan dernek, (UAÖTŞ, Tüzüğü, m.3/A), insan hakları aktivistleri arasında dayanışma, mağdurlar için etkin eylem, insan haklarının evrenselliği ve bölünmezliği, tarafsızlık, bağımsızlık, demokrazi ve karşılıklı saygı ilkeleri temelinde çalışmalarını yürütmeyi esas almıştır (UAÖTŞ, Tüzüğü, m.3/B).

Araştırmalarının sonuçlarını, her türlü yayın aracıyla kamuoyuna duyurmak suretiyle ihlallere son vermek için kamuoyu oluşturma faaliyetlerinde bulunan dernek, somut insan hakları ihlallerine ilişkin çalışmalarının yanı sıra, hükümetlerin, hukukun üstünlüğüne ve insan haklarına bağlı kalması konusunda, hükümetlere, çağrıda bulunmakta ve insan hakları konusunda çeşitli eğitim faaliyetleri gerçekleştirmektedir (UAÖTŞ, Tüzüğü, m.3/C).

UAÖTŞ, dernek tüzüğünün 2. maddesinde yer alan (yukarıda da bahsedilen), derneğin amacını gerçekleştirmek için bu amaç kapsamında; faaliyetlerinin etkinleştirilmesi ve geliştirilmesi yönünde araştırmalar yapmak, kurs, seminer, konferans ve panel gibi eğitim ve kültür faaliyetlerinde bulunmak, üyelerine uygun çalışma ortamı yaratmak ve çalışmalar için her türlü teknik araç ve gereci, bilgi, belge ve dokümanı temin etmek, çalışmalarını duyurmak için gazete, dergi, kitap gibi yayınları üyelerine dağıtmak üzere çalışma ve bilgilendirme bültenleri çıkarmak, çalışmalar için ihtiyaç duyulan maddi kaynağı yaratmak üzere iktisadi, ticari ve sınai işletmeler kurmak, yardım toplama faaliyetlerinde bulunmak ve bağış kabul etmek, yurt

dışındaki dernek veya kuruluşlara üye olmak ve bu kuruluşlarla proje bazında ortak çalışmalar yürütmek, diğer dernek, vakıf, sendika ve benzeri sivil toplum kuruluşları ile ortak amaç için platformlar oluşturmak gibi görevleri haizdir (UAÖTŞ, Tüzüğü, m.3/C). Ayrıca derneğin, bu sayılan görevlerin dışında, amacını gerçekleştirmek için yasal her türlü faaliyette bulunabileceği de torba bir hüküm olarak dernek tüzüğüne eklenmiştir (UAÖTŞ, Tüzüğü, m.3/C).

6.4.2. Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV)

Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV), İHD Tüzüğü'nün, "Derneğin Yapabileceği İşler" başlıklı 3. maddesinin 4. bendinde yer alan: "Derneğin amacına uygun vakıflar kurmak"¹¹⁴ hükmüne dayanılarak 1990 yılında, İHD öncülüğünde kurulmuştur¹¹⁵ (TİHV Senedi, m.1, m. 26). Merkezi Ankara'da bulunan derneğin İstanbul, İzmir, Adana ve Diyarbakır'da da temsilcilikleri mevcuttur (www.tihv.org.tr).

TİHV'in amacı dernek "Amaç ve Hizmet Konuları" başlıklı 3. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

"Vakıf insan hak ve özgürlükleri konusunda yayın ve dokümantasyon yapar, bilimsel araştırma, eğitim yapar, süreli ya da süresiz yayın faaliyetinde bulunur. Uluslararası insan hakları belgelerinde ve iç hukukumuzda tanımlanan tüm insan haklarıyla ilgili araştırma, eğitim, sağlık kurumları kurar, işletir, işletirir."

Madde metni, her ne kadar "Amaç ve Hizmet Konuları" başlığını taşısa da madde metninde, daha çok derneğin yapacağı işlerden bahsedilmiştir. Bahsedilen işleri: insan hakları konusunda yayın ve bilimsel araştırma yapmak, insan hakları ihlallerinin dokümantasyonunu yapmak ve insan haklarıyla ilgili bilimsel araştırma, eğitim ve sağlık kurumları kurmak diye üç kategoride izah etmek mümkündür. TİHV, bu sayılan

¹¹⁴ Aslında Türkiye İnsan Hakları Vakfı Senedi'nin 1. maddesinde vakfın; "İnsan Hakları Derneği tüzüğünün 3. maddesinin 3. fıkrasına dayanılarak" kurulduğu belirtilmektedir. Ancak İHD Tüzüğünde sonradan yapılan değişiklik ile TİHV'in kurulmasına dayanak teşkil eden ibare, İHD Tüzüğü'nün yine 3. maddesinde yer almakla birlikte 4. bentde düzenlenmiştir.

¹¹⁵ TİHV kurulurken İHD'nin yanı sıra TİHV'e malvarlığı vakfedenler arasında Nevzat Helvacı, Leman Fırtına, Akın Birdal, Hüsnü Öndül gibi isimler de mevcuttur. TİHV'e vakfedenler ve vakfettikleri malvarlıkları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: TİHV Senedi, m. 26

çalışmalarının içerisinde en çok insan hakları ile ilgili olarak kurmuş olduğu sağlık kurumları ve bu kurumlarda verdiği hizmetleri ile anılmaktadır. Hatta bu durumu, TİHV genel sekreteri Metin Baklacı (2007:13), TİHV'in esas amacının: işkence, insanlık dışı, aşağılayıcı ve diğer zalimane muamele, davranış ve cezalara maruz kalan insanlara fiziksel ve ruhsal tedavi ve rehabilitasyon hizmeti sağlamak ve insan hakları ihlallerinin dokümantasyonunu yapmak olduğunu belirtmek suretiyle ortaya koymak olduğunu belirtmektedir.

TİHV'in, , İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Diyarbakır illerinde, halen faaliyette bulunan toplam beş tane tedavi ve rehabilitasyon merkezinde, işkence görenlerin tedavi ve rehabilitasyonuna yönelik çalışmalar yürütülmektedir. 2008 yılına kadar bu tedavi ve rehabilitasyon merkezlerinde, işkence görenler ve bunların yakınları da dahil olmak üzere toplam, 11238 işkence mağduruna hizmet verilmiştir. TİHV'e başvuran işkence mağdurlarının fiziksel, psikolojik ve sosyal sorunlarının çözümü konusunda verilen bu hizmetler, gönüllü sağlık çalışanları tarafından multidisipliner bir hizmet anlayışı çerçevesinde yürütülmektedir (Baklacı, 2007: 13).

TİHV, tedavi ve rehabilitasyon faaliyetlerine paralel olarak çeşitli çalışmaları da bu faaliyetler beraberinde yürütmektedir. TİHV'in bu anlamda yaptığı çalışmaların en önemlisi, şüphesiz ki işkencenin yaygınlığı ve yarattığı travmalar konusunda kamuoyunu bilgilendirmektir. TİHV, sadece işkence konusunda değil, yargısız infazlar, kayıplar, gözaltında kaybolanlar, yerinden edilenler (göçe zorlananlar), mültecilerin yaşadığı sorunlar, ifade özgürlüğü, cezaevlerindeki tecrit meselesi ve her türlü ayrımcılık konularını da kapsayacak çalışmalar yapmış, insan hakları ihlallerini izlemiş ve bunların

dokümantasyonunu yaparak, bunları yıllık raporlar halinde yayınlamıştır¹¹⁶ (Bakacı, 2007:13).

TİHV'in çalışmaları arasında, eğitim faaliyetleri de önemli bir yer tutmaktadır. TİHV, işkence ve insan hakları ile ilgili çok sayıda eğitim programı ve bilimsel konferans düzenlemiş, benzer programlara iştirak etmiştir. Eğitim faaliyetleri ile ilgili olarak, işkencenin araştırılması ve dokümantasyonu ile sorumluların takibi konusunda, uluslararası minimum standartları belirleyen İstanbul Protokolü¹¹⁷ çerçevesinde, TİHV'in, Adli Tıp Uzmanları Derneği ve Türk Tabipler Birliği ile düzenlediği "Eğiticilerin Eğitimi" programı önemlidir. Bu eğitim programı için geliştirilen eğitici eğitimi eğitim modül ve materyalleri, sadece Türkiye'de değil, dünyada da ilk olmuştur. Ayrıca Türkiye'de bazı dönemlerde, İstanbul Protokolü çerçevesinde doktor, savcı ve hâkimlere yönelik gerçekleştirilen eğitimlerde, gerek ihtiyaç duyulan eğitici havuzunun oluşturulmasında, gerekse de eğitim materyallerinin temininde bu program esas alınmaktadır. Uluslararası İşkence Mağdurlarını Rehabilitasyon Konseyi (IRTC) ile birlikte, İstanbul Protokolü Eğitim Projesi çerçevesinde yurt dışında toplam on ülkede düzenlenen eğitim faaliyetlerinde eğitim komitesi koordinatörlüğü, üniversiteler ve çeşitli yerli ve yabancı sivil toplum kuruluşları ile ortaklaşa düzenlenen ve

¹¹⁶ TİHV'in yayınladığı Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi Raporları ile Türkiye İnsan Hakları Raporları için bakınız:

http://www.tihv.org.tr/tihv/index.php?option=com_content&view=article&id=62%3Atedavi-ve-rehabilitasyon-merkezleri-raporlari&catid=34%3Atedavi-ve-rahabilitasyon-merkezi-raporlar&Itemid=6&lang=tr

ve

http://www.tihv.org.tr/tihv/index.php?option=com_content&view=article&id=63%3Aturkiye-insan-haklari-raporu&catid=35%3Aturkiye-insan-haklari-raporlar&Itemid=6&lang=tr

¹¹⁷ İstanbul Protokolü, işkence ve insanlık dışı diğer kötü muamelelerin, soruşturulması ve belgelendirilmesi amacıyla oluşturulmuş ilk uluslar arası kılavuzdur. 1999 yılında insan BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'ne sunulan kılavuz, çok sayıda ulusal ve uluslararası insan hakları örgütünün 4 yılı aşkın bir süreyle devam eden özverili çalışmalarının bir ürünüdür. Kılavuzun temel amacı ve prensibi, işkence ve kötü muamelelerin etkin bir biçimde araştırılması, dokümantasyonunun yapılması, işkence ve kötü muamelede bulunanların eylemlerinden dolayı sorumlu tutulmaları için gereken adli ve idari işlemlerin yapılması için uyulması gereken minimum uluslararası standartları tespit etmektir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgiye ulaşmak amacıyla İstanbul Protokolü tam metni için bakınız: http://www.tihv.org.tr/tihv/index.php?option=com_content&view=article&id=70%3Aistanbul-protokolu&catid=50%3Aistanbul-protokolu&Itemid=9&lang=tr

gelenekselleşen “Uluslararası Ruhsal Travma Toplantısı”, birçok ülkeden ve yüzlerce değişik disiplinlerden uzmanların katıldığı ve gözlem ve deneyimlerini paylaştıkları forum, panel, konferans ve çalışma grupları, işkence ile ilgili bazı BM belgelerinin Türkçe’ye çevrilmesi,¹¹⁸ TİHV’in, eğitim faaliyetleri çerçevesinde gerçekleştirdiği diğer önemli çalışmalarıdır (Baklacı, 2007: 13-15).

6.4.3. İnsan Hakları Gündemi Derneği (İHGD)

İnsan Hakları Gündemi Derneği (İHGD), yurt içinde ve yurt dışında faaliyet göstermek üzere, 2003 yılında İzmir’de kurulmuştur (İHGD Tüzüğü, m.1). İnsan haklarının her türlü siyasi ideoloji ve dünya görüşünün üzerinde bir değer olduğuna inan İHGD’nin amacı;

“hiçbir din, dil, cinsiyet, cinsel yönelim, ırk veya ulus temelinde ayırım gözetmeksizin; insan haklarının her türlü siyasi ideoloji ve dünya görüşünün üzerinde bir değer olduğunu kabul ederek; Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile diğer uluslararası insan hakları sözleşmeleri, belgeleri, değerleri ve uluslararası insancıl hukuk ilkeleri doğrusunda, insan haklarının uygulanması, geliştirilmesi, ilerletilmesi ve insan hakları ihlallerinin engellenmesi için gerek Türkiye’de ve gerekse yurt dışında faaliyette bulunmaktır” (İHGD Tüzüğü, m.2).

İHGD, her türlü şiddeti kategorik olarak reddetmektedir. Hak ihlallerinin temel failinin devletler olduğunun bilincinde olan İHGD, silahlı muhalif gruplar tarafından gerçekleştirilen, insan hakları ihlallerine karşı durmayı da bir o kadar önemli saymaktadır. İHGD, insan hakları mücadelesinde, failini ya da mağdurunu dikkate almaksızın, tüm hak ihlallerini hedef alan, bağımsız ve tarafsız duruşuyla kamu vicdanını hak ihlallerine duyarlı kılacak, toplumun örnek alabileceği bir model oluşturmayı kendisi için önemli bir amaç olarak addetmektedir (www.rightsagenda.org).

¹¹⁸ BM Hukuk Dışı Keyfi ve Yargısız İnfazların Önlenmesi ve Soruşturulmasına İlişkin Minnesota Protokolü ilk kez, TİHV tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir.

İHGD'nin, belirlenen amaç doğrultusunda, gerçekleştirebileceği faaliyetler dernek tüzüğünde (İHGD Tüzüğü, m.3) : İnsan hakları ile ilgili her türlü inceleme, araştırma yapmak, derneğin amacına hizmet eden açık oturum, konferans, seminer, sempozyum, panel gibi toplantılar düzenlemek, yayınlar yapmak, kampanyalar düzenlemek, araştırma-geliştirme merkezleri açmak, amacı gerçekleştirmek için vakıflar ve iktisadi işletmeler kurmak, yurt içi ve yurt dışındaki resmi veya özel kurum ve kuruluşlar ile işbirliği içerisinde çalışmak ve bu kuruluşlara amaç kapsamında maddi fon aktarmak veya bunlardan maddi yardım almak, mal edinmek, yardım ve bağış toplamak, olarak belirlenmiştir.

Temel hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilebilmesinin ancak sorunların kaynağına ilişkin doğru bir tespit yapılması ve bu tespitler doğrultusunda geliştirilecek somut çözüm önerilerinin uygun taktik ve stratejiler uygulanarak hayata geçirilmesiyle mümkün olabileceğine inanan İGHG, bu bağlamda, uluslararası insan hakları hukuk normlarının iç hukuka uygulanmasına yönelik bilgi ve tecrübe aktarımı seminerleri düzenlemiş,¹¹⁹ zihinsel engellilerin haklarının korunması konusunda yerel bir inisiyatif oluşturmak için çalışmalar yapmış,¹²⁰ Türk Ceza Kanunu'nun uluslararası insan hakları hukukuna uygun hale getirilmesi gayesiyle ceza yasası reformu çalışması yapmış,¹²¹ Türkiye'de, işkencenin önlenmesine yönelik çalışmalar yapmış, Helsinki

---

¹¹⁹ “Başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve ek protokolleri doğrultusunda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının derinlemesine incelendiği "Ulusalüstü ve Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun İç Hukukta Uygulanmasına Yönelik Bilgi ve Tecrübe Aktarım Seminerleri" İzmir'deki avukatlara yönelik gerçekleştirilmiştir. Çalışma Hollanda Kraliyeti Ankara Büyük Elçiliği tarafından desteklenmiştir.” (www.rightsagenda.org).

¹²⁰ “İnsan Hakları Gündemi Derneği (İHGD) ve Uluslararası Zihinsel Engellilerin Hakları Derneği (MDRI), Türkiye'de, Zihinsel Engellilerin İnsan Haklarını Korumak amacıyla yeni bir inisiyatif oluşturmak üzere Şubat 2005'de ortaklaşa bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışma Açık Toplum Enstitüsü tarafından desteklenmiştir.” (www.rightsagenda.org).

¹²¹ Yeni Türk Ceza Kanunu'ndaki kimi maddelerde, uluslararası insan hakları standartlarına aykırılıkları belirleyip kamuoyunun dikkatine sunmak amacıyla yapılan atölye çalışmalarında, özellikle de ifade özgürlüğü açısından sorunlu olduğunu düşünülen yaklaşık kırk madde incelenmiş, bu maddelere karşı bir

Yurttaşlar Derneği ile birlikte, İşkencenin stratejik haritalanmasını yapma çalışmalarını yürütmüş,¹²² “Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü’nün Türkiye Tarafından Onaylanması” konulu toplantıya katılmış,¹²³ insan hakları eğitimi bağlamında çeşitli eğitim faaliyetleri gerçekleştirmiştir¹²⁴ (www.rightsagenda.org).

6.4.4. Helsinki Yurttaşlar Derneği (HYD)

Helsinki Yurttaşlar Derneği’ni (HYD), Türkiye’de insan haklarını korumak için oluşturulmuş olan, hükümet dışı insan hakları örgütleri arasında değerlendirmek, derneğin amacının ve çalışma alanının, sadece insan haklarıyla sınırlı olmaması, geniş bir yelpazeyi oluşturması sebebiyle bazıları tarafından eleştirilebilir. Ancak dernek, azınlık hakları, çok kültürlülük, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve yurttaş katılımı ile demokrasi konularında da önemli çalışmalar yapmaktadır. Bu konudaki çalışmaların insan haklarıyla bizzat ilişkili olduğu ve insan haklarının korunması konusundaki ehemmiyeti, tartışılmazdır. Kaldı ki derneğin anılan konular haricinde gerçekleştirdiği, yerel demokrasi ve sivil toplumun güçlendirilmesi, çatışmalara karşı sivil yaklaşımlar konularındaki çalışmalarının da insan hakları mücadelesine dolaylı bir katkısı vardır.

---

gölge ceza kanunu hazırlanmıştır. Çalışma The National Endowment for Democracy (NED) tarafından desteklenmiştir (www.rightsagenda.org).

¹²² “Helsinki Yurttaşlar Derneği’nin proje ortağı olarak İnsan Hakları Gündemi Derneği, Türkiye’de işkencenin önlenmesi amacıyla, “*İşkencenin Stratejik Haritalanmasını Yapmak*” (STRA-MAP) ve bu amaçla derinlemesine bir rapor hazırlamak için Helsinki YurttaşlarDerneği ile çalışma yürütmektedir. STRA-MAP, Türkiye’de işkence faillerinin cezazırlığı konuları üzerinde çalışan insan hakları topluluğunun kapasitesinin artırılmasını amaçlamaktadır. Çalışma AB tarafından desteklenmektedir.” (www.rightsagenda.org).

¹²³ “İnsan Hakları Gündemi Derneği (İHGD),Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu (FIDH), Uluslararası Ceza Mahkemesi için Koalisyon (CICC), Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV), İnsan Hakları Derneği(IHD) işbirliği ile 16-17 Haziran 2005 günlerinde gerçekleştirilen “*Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü’nün Türkiye Tarafından Onaylanması ve Uygulanması*” konulu yuvarlak masa toplantısına katılarak, Uluslararası Ceza Mahkemesi Ulusal Koalisyonun aktif bir ortağı olmuştur. (www.rightsagenda.org).

¹²⁴ İnsan Hakları Gündemi Derneği, insan hakları eğitimine duyulan temel ihtiyaca cevap vermek amacıyla, öğretmenlerle birlikte başlattığı bir proje çerçevesinde, Prof. Richard Pierre Claude tarafından hazırlanan “*Popüler İnsan Hakları Eğitimi: Kolaylaştırıcılar ve Öğretmenler için 24 Katılımlı Alıştırma*” isimli eseri Türkçeye kazandırmış, Farklı bölgelerdeki 9 ilde, öğretmenlerle birlikte, atölye çalışmaları organize edilmektedir. Çalışma The Finnish NGO Foundation for Human Rights (KIOS) tarafından desteklenmektedir (www.rightsagenda.org).

Helsinki Yurttaşlar Derneği, temel hak ve özgürlükler, barış, demokrasi, çoğulculuk alanlarında çalışmalar yapmak üzere Eylül 1993'te kurulmuş bir sivil toplum örgütüdür. Helsinki Nihai Senedi, Doğu-Batı bloklarına ayrılmış bir dünyada insan haklarını, bütün toplumların saygı göstermesi gereken ortak bir değer haline getirdiği için meclisin¹²⁵ ve derneğin adında yer alan "Helsinki" sözcüğü, sözleşmenin bu tarihsel anlamına bir göndermede bulunmak için kullanılmaktadır (www.hyd.org.tr).

Yaşamlarını biçimlendiren karar ve eylemlerde, yurttaşların bizzat söz sahibi olması gerektiğine inanan, bu bağlamda, toplumsal sorunların çözümünde diyalog ve uzlaşma ilkelerinin esas alınmasından yana olan HYD'nin amacı;

"1 Ağustos 1975 tarihinde, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu, 35 ülkenin imzaladığı Helsinki Nihai Senedi ile başlatılan ve 21 Kasım 1990 tarihinde, Paris Zirvesi sonunda aynı ülkelerce imzalanan Paris Şartı ile geliştirilerek korunan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) sürecinde yükümlülük altına girilen ilkelerin desteklenmesi ve hayata geçirilmesine katkıda bulunmaktır." (HYD Tüzüğü, m.2).

HYD, bu amaç doğrultusunda, çalışma alanını, temel hak ve özgürlükler, sorunların karşılıklı anlayış ve barış içinde çözümü, demokrasi ve sosyal adalete dayalı uluslararası toplumun sivil toplum düzeyinde, aşağıdan yukarıya doğru izlenecek bir süreçle örgütlenmesi için sosyal çalışmalar yaparak; eğitim, öğretim, bilim, kültür ve sanat etkinliklerinde bulunarak bireysel, kurumsal ve toplumsal boyutlarda iletişim, etkileşim, dayanışma ve işbirliğini güçlendirmek olarak saptamıştır (HYD Tüzüğü, m.3).

Çalışmalarını, Avrupa Birliği bütünleşme süreci, azınlık hakları ve çok kültürlülük, çatışmalara karşı sivil yaklaşımlar, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve

---

¹²⁵ Helsinki Yurttaşlar Meclisi (HCA - Helsinki Citizens' Assembly), 1980'li yıllar boyunca, bloksuz, silahtan arınmış ve daha geniş bir Avrupa'nın, birlik ve beraberliğini tesis etmek için çalışan bine yakın sivil toplum örgütü temsilcisi tarafından Ekim 1990'da Prag'da kurulmuştur. Helsinki Yurttaşlar Meclisi hakkında daha geniş bilgi için: <http://www.hyd.org.tr/?pid=98> adresine bakabilirsiniz.

yurttaş katılımı, yerel demokrasi ve sivil toplumun güçlendirilmesi konularına hasreden HYD, faaliyetlerini belirli temalar çerçevesinde kampanya ve proje temelinde yürütmektedir. HYD, bu bağlamda, amaçlarını gerçekleştirmek için ulusal ya da uluslararası düzeyde konferans, toplantı, seminer, panel, sempozyum ve sergiler düzenlemekte, görsel, işitsel ve yazılı yayınlar yapmakta ve benzer konularda faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri ve kurumlar ile işbirliğinde bulunmaktadır.

6.4.5. Barış Derneği

Silahlanmanın önü alınamaz bir şekilde ilerlediği, ülkelerin her geçen gün nükleer silahlanmayı marifet addettiği, dünyanın farklı yerlerinden sürekli bir iç çatışma ve savaş haberlerinin geldiği bir ortamda iç barış ve dünya barışı bir tehdit altındadır. Barışın tehlikede olduğu böylesi bir ortamda, insan hakları da aynı oranda tehlikede demektir. Çünkü barışın olmadığı bir savaş ortamında, insan haklarından bahsetmek zordur. İşte bu nedenle , 3 Mart 2007’de kurulan ve Merkezi İstanbul’da yer alan Barış Derneği, insan hakları mücadelesi adına önemli bir fonksiyonu haizdir.

Türkiye’de, uzun bir aradan sonra barışseverleri tekrar bir araya getiren Barış Derneği, barışseverlerin, 1950 ve 1977 yılında kurduğu, kendilerine nükleer silahlanma başta olmak üzere silahlanmaya ve her türlü askeri ittifaklara karşı mücadele vermeyi amaç edinmiş, ancak kapatılmaktan kurtulamamış derneklerinin yarım bıraktığı barış mücadelesini, yeniden devam ettirmek üzere kurulmuş bir dernektir. Her ne kadar dernek resmi kuruluş belgelerinde kendilerinden önce kurulan Türkiye Barışseverler Derneği (1950) ve Barış Derneği’nin (1977) halefi oldukları yönünde bir ibare olmasa da Dernek tüzüğü:

“Barış Derneğinin amacı, insanların eşitlikçi, özgür bir toplumda barış içinde yaşayacağı bir dünyanın yaratılmasına katkıda bulunmaktır. Dernek, bu amaç doğrultusunda, dünya halklarını tehdit eden savaşçı politikaların kaynağı konusunda toplumu bilgilendirici etkinlikler düzenler; barış bilincinin geniş halk kesimlerinde

yerleşmesi için çalışmalar yapar; faşist, savaş yanlısı, şovenist, militarist, emperyalist propagandaya karşı barışın sesini yükseltir.” (Barış Derneği Tüzüğü, m. 2)

şeklindeki 2. maddesi, derneğin bu bayrak yarışını adeta devraldığını, barışseverlerin kendilerinden önce kurdukları derneklerle amaç birliği içinde olduklarını gösterir niteliktedir.

Dernek, yukarıda belirtilen amaçlarına ulaşmak için, özellikle 1Eylül Dünya Barış Günü başta olmak üzere yılın çeşitli zamanlarında barış konulu konferans ve paneller düzenlemekte, basın açıklamaları yapmakta, film gösterimleri düzenlemektedir (www.barisderneği.org).

“Barış için Emperyalizme Karşı” sloganıyla hareket eden dernek amaç birliği içinde olduğu, yurtiçi ve yurt dışındaki dernek, gerek gördüğünde sendika vb. sivil toplum kuruluşları ile ortak hareket etmeyi, ortak platform oluşturmayı ve birleşmeyi, barış mücadelesini etkin kılmak adına kendisine ilke edinmiştir (m.3, m.4).

6.5. TÜRKİYE’DE SİVİL İNSAN HAKLARI ÖRGÜTLERİNİN İNSAN HAKLARI MÜCADELESİNDE YENİ BİR AŞAMA: İNSAN HAKLARI ORTAK PLATFORMU (İHOP)

Günümüz uluslararası toplumu, başta terör tehdidi olmak üzere birçok gerekçeyle güvenliği sağlamak adına, hatta insan hakları söylemini de araçsallaştırarak, temel hak ve özgürlüklere yönelik antidemokratik uygulamaların artmasına cevaz verir bir hal almıştır. İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP) böyle bir ortamda, etkin bir insan hakları mücadelesi verilebilmesi için bu alanda faaliyet gösteren hükümet dışı insan hakları örgütlerinin bir araya gelmeleri gerektiği fikrinden doğmuş, bağımsız bir paylaşma ve dayanışma platformudur (İHOP Stratejik Yaklaşım, 2007).

2005 yılında kurulan İHOP’un kurucu üyeleri: Helsinki Yurttaşlar Derneği, İnsan Hakları Derneği, İnsan Hakları ve Mazlumlarla Dayanışma Derneği ve

Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi'dir (İHOP Üyeleri, 2007). İnsan hakları ile ilgili hükümet dışı örgütlerin hepsine açık olan İHOP, kurucu üyelerinin arasına, bugün (2009 yılı) itibariyle yeni üyeler katabilmiş değildir. Esas olarak üyelerinin çalışmalarını tamamlayıcı ve güçlendirici bir fonksiyonu haiz olan İHOP, her üyenin iki temsilcisinden oluşan ve bütün üyelerin uzlaşma (consensus) içerisinde karar aldıkları bir yönetim kurulu aracılığıyla platformun stratejik planını belirlemekte, geleceğine yön vermektedir (İHOP Kurumsal Yapısı, 2009).

İHOP'un vizyonu:“Türkiye’de sivil toplumun karar alma süreçlerine etkili bir biçimde katıldığı ve diyalog ortamının sürdürüldüğü, insan hak ve özgürlüklerine saygılı, hukukun üstünlüğünün egemen olduğu katılımcı ve çoğulcu bir ortamın geliştirilmesi ve kalıcı kılınmasına katkıda bulunmaktır.” Bu vizyon çerçevesinde İHOP’un misyonunu: “Türkiye’deki insan hakları hareketinin kapasitesini, unsurları arasındaki işbirliğini ve genel etkisini güçlendirmektir” (İHOP Stratejik Yaklaşım, 2007). İnsan hakları konusundaki, ortak tutumları yaygınlaştırmaya ve güçlendirmeye çalışan İHOP, bu vizyon ve misyon çerçevesinde çeşitli kampanyalar,¹²⁶ eğitim programları, toplantılar, konferanslar ve seminerler düzenlemek suretiyle faaliyetlerini gerçekleştirmektedir¹²⁷.

İfade ve düşünce özgürlüğü için düzenlenen kampanyalar, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi çerçevesinde hazırlanan “gölge raporlar”, insan hakları savunucularının korunması için yapılan çalışmalar, ayrımcılığın önlenmesine yönelik yapılan programlar, Uluslararası Ceza Mahkemesi ile ilgili düzenlenen

¹²⁶ Örneğin 30-31 Ekim 2006 tarihlerinde, yasama ve yürütme organlarının, ifade özgürlüğü üzerindeki kısıtlamaları kaldıracak bir reform programı oluşturmak için harekete geçmelerini sağlamak amacıyla “Düşünce Özgürlüğü Kampanyası” düzenlenmiştir. Bu kampanya ile ilgili ayrıntılı bilgiye: http://www.ihop.org.tr/index.php?option=com_content&task=category&sectionid=4&id=15&Itemid=69 adresinden ulaşabilirsiniz.

¹²⁷İHOP’un gerçekleştirmiş olduğu bütün faaliyetlere: http://www.ihop.org.tr/index.php?option=com_content&task=blogsection&id=4&Itemid=46 adresinden ulaşabilirsiniz.

konferans ve tanıtım etkinlikleri ve bu etkinliklere iştirakler, hukukun üstünlüğü ilkesinin yerleşmesine yönelik çalışmalar, bir insan hakları ulusal kurumu kurulması yönündeki çalışmalar, insan hakları ile ilgili çeşitli eğitim programları, yayınlar ve toplantılar İHOP'un gerçekleştirdiği faaliyetlerdendir.

İHOP, devletin insan hakları konusundaki sorumluluklarını ihmal etmemesi için insan hakları konusunda mücadele veren sivil toplum örgütlerinin hem insan hak ve özgürlüklerinin korunması hem de hukukun üstünlüğü ilkesinin hayata geçirilmesi konusunda önemli bir rol oynadığına inanmaktadır. İHOP, ayrıca, insan hakları konusunda faaliyet gösteren bu sivil toplum örgütlerinin, yasama ve yürütme başta olmak üzere, kamu otoritelerine, insan hakları konusundaki görüşlerini açıklamaları, bu konuda kamu otoriteleriyle karşılıklı fikir ve bilgi alışverişinde bulunmaları gerektiğine inanmaktadır. Başka bir deyişle İHOP'a göre, insan haklarının gerçekleştirilmesi sürecinde yer alan resmi ve sivil unsurlar arasında kurulacak olan düzenli ve şeffaf bir diyalog ortamı, insan haklarına dayalı bir devlet politikasının geliştirilmesinde önemli katkılar sağlayacaktır. (İHOP Stratejik Yaklaşım, 2007). İHOP'un kabul ettiği bu ilkeler doğrultusunda, insan hakları konusunda mücadele veren sivil insan hakları örgütlerinin, bir dayanışma içerisinde ortak hareket etmeleri ve sürekli diyalog halinde olmaları, etkinlik derecelerinin artması açısından önemlidir.

Türkiye'de, insan hakları konusunda faaliyet gösteren sivil örgütlenmelerden bahsederken, bunlara karşı yöneltilen eleştirilerin başında, bu örgütlerin insan hakları mücadelesini, belli kesimlerin uğradıkları hak ihlali ekseninin de gerçekleştirdikleri yönünde toplumda haklı bir yargının olduğunu ifade etmiştik. İHOP, hükümet dışı insan hakları örgütlerinin dayanışma içerisinde etkin faaliyetler gerçekleştirilmesini sağlamanın yanı sıra bu misyonuna ek olarak, Türkiye'de, insan hakları konusunda

faaliyet gösteren hükümet dışı örgütler hakkındaki bu algının da ortadan kalkması konusunda da önemli katkılar sağlayacaktır.

Son olarak şunu söylemek gerekir ki insan haklarını korumak adına koruma sistemleri oluşturmak kadar, toplumda bir insan hakları bilinci oluşturmak en az bunun kadar önemli ve kalıcıdır.

7. İNSAN HAKLARINI KORUMA AMAÇLI RESMİ VE SİVİL GİRİŞİMLERLE İLGİLİ KISA BİR KARŞILAŞTIRMA

Tez çalışması esnasında, Türkiye’de insan haklarını koruma amaçlı resmi ve sivil girişimlerle ilgili olarak çeşitli bulgular elde edilmiştir. Bunlara ayrıntılı olarak sonuç ve değerlendirme kısmında değinilecektir. Burada bu oluşumların arasındaki temel farka kısaca vurgu yapılacaktır.

Türkiye’de insan haklarını koruma amaçlı resmi girişimler, esas olarak dış dinamiklerin zorlamasıyla oluşturulmuştur. Bu nedenle bu kurumlar, insan hakları mücadelesini içselleştirememiş ve bu durum da verilen insan hakları mücadelesinin etkinliğini büyük oranda azaltmıştır. Ayrıca bu kurumların idari ve mali yönden özerk olmamaları bu kurumların devletten bağımsız etkin, verimli ve objektif bir insan hakları mücadelesi yürütmelerini engellemektedir.

İnsan haklarını koruma amaçlı sivil girişimler, esas olarak, 1980 Askeri Darbesi’nin yarattığı insan hakları tahribatına duyulan tepki ve küreselleşme ile beraber ortamın görece özgürleşmesi neticesinde boy göstermeye başlamışlardır. İnsan hakları mücadelesinin esas olarak devlete karşı verildiği gerçeği ve yürüttükleri çalışmaların özverililiği, insan hakları mücadelesini gerçek manada yapacak olanların hükümet dışı (sivil) insan hakları örgütlerinin olduğunu göstermektedir. Türkiye’de, ilk etapta pratik amaçlarla kurulan insan hakları örgütlerinin, insan hakları konusundaki farklı tutumları, kamuoyunda bu örgütlere karşı olumsuz bir yargı oluşmasına, hatta örgütlerin marjinalleştirilmesine sebep olmuştur. Bu durum, insan hakları savunucularına yönelik baskılar ile birleşince, beraberinde, 1980 Askeri Darbe’si sonrası apolitize edilmiş Türk Milleti’nin insan hakları konusunda çekimser ve ilgisiz davranmasını, bu da devlet dışı insan hakları örgütlerinin verdiği insan hakları mücadelesinin yeterince destek

bulamamasını getirmektedir. Ancak bu örgütler, kuruldukları günden bugüne haklı olan eleştiriler karşısında, epeyce yol kat etmişlerdir. Bu örgütlerin İHOP gibi bağımsız bir platformda ortak hareket etmeleri hem bu eleştirilerin ortadan kaldırılması hem de insan hakları mücadelesinin daha etkin kılınması adına bu örgütler için önemli bir fırsattır.

8. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnsan hakları, tüm insanların din, dil, ırk, mezhep, siyasi düşünce, cinsiyet, sınıf gibi nedenlerle hiçbir fark gözetmeksizin, eşit olarak, sırf insan olmaları sebebiyle (başka hiçbir şarta bağlı olmadan), yaşamsal fonksiyon gösterdikleri andan itibaren, yararlanma hakkına sahip oldukları, insan onuruna yakışır bir şekilde yaşamının gereği olan ve başkalarına negatif veya pozitif bazı yükümlülükler yükleyen, devredilemez ve vazgeçilemez, evrensel nitelikte haklardır. Bir başka ifadeyle insan hakları, insan onuruna yaraşır bir yaşamın olmazsa olmazıdır.

Evrensel ölçekte aktüel bir tartışma konusu olan insan hakları, tarihsel süreçte hep ihlallere maruz kalmıştır. Devletin kendisini bir araç olarak değil, amaç olarak görmesi, iktidarı elinde tutanların bunu muhafaza etmek için baskıyı bir yöntem olarak kullanması insan hakları ihlallerinin hep var olagelmesine sebep olmuştur. İnsan haklarına yönelik en büyük tehdidi, devlet teşkil etse de devlet, insan haklarını tehdit eden tek unsur değildir. Devlete nazaran düşük yoğunlukta da olsa: silahlı örgütler, farklı olan toplumsal kesimleri ötekileştirerek baskı uygulayan toplum ve bireyler de insan haklarını tehdit eden unsurlardandır. Ancak devlet dışındaki ihlal odaklarının ihlal girişimlerini görevi gereği devlet önlemektedir/önlemeye çalışmaktadır. Ancak devletin anayasadaki görev tanımlamasına rağmen, görev sınırlarını aşarak her zaman insan haklarını ihlal etmesi ihtimali mevcuttur ve bunun örnekleri tarihte de günümüzde de sayılamayacak kadar çoktur. Asıl mesele böyle bir ihtimal karşısında insan haklarının nasıl korunacağıdır.

İnsan haklarının öneminin tartışmasız olarak kabul edildiği bugün, insan hakları (insan haklarını tanıma ve koruma) artık meşru güç kullanma tekeline sahip olan devletlerin meşruluk kıstaslarından birisi haline gelmiştir. Bu gerçek karşısında

devletler, uluslararası alanda meşruluklarının sorgulanmaması için insan hakları konusunda daha hassas davranma eğiliminde olmuşlar ve insan haklarını korumak için özel çabalar sarf etmişler/sarf etmek zorunda kalmışlardır. İnsan hakları, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, BM İnsan Hakları Evrensel Beyanname (1948) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950) nin kabulü ile uluslararası hukukun baş aktörlerinden biri haline gelmiştir. Bu süreç, David Weissbrodt (1988:1) un, insan haklarının dünyanın ilk evrensel ideolojisi olduğu yolundaki görüşünü doğrulamaya çalışan gelişmelerin başlangıcıdır. İşte bu süreçte, insan hakları söylemi yükselmiş ve bu yükseliş de insan haklarını korumaya yönelik sistemlerin oluşturulması gerektiği inancını tetiklemiştir. Bütün bunların yaşandığı dönemde, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan baş döndürücü gelişmeler (küreselleşme) ve bu gelişmelerin bir sonucu olarak zamanın ve mekânın yeniden tanımlanması, yerelden ulusala, ulusaldan da küresele, hızlı bir iletişim ve etkileşimi beraberinde getirmiş, bu ilişki ağı içerisinde yerelin ve ulusalın, uluslararası denetime açılması insan hakları ile ilgili söylemlerin içeride daha rahat ifade edilmesine ve insan hakları ihlallerinin saklanamamasına sebep olmuştur.

İnsan hakları alanındaki bahsi geçen uluslararası gelişmelere ek olarak Avrupa Birliği süreci, İHAS gibi dışsal zorlayıcı nedenler ile 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin yarattığı insan hakları tahribatının sebep olduğu iç dinamikler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin insan haklarını korumak için resmi bir mekanizma oluşturmasına sebep olmuştur. 1980 sonrası dönemde, küreselleşme ve AB uyum sürecinin etkisiyle ortamın görece özgürleşmesi ve çok sesliliğe müsaade etmesi etnik, dinsel, siyasal, cinsel, ekonomik, ve ekolojik bazda birçok sivil toplum örgütünün kurulmasına ve bu

örgütlerin spesifik talepleri politize ederek gündeme getirmesine uygun bir ortam hazırlamıştır.

Türkiye’de insan haklarını korumak için devlet eliyle gerçekleştirilen girişimler 1990 yılında başlamış ve hali hazırdaki yapı, 2001 yılında oluşturulmuş olan yapıdır. Devlet tarafından insan haklarını korumak için oluşturulmuş olan insan hakları kurumsal yapısının ana omurgası sırasıyla; birinci kademedede siyasî açıdan sorumlu olan Bakan, ikinci kademedede İnsan Hakları Başkanlığı, üçüncü kademedede toplam 81 ilde oluşturulan İnsan Hakları İl Kurulları ve dördüncü kademedede toplam 850 İlçede oluşturulan İnsan Hakları İlçe Kurulları’dır. Bu ana omurganın yanında, ana omurgaya eklenen İnsan Hakları Üst Kurulu, İnsan Hakları Danışma Kurulu, İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi ve İnsan Hakları İhlâl İddialarını İnceleme Heyetleri ile bazı bakanlıklar ve merkez teşkilatı kurumları bünyesinde yer alan insan hakları birimleri mevcuttur.

İnsan haklarını koruma amaçlı oluşturulan resmi kurumlar, insan hakları açısından en büyük tehdidi oluşturan devlet olduğu için kurumsal nitelikleri açısından tartışmaya açıktırlar. Hele ki bu kuruluşların bağımsızlığı veya özerkliği söz konusu değilse bu tartışma daha da bir anlam kazanmaktadır. Çünkü böyle bir durumda yani devletin insan haklarını ihlal ettiği bir durumda, devleti, devlet eliyle oluşturulmuş ve herhangi bir bağımsızlığı haiz olmayan kuruluşlara şikâyet etmek, sanığı kurulan mahkemeye hem savcı hem de hakim etmeye benzer. Böyle bir durumda, nasıl ki sanığın kendi aleyhine delil toplamasını beklemek veya kendi aleyhine karar vermesini beklemek güç ise devlet eliyle oluşturulan insan hakları kurumlarının da bu ihlal iddialarını objektif bir şekilde değerlendirmelerini beklemek bir o kadar güçtür. Bu nedenle Türkiye’deki devlet eliyle oluşturulmuş olan mevcut insan hakları kurumlarının

bir an önce bağımsızlığı en azından özerkliği haiz kuruluşlar haline getirilmesi şarttır. Bu konuda Paris prensipleri önemli bir kılavuzdur.

Türkiye’de devlet eliyle oluşturulmuş olan insan hakları kuruluşları, bağımsız olmamalarının yanı sıra yapıları itibari ile de etkin bir insan hakları mücadelesi yürütmeye elverişli değildirler. Kamu kesiminden ve sivil kesimden üyelerin yer aldığı bu kurumların başkanlarının kamu görevlisi olması ve kurumların sivil üyelerinin de bir süzgeçten geçirilerek, doğrudan veya dolaylı olarak başkan tarafından seçilmesi ve seçimler yapılırken de başkanı bağlayan objektif kriterlerin olmayışı, tespit yapılırken, insan hakları konusunda, kendileriyle benzer bakış açısına sahip olan kişilerin, başka bir ifadeyle devletçi zihniyeti haiz olan kişilerin tercih edilmeleri durumu çoğunlukla söz konusu olmaktadır. Bu sakıncaları ortadan kaldırmak için bu güne kadar, bu kuruluşların yapısında birçok değişiklik hatta İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları örneğinde olduğu gibi sivil üyelerin sayısı kurumlardaki kamu görevlisi sayısının üzerine çıkarılmıştır. Ancak bu değişikliklere rağmen sivil üyelerin belirlenmesi yöntemi kurumlarda sivil inisiyatif karşısında, kamu gücünün ağırlığının muhafaza edildiği gerçeğini sürdürmektedir. Bu nedenle, bu kuruluşların üye profili, sivil inisiyatifin ağır bastığı bir yapıya kavuşturulmalı ve sivil kesimden katılan üyelerin belirlenmesinde, kamu görevlilerinin müdahale edemeyeceği bir usul benimsenmelidir.

Resmi insan hakları kurumlarında, görev yapan üyelerle ilgili bir sıkıntı da bunların, insan hakları konusundaki bilgi ve birikimlerine ilişkindir. İnsan hakları konusunda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları temsilcileri ile insan hakları konusunda çalışmalar yapan öğretim üyeleri ve araştırmacı yazarlar dışında kalan kurul üyelerinin seçiminde, insan hakları ile ilgili olarak herhangi bir bilgi ve birikim aranmamaktadır. Bu da kurumların insan hakları konusunda yeterli düzeyde bilgi ve

birikime sahip olmayan kişilerden/kurul üyelerinden oluşması sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle bu kuruluşlarda görev yapacak kişilerin, insan hakları konusunda çalışmalar yapmış, bu konuda yeterli bilgi ve birikime sahip insan hakları savunucuları arasından seçilmesi bu kuruluşların etkin ve verimli çalışabilmesi için gerekli ve önemlidir.

Genel olarak, insan hakları bilincini geliştirmek için eğitim faaliyetleri düzenlemek, mevzuatın insan haklarına uygun hale getirilmesi için önerilerde bulunmak, insan hakları ihlal iddialarını incelemek araştırmak ve bu konularla ilgili raporlar hazırlayıp bunları kurumsal yapı içerisinde hiyerarşik üstlere bildirmek veya adli ve idari makamlara intikal ettirmekle görevlendirilmiş olan resmi kurumların, ihlalcilere yönelik herhangi bir yaptırım uygulama veya ihlalin sonuçlarını önleme ya da doğmuş neticeleri giderme gibi bir yetkileri yoktur. Tabi ki bu kurumlar bir yargı organı değildir ve bu nedenle bunların yargı organı yerine geçip herhangi bir ceza vermelerini beklemek de doğru değildir. Ancak mevcut hak ihlallerini önlemeye yönelik kararlar alma ve ihlalcileri caydırıcı nitelikleri haiz bazı yetkileri olması gereklidir. Örneğin, Batı'daki Ombudsmanlık sisteminde olduğu gibi bu kurumların araştırma ve inceleme sonucu hazırladıkları raporlar, adli ve idari makamlara intikal ettirilen olaylarda bir bilirkişi raporu olarak kabul edilebilir. Böyle bir durumda mahkemenin, kurul raporu doğrultusunda karar vereceğini bilen hak ihlalcisi, doğal olarak bu kurumların hak ihlaline son verilmesi ve karşı tarafın mağduriyetinin giderilmesi konusundaki uyarılarını çoğunlukla dikkate alıp, üzerine düşeni yapacak ve olayın yargıya intikal etmeden çözülmesini sağlayacaktır. Ancak burada hemen şunu belirtmek gerekir ki hali hazırdaki kurumsal yapı, yukarıda belirtildiği üzere, devletçi zihniyeti haiz kişilerin çoğunlukta olduğu ve kamusal nitelikleri ağır bastığı için bunların hazırlayacağı raporların da sözde kamu yararı gibi mülahazalarla hakkı ihlal edilen kişiyi değil de

devleti korumaya yönelik olması ihtimali bu konudaki taleplerin hali hazırdaki kurumsal yapı içerisinde beklenen faydayı doğurmaması gibi bir sonucu da doğurabilir. Bu nedenle, bahsi edilen yaptırım gücü ve yetkilerin tanınması, Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Paris Prensipleri doğrultusunda idarî ve mali bağımsızlığı haiz yetkileri ve çoğulcululuğu güvence altına alınmış uzman kişilerden oluşan bir İnsan Hakları Ulusal Kurumu oluşturması durumunda daha doğru ve isabetli olacaktır.

Karmaşık bir yapıya sahip olan hali hazırdaki kurumsal yapıda, etkin görev tanımlaması konusunda da sıkıntılar vardır. İnsan haklarıyla ilgili resmi kurumların görev yelpazesi oldukça geniş tutulmuş, adeta insan hakları konusunda yapılması gereken ve istenen her şey, bir temenni niteliğinde, kurumların görevleri başlığı altında arka arkaya sıralanmıştır. Hatta çoğu görev, farklı kuruluşların görev tanımlaması içerisinde tekrar tekrar zikredilmiştir. Bu da doğal olarak sınırlı kaynaklara (maddi ve insan kaynaklarına) sahip olan bu kuruluşların verimliliğinin azalmasına sebep olmakta ve her şeyi aynı anda yapmaya çalışmaları aslında birçok şeyi yapamamalarına sebep olmaktadır.

İnsan hakları ile ilgili resmi kurumlara yapılan başvurularda, her geçen yıl bir artış olmasına rağmen, bu kurumların varlığı, vatandaşlar tarafından pek fazla bilinmemektedir. Vatandaşların bu kurumların varlığından haberdar olabilmeleri için etkili bir reklâm kampanyası başlatılmalı, başta reklam panoları (billboardlar) olmak üzere radyo, televizyon ve gazetelerde bu kuruluşlar tanıtılmalıdır.

BİHB ve onun alt teşkilatı, Batı'da uygulanan Ombudsmanlık kurumunun üstlendiği görevi yerine getirmeye çalışan bir kurum görüntüsü vermekte ancak henüz çağdaş ülkelerdeki Ombudsmanlık kurumuyla kıyaslanacak düzeye de erişebilmiş gözükmemektedir. Başka bir ifadeyle 1992 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul

edilen Paris Prensipleri'ne uygun idari ve mali yönden bağımsız, yetkileri ve çoğulcululuğu güvence altına alınmış bir İnsan Hakları Ulusal Kurumu niteliğini kazanamamıştır. Ancak işlevselliği ve caydırıcılığı çok düşük yoğunlukta da olsa Paris Prensipleri doğrultusunda arzulanan bir ulusal insan hakları kurumu oluşturulması çabaları yönünde yine de önemli bir adımdır.

İnsan hakları mücadelesini, gönüllülük esasına göre yapmayı tercih etmiş olan insan hakları savunucuları ve bunların örgütlü mücadelesini sağlayan hükümet dışı/sivil insan hakları örgütleri, insan hakları ihlalleri konusunda, devlet eliyle oluşturulan insan hakları kurumlarına göre şüphesiz ki daha cesur ve daha etkindirler. Bunu insan hakları ihlallerini deşifre ve protesto etmek için yaptıkları çalışmalar ortaya koymaktadır.

Türkiye'de insan hakları ile ilgili sivil örgütler, çok partili hayata geçişin arifesinde kurulmaya başlamış ancak 1980 sonrasına kadar bu girişimler ne uzun ömürlü olabilmiş ne de sayıca fazla olabilmıştır. 1980 sonrası dönemde, yukarıda zikredilen iç ve dış dinamiklerin etkisiyle birçok sivil toplum örgütü beraberinde, insan hakları ile ilgili örgütler de kurulmuştur.

Türkiye'de insan haklarını koruma amaçlı sivil toplum örgütleri arasında; popülaritesi, üye sayısı, faaliyetleri ve etkinlikleri açısından en çok bilinenler/öne çıkanlar İnsan Hakları Derneği ve MAZLUMDER'dir. Bunların yanı sıra işkence konusunda yaptığı çalışmalarla adını duyuran Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Uluslararası Af Örgütü gibi uluslararası alanda faaliyet gösteren büyük bir insan hakları örgütünün Türkiye Şubesi (Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi) ile yine insan hakları alanında kendisine önemli hedefler koymuş ancak henüz yolun başında sayılabilecek olan İnsan Hakları Gündemi Derneği, Helsinki Yurttaşlar Derneği ve Barış Derneği Türkiye'deki insan hakları konusundaki diğer önemli hükümet dışı insan hakları örgütleridir.

Türkiye’de, esas olarak 1980’den sonra ortamın görece özgürleşmesi ile nicelik olarak artan, insan haklarını koruma amaçlı sivil girişimlerin ilk başta çeşitli pratik amaçlarla (İHD’nin sol kesimin mağduriyete çare olmak, MAZLUMDER’in başörtülü/türbanlı bayanların yaşadığı sıkıntıları gidermek gibi) kuruldukları görülmektedir. Kendilerini var eden pratik amaçlar doğrultusunda insan hakları mücadelesini, yer yer tek bir kesimin (Örneğin, İHD’nin Kürt kesiminin, MAZLUMDER’in dindar/muhafazakar kesimin) hak mücadelesine indirgeme noktasına gelmişler daha doğrusu toplumda böyle bir algıya sebep olacak uygulamalara imza atmışlar ve bu yönde yoğun eleştirilere maruz kalmışlardır. Tabi ki bu algı tamamen illetten mücerret değildir.

Pratik nedenlerle kurulan sivil insan hakları örgütleri, zamanla teorik olarak da kendilerini tamamlama çalışmalarına önem vermiş ve bunu azımsanmayacak bir oranda gerçekleştirmişler de hala geçmişten gelen; bazı kesimlerin insan haklarını diğerlerinin insan haklarından “üstün” veya “öncelikli” görme alışkanlığından tam olarak kurtulamamışlardır.

Türkiye’deki sivil insan hakları örgütleri, insan haklarını evrensel temelde kavrama noktasında epeyce yol almış olsalar da bu konuda hala bazı sıkıntılar yaşamaktadırlar. MAZLUMDER içerisinde, eşcinseller konusunda yaşanan fikir ayrılıkları, İHD’nin devlet uygulamalarından kaynaklanan hak ihlalleri ile terör örgütlerinin gerçekleştirdiği hak ihlalleri karşısında aldığı tavrın farklı yoğunluklarda olması ya da Güneydoğu’da yaşanan insan hakları ihlalleri veya dindar/muhafazakar kesimin yaşadığı hak ihlalleri karşısında İHD ve MAZLUMDER’in özde ve sözde diye nitelendirebileceğimiz tavır farklılıkları, her ne kadar ortadan kaldırılmak için çaba sarf edilse ve bu konuda önemli ölçüde yol alınsa da bu insan hakları örgütlerinin,

kendilerini bir türlü kurtaramadıkları alışkanlıkları olarak varlıklarını hâlen devam ettirmektedirler.

Devletlerden, hükümetlerden ve siyasi partilerden ve en önemlisi ideolojilerden bağımsızlığı, ilke olarak kabul etmelerine rağmen, bazen siyasi partilerle ve özellikle ideolojilerle olan göbek bağlarını tam olarak koparamamışlar, hatta her bir insan hakları örgütü çoğu zaman aynı ideolojiye sahip insanların toplandığı diğerlerine alternatif bir insan hakları örgütü görüntüsü vermiştir.

Kurumsallaşma adına halen çok eksiklikleri olan Türkiye'deki devlet dışı insan hakları örgütlerinin en büyüğü bile Türkiye'nin sadece 1/3'ünde (üçte birinde) örgütlenebilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde kurulan sivil insan hakları örgütlerinin kısa bir süre içerisinde kapatıldığını, insan hakları savunucularına yönelik baskıların zaman zaman hat safhaya ulaştığını, Batılı devletlerin Türkiye'ye insan hakları konusunda önyargı ile yaklaştığını, 1980 Askeri Darbe sonrası Türkiye'de yaşanan insan hakları ihlallerini ve ifade özgürlüğü konusundaki sıkıntıları düşünürsek, bütün eksikliklerine rağmen, Türkiye'de, kapatılmadan, varlığını uzun yıllardır devam ettiren insan hakları örgütlerinin var olması ve bunların bütün zorluklara rağmen insan hakları ihlallerini deşifre etmesi, Türkiye'de insan hakları adına azımsanmayacak bir gelişmedir.

Bütün bu bulgular neticesinde, Türkiye'de insan haklarını korumak için oluşturulmuş olan resmi ve sivil girişimlerle ilgili sonuç olarak şunları söyleyebiliriz:

İnsan haklarını korumak amacıyla devlet eliyle oluşturulan kurumları, kuruldukları günden beri, yapısal nitelikleri ve amaca yönelik çalışmaları başta olmak üzere tartışmaların ve eleştirilerin hedefinde olmuştur. Bu kurumlar üzerinde süren ve bir türlü bitmek bilmeyen tartışmaların ve eleştirilerin sebebini kanaatimce, bu

kuruluşların oluşturulmasındaki zorlayıcı nedenlerde aramak gerekir. İnsan hakları konusunda bir kurumsal yapının oluşturulması, toplum tabanından böyle bir talep geldiği veya devletin böyle bir kurumsal yapının gerekliliğine inandığı için değil, bu kurumlar esas olarak dış dinamikler zorladığı için, oluşturulmak zorunda kaldığı için oluşturulmuştur. Özellikle, 1992 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen ve idarî ve mali bağımsızlığı haiz, yetkileri ve çoğulcululuğu güvence altına alınmış Ulusal İnsan Hakları Kurumları oluşturulmasını öngören Paris Prensipleri ile Türkiye'nin Avrupa Birliği sürecinde insan hakları konusundaki karnesini iyileştirme zarureti ve İHAM'ın Türkiye aleyhindeki kararları insan haklarıyla ilgili resmi girişimlerin oluşmasındaki temel dış dinamikleridir. Zaten devlet eliyle insan haklarını koruma amaçlı girişimlerin başlamasıyla Paris Prensipleri'nin kabulünün yakın tarihlere rastlaması da bu nedenlerdir. Yoksa bir tesadüften ibaret değildir. Durumun böyle olması yani bu teşkilatlanmanın sadece olması istendiği/beklendiği/gerektiği için bir yükümlülüğü yerine getirir gibi bir görev bilinciyle oluşturulmuş olması, insan hakları ile ilgili kurulmuş olan bu resmi kurumların insan hakları mücadelesini içselleştirememelerine, teşkilatlanmalarını devlet müdahalesinden uzak, özerk bir yapı içerisinde gerçekleştirme gereği duymamalarına ve bütün bunlarda verilen veya verildiği iddia edilen insan hakları mücadelesinin kağıt üzerinde kalmasına ve bu kurumlar üzerindeki tartışmanın sürmesine sebep olmaktadır. Bu tespit tarihi gerçeklerle de paraleldir. Tarihte de ne zaman tabandan gelmeyen talepler neticesinde oluşturulmuş bir kurumsal yapı olsun, o kurumsal yapı, toplumsal taban tarafından sahiplenilinceye kadar hep tartışma konusu olmuş, hep topal olmuş, hep kendisinden bekleneni tam anlamıyla verememiştir.

İnsan haklarını korumak için gönüllü insan hakları aktivistlerince oluşturulmuş olan devlet dışı insan hakları örgütlerinin varlık nedenleri, esas olarak, toplumda bir insan hakları bilinci oluşturmak ve insan hakları ihlallerini deşifre ederek, hükümetlere bu konuda gerekli önlemlerin alınması için baskıda bulunmaktadır. Türkiye'deki devlet dışı (sivil) insan hakları örgütleri, gerek tüzüklerinde gerekse faaliyetlerinde bu türden çalışmalara önemli bir yer vermekte, enerjilerini bu yönde harcamaktadırlar. Ancak, aynı insan hakları örgütleri, insan hakları mücadelesini belli bir kesimin hak mücadelesine indirgemiş olmamakla beraber, bu örgütlerin insan hakları anlayışı ve mücadelesi konusundaki farklılıkları bu örgütlere yönelik olumsuz bakış açılarının oluşmasına sebep olmakta hatta güvensizlik temelli bu bakış açıları bu örgütleri marjinalleştirme çabasına dönüşmektedir. Bu durum, insan hakları savunucularına yönelik baskılar ile birleşince 1980 Askeri Darbe'si sonrası apolitize edilmiş Türk Milleti'nin insan hakları konusunda çekimser ve ilgisiz davranmasına, bu da devlet dışı insan hakları örgütlerinin verdiği insan hakları mücadelesinin yeterince destek bulamamasına, cılız kalmasına sebep olmaktadır.

9. KAYNAKLAR

- ABD’de Haklar Bildirgesi’nin 215. Yıldönümü. Erişim Tarihi: Mart 31, 2008,
<http://www.voanews.com/turkish/archive/2006-12/2006-12-14-voa16.cfm>
- Afrika İnsan ve Halklarının Hakları Şartı, Aktan, C.C., Yaşar, İ., Aktan, V., Aktan, T.
 (2000), Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Haklar ve Özgürlükler
 Antolojisi, Hak-İş Yayınları, Ankara
- Ağaoğlu, A. (2005, Temmuz 31). İHD’den İstifa Eden Ağaoğlu: PKK’ya Karşı Tavrı
 Almadılar. *Zaman Gazetesi*, , 02.03.2009
 (<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=197560&keyfield=696E73616E2068616B6C6172C4B1206465726E65C49F69>).
- Akbay, M. (1951), Umumî Amme Hukuku Dersleri, Ankara
- Akın, İ.F. (1990), Kamu Hukuku, 6. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul
- Anar, E. (1999), İnsan Hakları, Maki Basın Yayın, Ankara
- Anar, E. (2000), İnsan Hakları Tarihi, 2. Baskı, Çiviyazıları, İstanbul
- Ansay, S.Ş. (1998), Hukuk Bilimine Başlangıç, 7. Baskı, Ankara
- Bakewell, C.M. (1963), The Philosophical Roots of Western Culture, (Ed.): F.S.C.
 Northrop, Differences and World Order, Yale University Press, U.S.A.
- Baklacı, M. (2007). “Sunuş”, *Türkiye İnsan Hakları Vakfı Tedavi ve Rehabilitasyon
 Merkezleri Raporu 2007*, Sayfa:11-17
- Barış Derneği Tüzüğü, 10.07.2009, (<http://www.barisdernegi.org/node/146>).
- Barış Derneği Etkinlikleri, Basın Açıklamalar, 10.07.2009,
 (<http://www.barisdernegi.org>).
- Beşikçi, İ. (2006), “Yirminci Yılında İnsan Hakları Derneği”, *Uzun İnce Bir Yoldayız:
 İHD 20 Yaşında*, Sayfa: 121-124

- Birdal, A. (2006), “İHD’nin Yirminci Yılı ve İnsan Hakları”, *Uzun İnce Bir Yoldayız: İHD 20 Yaşında*, S.54-57
- Birleşmiş Milletler Anlaşması, Aktan, C.C., Yaşar, İ., Aktan, V., Aktan, T. (2000),
Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Haklar ve Özgürlükler
Antolojisi, Hak-İş Yayınları, Ankara
- Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi, Aktan, C.C., Yaşar, İ., Aktan, V., Aktan,
T. (2000), Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Haklar ve Özgürlükler
Antolojisi, Hak-İş Yayınları, Ankara
- Birleşmiş Milletler Ekonomik Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi,
Aktan, C.C., Yaşar, İ., Aktan, V., Aktan, T. (2000), Türkiye Hak İşçi Sendikaları
Konfederasyonu, Haklar ve Özgürlükler Antolojisi, Hak-İş Yayınları, Ankara
- Birleşmiş Milletler Sivil ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Aktan, C.C.,
Yaşar, İ., Aktan, V., Aktan, T. (2000), Türkiye Hak İşçi Sendikaları
Konfederasyonu, Haklar ve Özgürlükler Antolojisi, Hak-İş Yayınları, Ankara
- Bramsted, E. K. and Melhuish K.J. (1978), *Westerm Liberalism- A History in Documents
From Locke to Croce*, Çev: C. Can ktan ve İ. Yaşar Vural, Longman, London,
02.04.2008
http://www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/felsefi-yazilar/thomas_paine.htm
- Bretherton, C. (1998), “Algemenie Menschenrechte Der ‘Menschliche Factor’ in der
Welpolitik?”, (Übersetzer: Gabriele Rokowski), İn: Ulrich Beck (Hrsg.),
Perspektiven der Weltgesellschaft Edition Zweite Moderne, Frankfur/Main s.
256-292

- Cartı, M.E. (1996) “1980’den Sonra Türkiye’de İnsan Haklarını Koruma Amaçlı Resmi ve Sivil Girişimler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale
- Coşkun, V. (2006), İnsan Hakları Liberal Açıdan Bir Tahlil, Liberte Yayınları, Ankara
- Cranston, M. (1999), İnsan Hakları Nelerdir, Çev: Atilla Yayla, Sosyal ve Siyasal Teori, Siyasal Kitabevi, Sayfa: 311-316
- Çaylak, A., “Autocratic or Democratic?: A Critical Approach to Civil Society Movements in Turkey (Focussing on IHD: Human Rights Association, MAZLUMDER: Organization for Human Rights and Solidarity for Oppressed People, ADD: Atatürk Thought Association and LDT: Association for Liberal Thinking),” *Journal of Economic and Social Research*, V. 10 (1), 115-151 (2008).
- Çeçen, A. (2000), İnsan Hakları, 3. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara
- Çeçen, A. (2000), “Günümüz Koşullarında İnsan Haklarının Genel Görünümü”, *Türkiye’de İnsan Hakları*, TODAİE Yayınları, Yayın No:301, Ankara, s.3-6
- Çolak, İ. (2007), “Osmanlı’nın Sırrı Neydi?” *Gülistan Dergisi*, Sayı: 76, 01.07.2009, (http://www.gulistandergisi.com/dergi_oku.php?id=347).
- Dağı, D. İhsan (2004), “İnsan Hakları ve Uluslararası Sistem”, *Uluslararası İnsan Hakları Sempozyumu*, Bursa, 24.07.2008 (<http://www.policy.hu/dagi/leftmenu/files/BursaSeminar.pdf>).
- Dicle, H. (2006), “İHD ile Daha Nice Yıllara!..”, *Uzun İnce Bir Yoldayız: İHD 20 Yaşında*, Sayfa: 125-127
- Doğan, İ. (2006), Parçalayan Küreselleşme, Yetkin Yayınları, Ankara

Donnelly, J. Universal Human Rights in Theory and Practice, 2. Edition, Cornell University Press, USA

Emini, M.E. (2004), "Hak Kavramı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:12, Sayfa: 203-217

Erdoğan, M. (1993), Liberal Toplum Liberal Siyaset, Siyasal Kitabevi, Ankara,

Erdoğan, M. (1999). Anayasal Demokrasi, 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara

Fendoğlu, H.T. (1994), Hukuk Tarihimizde Temel Haklar, Mimoza Yayınları, Konya

From, E. (1991), Özgürlük Korkusu, Çev. Roza Hamken, 3. Baskı, Yaprak Yayınları, İstanbul

Galtung, J. (1999), Bir Başka Açıdan İnsan Hakları, Çev. Müge Sözen, Metis Yayınları, İstanbul

Gemalmaz, M.S. (2003), Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, 4. Baskı, Beta Basım A.Ş., İstanbul

Gergerlioğlu, Ö.F. (2008 Haziran, 25). Röpörtaj, 30.03.2009

(http://www.mazlumder.org/haber_detay.asp?haberID=1291).

Gökberk, M. (1979), Felsefenin Evrimi, M.E.B. Yayınları, İstanbul

Gökberk, M. (1985), Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul

Gözler, K. (2004), Türk Anayasa Hukuku Dersleri, 2. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa

Gözübüyük, A.Ş. (1995). Anayasa Hukuku (Anayasa Metni), 5. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara

Gözübüyük, Ş. (1995). Anayasa Hukuku (Anayasa Metni), Turhan Kitabevi, Ankara

Gözübüyük, A. Ş. ve Gölcüklü F. (2007), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi), 7. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara

Gülhane Hattı Hümayun, Kili, S. ve Gözübüyük, Ş. (1982), Türk Anayasa Metinleri 1839-1980, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara

Güriz, A. (1987), Hukuk Felsefesi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara

Güriz, A. (1992), Hukuk Felsefesi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara

Hak. (2008). Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Erişim Tarihi: Mart 31, 2008,

(<http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE&Kelime=hak>).

Hatemi, H. (1998), Medeni Hukuk'a Giriş, Filiz Kitabevi, İstanbul

Hatemi, H. (1998), İnsan Hakları Öğretisi, İşaret Yayınları, İstanbul

Habeas Corpus Act, 09.07.2008, (<http://www.constitution.org/eng/habcorpa.htm>).

Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin Çalışma Alanları ve Yürüttüğü Faaliyetler, 16.05.2009 (<http://www.hyd.org.tr/?pid=389>).

Helsinki Yurttaşlar Derneği Tüzüğü, 16.05.2009, (<http://www.hyd.org.tr/?pid=85>).

Helsinki Yurttaşlar Derneği Hakkında, 16.05.2009, (<http://www.hyd.org.tr/?pid=82>).

Helsinki Yurttaşlar Meclisi, 16.05.2009, (<http://www.hyd.org.tr/?pid=98>).

Islahat Fermanı, Kili, S. ve Gözübüyük, Ş. (1982), Türk Anayasa Metinleri 1839-1980, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik, Resmi Gazete, 23.11.2003-25298

İnsan. (2008). Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Erişim Tarihi: Mart 31, 2008,

(<http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE&Kelime=insan>).

İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi, Aktan, C.C., Yaşar, İ., Aktan, V., Aktan, T. (2000), Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Haklar ve Özgürlükler Antolojisi, Hak-İş Yayınları, Ankara

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi Aktan, C.C., Yaşar, İ., Aktan, V., Aktan, T. (2000), Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Haklar ve Özgürlükler Antolojisi, Hak-İş Yayınları, Ankara

İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun Kuruluş Görev ve İşleyişi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, Resmi Gazete: 23.11.2003-25298

İnsan Hakları Derneği. (2001), Kuruluşundan Bugüne İnsan Hakları Derneği 15. Yıl (yeri yok)

İnsan Hakları Derneği. (2006), Uzun İnce Bir Yoldayız: İnsan Hakları Derneği 20 Yaşında (yeri yok)

İHD Bingöl Binasına Saldırı, 25.03.2009

(<http://www.haberler.com/bingol-ihd-binasina-saldiri-haberi/>).

İnsan Hakları Derneği, PKK Terör Örgütü Tarafından Kaçırılan Er Coşkun Kırandı'nın Serbest Bırakılması için Bir Gecelik Mum Yakma Eylemi Gerçekleştirdi, *Sabah Gazetesi*, 16.02.2009, (<http://www.haberler.com/haberf.asp?haber=195686>).

İnsan Hakları Derneği Tutum Belgeleri, 02.03.2009

(http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=category&id=48&Itemid=126).

İnsan Hakları Derneği Tüzüğü, 09.01.2009,

(http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=25&Itemid=68).

İnsan Hakları Derneği Yayınları, 18.02.2009

(http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=13&Itemid=72).

İnsan Hakları Derneği Yönetici ve Üyelerine Karşı Devam Eden Tehditler, 25.03.2009

(http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=381:d-yetve-elere-kar-devam-eden-tehdler&catid=28:genel-merkez&Itemid=78).

İnsan Hakları Gündemi Derneği Tüzüğü, 15.05.2009,

(http://www.rightsagenda.org/index.php?option=com_content&view=article&id=154&Itemid=97).

İnsan Hakları Derneği Genel Merkezi ve Şubelerine Ait Ayrıntılı Bilgiler, 27.03.2009

(http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_contact&view=category&catid=12&Itemid=181).

İnsan Hakları Gündemi Derneği Hakkında, 15.05.2009,

(http://www.rightsagenda.org/index.php?option=com_content&view=category&id=68&Itemid=90).

İnsan Hakları Gündemi Derneği'nin Yürütmekte Olduğu Faaliyetler, 15.05.2009,

(http://www.rightsagenda.org/index.php?option=com_content&view=article&id=156&Itemid=98).

“İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği”, (2006), *Sivil Toplum Dergisi*,

Sayı: 13-14, 01.04.2009, (<http://www.mazlumder.org/haberler.asp?katID=27>).

- İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği, Biz Kimiz, 01.04.2009
(<http://www.mazlumder.org/sayfa.asp?sayfaID=33>).
- İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği, 2005-2009 Aylık Periyodik Raporlar, 01.04.2009, (<http://www.mazlumder.org/haberler.asp?katID=28>).
- İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği Kurucu Üyeleri, 03.04.2009 tarihli e-mail, (<http://mail.live.com/default.aspx?wa=wsignin1.0>).
- İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği, Özel Raporlar, 01.04.2009, (<http://www.mazlumder.org/arsiv.asp?katID=43&s=1>).
- İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği, Şubeler, 30.03.2009, (<http://www.mazlumder.org/default.asp>).
- İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği, Raporlar, 01.04.2009, (<http://www.mazlumder.org/haberler.asp?katID=43>).
- İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği Yayınları, 01.04.2009, (<http://www.mazlumder.org/haberler.asp?katID=94>).
- İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği Tüzüğü, 27.03.2009, (<http://www.mazlumder.org/sayfa.asp?sayfaID=6>).
- İnsan Hakları Savunucuları Üzerindeki Baskılar Artıyor, 16.05.2009, (http://209.85.129.132/search?q=cache:Vky-xF44JyIJ:www.mazlumder.org/ms_word.asp%3Fhaber%3D282+mazlumder%27e+y%C3%B6nelik+bask%C4%B1lar&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr).
- İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme, Aktan, C.C., Yaşar, İ., Aktan, V., Aktan, T. (2000), Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Haklar ve Özgürlükler Antolojisi, Hak-İş Yayınları, Ankara

İnsan Hakları Üst Kurulunun Kuruluş Görev ve İşleyişi ile Usul ve Esaslar Hakkında
Yönetmelik, Resmi Gazete: 15.08.2001-24494

İstanbul Protokolü, 25.04.2009,

(http://www.tihv.org.tr/tihv/index.php?option=com_content&view=article&id=70%3Aistanbul-protokolu&catid=50%3Aistanbul-protokolu&Itemid=9&lang=tr).

İşçi, M. (2004), Siyasi Düşünceler Tarihi, 2. Baskı, Der Yayınevi, İstanbul

İnsan Hakları Ortak Platformu Faliyetleri, 01.09.2009,

(http://www.ihop.org.tr/index.php?option=com_content&task=blogsection&id=4&Itemid=46 adresinden ulaşabilirsiniz).

İnsan Hakları Ortak Platformu Kurumsal Yapısı, 01.09.2009,

(http://ihop.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=12).

İnsan Hakları Ortak Platformu, Stratejik Yaklaşım , 01.09.2009,

(http://ihop.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=13).

İnsan Hakları Ortak Platformu Üyeleri, 02.09.2009,

(http://ihop.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=61&Itemid=75).

Jannet, P. (1924), Histoire de la Science Politique Dans Ses Rapports Avec la Monnaie,
Paris

Kabir, H. (tarihi yok), “Human Rights: The Islamic Tradition and the Problems of the
World Today”, UNESCO, Human Rights, Comments and Interpretations, Page:
191-194

Kaboğlu, İ.Ö. (2002). Özgürlükler Hukuku, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara

- Kadioğlu, A. (2005), "Civil Society, Islam and Democracy in Turkey: A Study of Three Islamic Non Governmental Organizations", *The Muslim World*, Vol: 95
Page: 23-41.
- Khalid, M. I. (1974), "Human Rights in Islamic Law", *The Review, International Commission of Jurists*, No:12
- Kahraman, M. (2007) "İnsan Hakları Kurumları", 21.11.2007 Kanar, E. (2006), "Klasik Tarih Paradigmalarına Sapmadan 20 Yıllık İHD Tarihine Bakmak", *Uzun İnce Bir Yoldayız: İHD 20 Yaşında*, Sayfa: 141-147
- Kanun-i Esasi, Kili, S. ve Gözübüyük, Ş. (1982), *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara
- Kapani, M. (1976), *Kamu Hürriyetleri*, 5. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara
(http://www.turkhukusitesi.com/makale_261.htm).
- Lewis, B. (1993). *İslam'ın Siyasal Söylemi*, Cep Kitapları, Çev. Ünsan Oksay, İstanbul
- Locke, J. (2004), *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, Çev. Fahri Bakırcı, Babil Yayıncılık, Ankara
- Macpererson, C.B. (1984), *Demokrasinin Gerçek Dünyası*, Çev. Levent Köker, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara
- Madra, Ö. (1981), *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Bireysel Başvuru Hakkı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara
- Magna Carta Libertatum, Aktan, C.C., Yaşar, İ., Aktan, V., Aktan, T. (2000), *Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Haklar ve Özgürlükler Antolojisi*, Hak-İş Yayınları, Ankara

- Mourgeon, J. (tarihi yok), İnsan Hakları, Çev. Ayşen Ekmekçi ve Alev Türker, İletişim Yayınları, İstanbul
- Na'im, A. and A. Ahmed, (1990), "İslami, Islamic, law and the Dilemma of Cultural Legitimacy for Universal Human Rights", Asian Perspectives on Human Rights, (Ed.) Claude E. Welch, Jr-Virgina A. Leary, Westview Pres, U.S.A., S. 31-54
- Osmanlı İmparatorluğu'nun İnkıraz Bulup Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair Heyet-i Umumiye Kararı, Kili, S. ve Gözübüyük, Ş. (1982), Türk Anayasa Metinleri 1839-1980, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara
- Oğuzman M.K. ve N. Barlas (2000), Medenî Hukuk (Giriş-Kaynaklar-Temel Kavramlar), Beta Yayınevi, İstanbul
- Öktem, N. (1977), Sosyoloji ve Felsefenin Verileriyle Devlet ve Hukuk Felsefesi Akımları, Der Yayınları, İstanbul
- Önen, Y. (1998), "Türkiye ve İnsan Hakları", Yeni Türkiye Dergisi İnsan Hakları Özel Sayısı, Sayfa:48-50
- Özbudun, E. (1993). Türk Anayasa Hukuku, 3. Baskı, Yetkin yayınları, Ankara
- Özçelik, S. (1976), Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, İkinci Cilt: Türkiye'nin Siyasi Rejimi ve Müesseseleri, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınlar, İstanbul
- Paine, T. (1985), İnsan Hakları, Çev. Hüseyin Sarıca, Belge Yayınları İstanbul
- Platon. (1988), Yasalar (I-IV. Kitaplar), Çev. Candan Şentuna ve Saffet Babür, Ara Yayıncılık, İstanbul
- Platon. (2005), Devlet, Çev. Baki Kırac, Karınca Kitabevi, İstanbul
- Pulaşlı, H. (1998), Hukukun Temel Kavramları, 4. Baskı, Nobel Kitabevi, Adana

Resmî Gazete: 21.04.2001, Sayı: 24380

Resmi Gazete, 15.08.2001, Sayı: 24494

RIDGES, E.W. İngiliz Anayasa Hukuku, Çev: Mukbil H. Özyörük, 09.07.2008

(<http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1951-08-03-04/AUHF-1951-08-03-04-Ridges.pdf>).

Rousseau, J.J. (2006), Toplum Sözleşmesi, Çev. Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul

Sabine, G. (1991), Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi, Çev: Özer Ozankaya, Gündoğan, Ankara

Saray, M. (1999), Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara

Seighart, P. (1984), International Law Human Rights, Oxford University Press, USA

Şenel, A. (1982), Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde İlkçağ'da Ortaçağ'da ve Yeniçağ'da Toplum ve Siyasal Dönüşüm, AÜSBFY, Ankara

Soysal, M. (1997). 100 Soruda Anayasanın Anlamı, 11. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul

Tannenbaum, D. ve Schultz, D. (2007), Siyasi Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri, 3. Baskı, Çev. Fatih Demirci, Adres Yayınları, Ankara

Tanör, B. (1998), Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 2. Baskı, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul

Tekinay, S. S. (1987), Medeni Hukuka Giriş Dersleri, 5. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1924) ve Tadilleri, Kili, S. ve Gözübüyük, Ş. (1982), Türk Anayasa Metinleri 1839-1980, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara

- Teşkilatı Esasiye Kanunu, Kili, S. ve Gözübüyük, Ş. (1982), Türk Anayasa Metinleri 1839-1980, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara
- The Petition of Rights, 09.07.2008, (<http://www.constitution.org/eng/petright.htm>).
- The Unanimous Declaration of the Thirteen United States of America, 17.06.2009, (<http://www.ushistory.org/declaration/document/index.htm>).
- Tunaya, T.Z. (1969), Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, 2. Baskı, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Koll. Şti., İstanbul.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuku Hâkimiyet ve Hükümranının Mümessili Hakikisi Olduğuna Dair Heyet-i Umumiye Kararı, Kili, S. ve Gözübüyük, Ş. (1982), Türk Anayasa Metinleri 1839-1980, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1961) ve Değişiklikleri, Kili, S. ve Gözübüyük, Ş. (1982), Türk Anayasa Metinleri 1839-1980, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982), 02.04.2009, (<http://www.tbmm.gov.tr/Anayasa.htm>).
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, Bilgi Dosyası, 2005
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, Bilgi Dosyası, 2006
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Şubeler, 25.04.2009, (http://www.tihv.org.tr/tihv/index.php?option=com_content&view=article&id=58&Itemid=22&lang=tr).
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezleri Raporu 2007, 25.04.2009,

(http://www.tihv.org.tr/tihv/images/stories/tihv/Ra_2007_Tedavi_ve_Rehabilitasyon_Merkezleri_Raporu.pdf).

Türkiye İnsan Hakları Vakfı Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezleri Raporları, 25.04.2009, (http://www.tihv.org.tr/tihv/index.php?option=com_content&view=article&id=62%3Atedavi-ve-rehabilitasyon-merkezleri-raporlari&catid=34%3Atedavi-ve-rehabilitasyon-merkezi-raporlar&Itemid=6&lang=tr).

Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Türkiye İnsan Hakları Raporu, 25.04.2009, (http://www.tihv.org.tr/tihv/index.php?option=com_content&view=article&id=63%3Aaturkiye-insan-haklari-raporu&catid=35%3Aaturkiye-insan-haklari-raporlar&Itemid=6&lang=tr).

Türkiye İnsan hakları Vakfı Vakıf Senedi, 25.04.2009, (www.tihv.org.tr).

Türk Medeni Kanunu, 24.06.2009, (<http://www.hukuki.net/hukuk/index.php?article=3>)

Türközer, B.G. (2005), “Hukukun Objektivite Kazanma Süreci”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 59, Sayfa:198-209

Türmen, E. A. (2006), “Yirmi Yılın Artı ve Eksileri”, *Uzun İnce Bir Yoldayız: İHD 20 Yaşında*, Sayfa: 129-134

Uluslararası Af Örgütü’ne Dair, 29.04.2009,

(http://www.amnesty.org.tr/yeni/index.php?view=article&catid=48%3Auao&id=200%3Auluslararası-af-oerguetuene-dair&option=com_content&Itemid=72).

Ulusal ve Uluslararası İnsan Hakları Örgütlerinin Alfabetik Listesi, 04.02.2009

(http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_weblinks&view=category&catid=2&id=2&Itemid=105).

Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi Tüzüğü, 29.04.2009,

(<http://www.amnesty.org.tr/yeni/index.php?view=article&catid=54%3Auao+tur>

kiye&id=201%3Auluslararası-af-örgütü-türkiye-ubesi-tuezueue&option=com_content&Itemid=73).

Uluslararası Af Örgütü Tüzüğü, 29.04.2009

(http://www.amnesty.org.tr/yeni/index.php?view=article&catid=70&id=563&option=com_content).

Velidedeoğlu, H. V. (1945), Medeni Hukukun Umumi Esasları, İstanbul

Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı, 27.09.2008,

(<http://www.aal.k12.tr/hak/insan.asp>).

Yayla, A. (1993), Liberal Bakışlar, Siyasal Kitabevi, Ankara

Yıldız, M. (2002), Alternatif İnsan Hakları Kuramı, Anka Yayınları, İstanbul

Yılmaz, A. (1998),” Günümüzde İnsan Hakları ve Türkiye”, *Yeni Türkiye Dergisi İnsan Hakları Özel Sayısı*, Sayfa: 152-165

Weissbrodt, D. (1988). Human Rights: An Historical Perspective, Human Rights, (Ed.) Peter Davies, Routledge, U.S.A.

10/10/1984 Tarihli ve 3056 Sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde

Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunda Değişiklik Yapan

12/4/2001 Tarihli ve 4643 sayılı Kanun, Resmî Gazete: 21.04.2001-24380

1990 ile 2009 Arasında Kurulan Hükümetlerde Görev Yapan İnsan Haklarından

Sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcıları, 12.17.2008,

(<http://www.ihb.gov.tr/teskilat/bakanlar1.htm>).

10. ÖZGEÇMİŞ

1980 Yılında, Kars'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kars'ta tamamladı. 2002 yılında Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. 2003 yılında avukatlık stajını, 2004 yılında askerlik hizmetini tamamladı. 2005 yılında, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı. Halen aynı üniversitede araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.